

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

На правах рукопису

Кархут Ольга Ярославівна

УДК 34:37.06-027.21

**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор,
Стеценко Семен Григорович

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ.....	12
1.1. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як об'єкт наукових досліджень: генеза і сутність.....	12
1.2. Методологія дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.....	34
Висновки до першого розділу.....	51
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ	54
2.1. Нормативна основа механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.....	54
2.2. Юридичні факти як основа для виникнення, зміни чи припинення суспільних відносин у сфері освіти.....	66
2.3. Освітні правовідносини як необхідний елемент механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.....	77
2.4. Реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.....	110
Висновки до другого розділу.....	119
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ	123
3.1 Сучасний стан і проблеми правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері.....	123
3.2. Умови підвищення ефективності функціонування та основні напрями удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України.....	144
Висновки до третього розділу	153
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164

ВСТУП

Актуальність теми. Стан, тенденції та перспективи розвитку освіти як особливого соціального інституту в даний час є предметом виключної уваги в усьому світі не тільки з боку представників педагогічної науки. Дедалі частіше до різноманітних аспектів освіти звертаються соціологи, політологи, економісти та юристи. Питання правового регулювання і розвитку освіти займають вагоме місце в передвиборних кампаніях, відображаються у програмних документах політичних партій. Освітня політика як елемент національної ідеології визначає не лише внутрішньополітичну ситуацію в країні, але й координує міжнаціональні та міждержавні зв'язки.

В умовах формування в Україні правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набувають особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, є висока врегульованість суспільних відносин, у тому числі і в освітній сфері. Освіта виступає в якості специфічного об'єкта правового впливу, а відносини, що складаються в цій сфері – предметом спеціального правового регулювання.

Актуальність досліджень, присвячених правовому регулюванню суспільних відносин у галузі освіти, пояснюється не тільки особливою науковою значимістю, але і необхідністю вдосконалення вітчизняного законодавства у зазначеній сфері, інтеграцією України до Європейського простору вищої освіти та адаптацією до вимог Болонського процесу. Дана проблематика має значення як для теорії держави і права, методології правового регулювання сфер діяльності, які об'єднують різноманітні за своєю природою відносини, так і для роботи органів державної влади при вирішенні завдань модернізації системи освіти.

На сучасному етапі актуалізується питання систематизації освітнього законодавства, а цьому об'єктивно повинні передувати ґрунтовні дослідження різних аспектів правового регулювання відносин у сфері освіти та елементів його механізму.

Важливе місце в реалізації правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти займає механізм правового регулювання (далі – МПР), від якого залежить ефективність правового регулювання, відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам юридичних норм. Структура і дія механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти має певні відмінності від МПР в інших сферах життєдіяльності суспільства. Крім того, специфіка кожного виду відносин, які підлягають правовому регулюванню, так чи інакше відображається і на відповідному йому механізмі.

Ступінь наукової розробленості теми дисертації визначена стійким інтересом, який дослідники виявляють до проблеми механізму правового регулювання. Різним його елементам в юридичній науці завжди приділялася і приділяється достатня увага. Прямо чи опосередковано ці питання порушуються практично всіма теоретиками права та представниками галузевих дисциплін, що обумовлено, перш за все, інтегруючим, узагальнюючим характером проблеми і визначає її особливе місце в юриспруденції.

У радянській юридичній науці вивченню МПР присвятили свої наукові розвідки такі вчені: Н. Александров, С. Алексєєв, В. Горшенєв, В. Шабалін, Л. Явіч та ін. Саме з їх прізвищами пов'язують історію становлення основних положень теорії механізму правового регулювання. У сучасному правознавстві означену проблему досліджують як вітчизняні – К. Волинка, Ю. Кривицький, В. Лемак, О. Мельник, М. Новікова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скакун, Т. Тарахонич, М. Черкас, так і зарубіжні науковці: А. Абрамова, С. Зінченко, О. Малько, М. Марченко, Н. Матузов, М. Осіпов та ін.

Однак, незважаючи на те, що така категорія, як механізм правового регулювання, розробляється в правознавстві вже півстоліття, на сучасному етапі значна кількість проблем, пов'язаних з нею, залишається дискусійною.

Що стосується механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, слід відзначити відсутність спеціальних теоретико-правових досліджень вітчизняних учених у цьому напрямі. Окремі аспекти правового регулювання освіти та освітнього права протягом останніх років у своїх працях

висвітлювали українські науковці – В. Андрущенко, Б. Андрусишин, В. Астахов, Р. Валєєв, Л. Васечко, В. Зайчук, В. Кремень, Є. Красняков, М. Курко, С. Ніколаєнко, С. Стеценко та ін. Заслужують на увагу роботи російських учених: Л. Александрової, Г. Дорохової, М. Ібрагімова, О. Кананикіної, В. Потапенко, В. Сирих, В. Спаської, М. Федорової, В. Шкатулли, Д. Ягофарова та інших, науковий доробок яких використано в дисертаційній роботі. У дисертації також враховано досвід таких західних дослідників, як Деб Кунц, Грасьєн Ловер, Чарльз Л. Гленн, Ян Де Грооф та ін.

Незважаючи на зростання в останні роки інтересу науковців до проблем освіти, відносини, що виникають у цій сфері, найбільш значущі освітні інститути залишаються недостатньо вивченими. Відсутній системний, комплексний теоретико-правовий аналіз механізму їх правового регулювання.

Таким чином, теоретико-правове дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є сьогодні актуальним та своєчасним науковим завданням. Необхідність розробок цієї проблематики підсилюється за умов реформування систем освіти в більшості країн світу. Актуальність проблеми, недостатнє її вивчення й висвітлення в науковій літературі, теоретичне та практичне значення зумовили вибір даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», який затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 22 грудня 2006 року, протокол № 5.

Роботу здійснено відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. №14–10 («Удосконалення правових механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина (теоретико-методологічні та практико-прикладні аспекти»).

Дисертаційне дослідження знаходиться у руслі виконання вимог указу Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року».

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є аналіз теоретико-правових аспектів механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, виявлення проблем та умов ефективності, а також розробка основних напрямів його удосконалення.

Досягнення мети зумовило необхідність вирішення таких **задач**:

- розкрити поняття та ознаки механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти;
- виявити особливості методології дослідження проблематики механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти;
- визначити нормативну основу механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти;
- охарактеризувати юридичні факти як основу для виникнення, зміни чи припинення правових відносин у сфері освіти;
- розкрити поняття, ознаки, структуру освітніх правовідносин та здійснити їх класифікацію;
- дослідити реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти;
- проаналізувати сучасний стан і проблеми правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України;
- охарактеризувати умови ефективності механізму правового регулювання суспільних відносин у галузі вітчизняної освіти та сформулювати основні напрями його удосконалення.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що виникають у сфері освіти.

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Методи дослідження. Проведене дослідження ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності, всебічності та комплексності; в ньому використано філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, що забезпечило обґрунтованість та достовірність результатів наукового пошуку. З урахуванням особливостей предмета, мети та завдань дисертаційної роботи застосовувалися такі методи: діалектичний – виконуючи світоглядну та методологічну функції, дозволив розкрити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях (підрозділ 1.1); історичний – застосовувався у ході вивчення генезису наукових поглядів на розуміння механізму правового регулювання та його складових елементів (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий – був використаний з метою виявлення загальних і спеціальних ознак та рис освітніх правовідносин у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти (підрозділ 2.3); системно-структурний – дав можливість охарактеризувати механізм правового регулювання як цілісну систему, визначити його структурні елементи з точки зору змін, що в них відбуваються, їх взаємодію, взаємовплив, соціальну цінність (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4); формально-юридичний – використовувався під час розкриття змісту понять «механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти» (підрозділ 1.1, 1.2), «освітні правовідносини» (підрозділ 2.3) і при розгляді системи законодавства, що регулює відносини у сфері освіти (підрозділи 3.1, 3.2) тощо.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що за характером і змістом розглянутих у дисертації питань вона є одним із перших у вітчизняній теорії права комплексним теоретико-правовим дослідженням механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

У даній науковій роботі сформульовано наступні науково-теоретичні висновки та рекомендації, які характеризуються науковою новизною:

Уперше:

- надано авторське визначення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як системи правових засобів, організованих

специфічним чином у певній послідовності, спрямованих на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток і вдосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики держави. Його ознаками є системність, цілеспрямованість, функціональність, динамізм;

- визначено структуру механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, яку складають такі елементи: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини в сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків та акти застосування права, що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання;

- у рамках дослідження всієї сукупності суспільних відносин у галузі освіти виділено освітні правовідносини як найбільш поширені, стійкі, повторювані, довготривалі та духовні в своїй основі;

- запропоновано основні напрями вдосконалення ефективності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України: вдосконалення правотворчості й правозастосування; підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників освітніх відносин; захист суб'єктивних прав і посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами освітніх правових відносин, за допомогою вдосконалення інституту юридичної відповідальності.

Удосконалено:

- положення про те, що в галузі освіти, крім освітніх, присутні інші, суміжні з ними правовідносини, до яких відносяться види правових зв'язків, що виникають у процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративного, цивільного, фінансового, трудового та ін.) з метою сприяння реалізації права на освіту;

- дефініцію освітніх правовідносин як врегульованих нормами освітнього законодавства відносин, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і навчальним закладом та педагогічними працівниками – з іншої, у зв'язку із здобуттям цією особою освіти певного рівня, основні

характеристики якої визначаються навчальними програмами відповідно до вимог, передбачених державними стандартами.

Дістали подальший розвиток:

- основні методологічні підходи до розуміння механізму правового регулювання та предметна систематизація напрямів наукового дослідження проблем механізму правового регулювання як фактор подальшого розвитку теорії відповідної сфери теоретико-правових знань;

- періодизація розвитку сучасного українського законодавства в сфері освіти, яка включає декілька етапів його еволюції: від прийняття базового закону «Про освіту» (25 травня 1991 р.), затвердження Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Конституції України, інших освітніх законів («Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту» тощо) і аж до сьогодні;

- положення про необхідність систематизації освітнього законодавства, зокрема, шляхом його кодифікації, що, безумовно, сприятиме створенню на базі сформованих правових інститутів єдиного цілісного механізму правового регулювання.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані дисертантом результати мають практичну цінність і можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових розробок проблем правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти в теорії держави та права;

- *навчальному процесі* – для проведення занять з таких навчальних дисциплін: «Теорія держави та права», «Правове регулювання освіти в Україні», «Освітнє право», а також при підготовці підручників і навчальних посібників (Акт впровадження НПУ імені М. П. Драгоманова від 28 травня 2014 р.);

- *правотворчості* – з метою вдосконалення вітчизняного освітнього законодавства та забезпечення його гармонізації з європейськими стандартами в галузі освіти тощо;

- *правозастосуванні* – для вдосконалення практики застосування норм чинного законодавства у сфері освіти, його оптимізації та ефективності;

- *правовиховному процесі* – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення, зміцнення авторитету права в суспільстві (Акт впровадження Інституту кримінально-виконавчої служби від 12 червня 2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі висновки та пропозиції, сформульовані в роботі, одержані автором особисто та викладені в опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні засади та результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Основні положення, висновки та пропозиції, що викладені в дисертаційній роботі, знайшли відображення на міжнародних та всеукраїнських конференціях, круглих столах та семінарах, у тому числі в матеріалах: Міжнародної наукової конференції «Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку ХХІ століття» (м. Київ, 19–20 травня 2011 р.); II Міжнародної науково-практичної конференції «Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави» (м. Харків, 17–18 грудня 2011 р.); Міжкафедрального науково-практичного семінару «Конституція України: питання теорії та практики» (м. Київ, 8 червня 2012 р.); Міжнародної наукової конференції «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (м. Київ, 10–11 жовтня 2012 р.); Перших українських педагогічних студій «Освіта і культура як запорука сталого демократичного розвитку суспільства» (Київ-Луцьк-Рівне, 13–15 січня 2012 р.); наукового семінару «Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпропетровськ, 11 грудня 2012 р.); Міжнародної наукової конференції «Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (м. Київ, 24–25 травня 2013 р.); круглого столу «Конституційна реформа в Україні: досвід, проблеми, перспективи» (м. Київ, 25 червня 2013 р.); Міжнародної наукової конференції

«Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації» (м. Київ, 15–16 травня 2014 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено у 12 публікаціях, з яких 4 вийшли друком у наукових фахових виданнях України, одна опублікована в іноземному науковому журналі, а 7 – у збірниках тез доповідей, виголошених на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ

1.1. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як об'єкт наукових досліджень: генеза і сутність

Освіта як особливий соціальний інститут відіграє важливу роль у правовому просторі будь-якого суспільства. Вона виступає в якості специфічного об'єкта правового впливу, а відносини, що складаються в цій сфері, – предметом спеціального правового регулювання.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну нормативну базу, розпочато практичне реформування галузі. Українська система освіти переживає процеси перетворення, які зумовлені, з одного боку, безперервною спонтанною адаптацією до змінних умов навколишнього середовища, з іншого – суперечністю реформ.

Правозастосовна практика у сфері освіти показує численні прогалини правового регулювання освітньої діяльності. Це створює суттєві перешкоди для розвитку освіти, заважає проведенню освітніх реформ [62].

Правовідносини, що виникають у сфері освіти є дуже складними, бо саме поняття освіти багатоаспектне і розглядається як процес, як соціокультурний інститут, як результат (рівень культури і освіченості підростаючого покоління), як єдність соціального явища і соціального процесу [89, с. 15]. Складність і специфіка цих правовідносин проявляється також у наявності різних рівнів освіти, форм навчання, форм власності навчальних закладів. Ускладнює їх характер і регулювання комплексним законодавством про освіту.

Проблеми правового регулювання освіти та освітнього права протягом останніх років в своїх працях досліджували українські науковці –

В. Андрущенко, Б. Андрусин, В. Астахов, Р. Валєєв, В. Зайчук, В. Кремень, Є. Красняков, М. Курко, О. Мельничук, М. Ніколаєнко, С. Стеценко та ін. Заслужують на увагу здобутки російських учених: Л. Александрової, Г. Дорохової, О. Кананикіної, В. Потапенко, В. Сирих, В. Спаської, М. Федорової, В. Шкатулли, Д. Ягофарова та ін.

Вивчення правового регулювання відносин, що виникають у сфері освіти, почалося ще в 70-ті роки ХХ століття у зв'язку з прийняттям «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» (1973 р.). Вже тоді дослідники звернули увагу на очевидну специфіку правовідносин системи народної освіти, що характеризувалися ними як адміністративно-правові відносини «горизонтального типу» [140, с.9].

Недооцінка цієї специфіки вже в наш час негативно відображається на практиці і на стані нормативно-правового регулювання сфери освіти.

А. Н. Козирін зазначає, що до 1990-их років ХХ століття питання освіти досліджувалися переважно в рамках адміністративного права з точки зору державного управління в цій сфері [56, с. 20].

Але традиція розглядати правове регулювання сфери освіти виключно у науці адміністративного права [26; 96; 108; 126; 149; 171] та механізмів державного управління [28; 30; 64; 81; 103; 135; 137; 175] і сьогодні залишається пріоритетною в окремих сучасних дослідників.

Істотний внесок у розробку вищевказаних проблем належить російському науковцю Г. А. Дороховій. Саме вона свого часу висловила думку про специфічність відносин у сфері народної освіти і розглядала їх як єдину цілісну систему, що включає «відносини щодо навчання і виховання, або педагогічні» та «організаційні», що спрямовані на забезпечення педагогічного процесу. Крім них, дослідниця також виокремлювала трудові, сімейні, фінансові та інші відносини [33, с. 4-5]. Структурними елементами сфери освіти Г. А. Дорохова вважала адміністративно-правові та педагогічно-правові відносини, що знаходяться у тісному зв'язку між собою. Дослідниця обґрунтувала концепцію «горизонтальних» відносин сфери освіти [33, с. 15].

Цікавою також є позиція Г. С. Сапаргалієва, який у своїх працях підтвердив і розвинув припущення С. С. Алексєєва про зародження комплексної галузі, що регулює сукупність правовідносин у сфері народної освіти [131, с. 122-128].

Саме ці підходи стали початком наукової традиції дослідження правового регулювання відносин у сфері освіти як окремого виду.

У 90-их роках ХХ століття серед російських дослідників виникла гостра наукова дискусія навколо питання самостійності галузі освітнього права.

Значно вплинув на розробку теоретико-методологічних основ вивчення правового регулювання освітніх відносин й освітнього права як цілісного системного явища відомий російський науковець В. М. Сирих [144]. Результати його досліджень дозволили поставити під сумнів переважаюче в науці уявлення про розрізненість відносин, що виникають у сфері освіти, і надати докази щодо комплексного характеру освітнього законодавства.

Теоретичні положення, сформульовані в працях В. М. Сирих, співзвучні з основними висновками Г. А. Дорохової, які в нових умовах, коли адміністративне право в значній мірі втратило своє минуле значення, набули принципово нового тлумачення.

В. М. Сирих, справедливо стверджуючи, що освітні правовідносини потребують виокремлення, виводить їх за межі адміністративно-правового поля і визначає освітнє право як окрему галузь права. При цьому дослідника не хвилює різноманітність відносин у сфері освіти. Застосовуючи системний підхід, він стверджує, що функції елементів системи похідні від її функцій у цілому. Центром даної системи В. М. Сирих вважає освітні відносини, що визначають її загальне призначення, а функції інших елементів (інші відносини в сфері освіти) співвідносяться з функцією всієї системи. Норми суміжних галузей права необхідні для освітнього права лише настільки, наскільки вони конкретизуються стосовно до специфіки предмета галузі і діють лише в її межах [144, с. 141].

Розвиваючи свої ідеї, учений використовує інший підхід до термінології. Він віддає перевагу терміну «освітні відносини», відмовляючись від традиційного – «педагогічні відносини» в той час, коли інші автори використовують без будь-якого розрізнення обидва.

В. І. Шкатулла так само як і В. М. Сиріх досліджував правове регулювання сфери освіти в контексті обґрунтування самостійності освітнього права як галузі [178]. Він розглядає освітні відносини в широкому та вузькому значенні. Освітні відносини у широкому розумінні, на думку В. І. Шкатулли, – це всі відносини, які виникають у сфері освіти (педагогічні, трудові, майнові, земельні фінансові та ін.), і вони є комплексними. У вузькому – це власне педагогічні відносини щодо навчання та виховання, яким відводиться центральна, системоутворююча роль. Свій вибір дефініції «педагогічні відносини» дослідник пов'язує з поняттям «педагогіка» і пояснює тим, що вони вивчаються педагогічною наукою [177, с. 22].

В. М. Сиріх, не погоджуючись з терміном «педагогічні», слушно зауважує, що назву треба обирати не за суб'єктом, а за об'єктом, як це прийнято в юридичній науці і саме тому пропонує називати ці відносини освітніми [144, с.43].

Як бачимо, В. М. Сиріх вкладає в поняття «освітні відносини» той самий зміст, що В. І. Шкатулла в «педагогічні». Всі інші відносини, що виникають у системі освіти, він пропонує назвати «правовідносинами у сфері освіти», адже неправомірно називати їх терміном «освітні», бо вони регулюються нормами практично усіх галузей права.

В. В. Спаська розробила концепцію освітніх правовідносин як цілісної динамічної системи і відзначила, що цілісність правового регулювання освітньої сфери значною мірою залежить від розуміння їх природи та змісту [140, с. 3].

О. Мельничук зазначає, що утвердження ринкових відносин в українському суспільстві, перегляд концепції розвитку вітчизняної освіти зумовили демократизацію способів та форм правового регулювання освітніх

відносин. Це зумовило відхід учених від однобокого сприйняття освітніх правовідносин лише як виключно адміністративних, зараз вони вивчаються представниками науки цивільного, господарського права, з'явилась концепція освітніх правовідносин як самостійного виду [89, с. 15-16].

Однак слід зауважити, що, незважаючи на зростання інтересу вітчизняних правознавців до проблем освіти, в даний час освітні і суміжні з ними відносини залишаються недостатньо вивченими, в значній мірі відсутнє системне теоретичне опрацювання і їх правового регулювання.

Незважаючи на важливість освітніх відносин, поки що їм не приділено належної уваги. Слушно зауважує Б. І. Андрусишин, що освітнім правом в Україні займається вузьке коло осіб, тому нарощування наукових знань у галузі, їх систематизація значно відстає від потреб суспільства в сфері освіти [9, с. 6]. Про нечисленність фахівців у галузі освітніх правовідносин і брак правової та юридичної компетентності учасників освітнього процесу говорить сучасний науковець Т. Г. Корж-Ікаєва [63, с. 454].

Проблема появи нової галузі – освітнього права – не відноситься до предмета нашого дослідження, проте стверджувати про остаточне її формування поки не можна. З іншого боку немає достатніх підстав для віднесення освітнього права до будь-якої самостійної галузі в якості підгалузі.

Загалом можна констатувати, що в даній сфері склалось декілька основних наукових підходів. Ряд дослідників наполягає на тому, що освітні відносини мають суто адміністративно-правову природу і це відповідно не дозволяє вести мову про самостійність освітнього права. Водночас ідея про нову самостійну галузь також не має багато прихильників. На сьогодні переважаючим є погляд на освітнє право як на комплексне правове явище. Але дана позиція не є цілісною, адже її прихильники по-різному розуміють сутність освітніх правовідносин, а також роль та місце освітнього законодавства в українській правовій системі, що є свідченням необхідності подальших досліджень у цій сфері.

Серед відомих вітчизняних учених-педагогів також домінує точка зору про освітнє право як про комплексну галузь законодавства, яка включає норми конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права, що діють у галузі освіти [40, с. 12].

Остання позиція, імовірно, обумовлена традицією, що йде ще від радянських часів і розглядає масив цих норм як комплексну галузь законодавства, що містить норми інших галузей права (зокрема, адміністративного) і не має властивостей, притаманних галузі права.

Вважаємо, що на сучасному етапі є всі підстави погодитися з думкою вітчизняних науковців про початок формування освітнього права як самостійної галузі в українській системі права [9, с. 6; 63, с. 452; 7, с. 11-15].

Б. І. Андрусишин, В. В. Астахов говорять про освітнє право не як про звичайну, а як про комплексну галузь права [10, с. 281; 106, с. 7]. Перспективи розвитку освітнього права в значній мірі визначаються пріоритетами державної освітньої політики в Україні.

Важливе місце в реалізації правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти займає його механізм. За його допомогою обґрунтовується необхідність здійснення правового регулювання в суспільстві, впорядковуються явища правової дійсності, забезпечується їх єдність, взаємозв'язок та взаємодія, відбувається процес трансформації правових приписів щодо реальної поведінки суб'єктів права [153, с. 306].

Механізм правового регулювання не є штучною, формально-теоретичною конструкцією. Це поняття відображає реально існуюче на практиці явище. Його комплексне вивчення і теоретичне опрацювання пов'язаних з ним питань дасть можливість виявити додаткові напрями в дослідженні цього правового явища, зокрема, пошук шляхів підвищення ефективності як окремих складових елементів цього механізму, так і правового регулювання в цілому [22, с. 108].

Що стосується саме механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, слід зазначити про відсутність спеціальних досліджень вітчизняних учених у цьому напрямі.

Завдання нашого дослідження у даному розділі буде полягати в історико-теоретичному аналізі досягнень юридичної науки з проблематики механізму правового регулювання і визначенні на його основі поняття, ознак та сутності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Не дивлячись на те, що така категорія, як механізм правового регулювання, розробляється у правознавстві вже півстоліття, на сучасному етапі значна частина питань, пов'язаних з нею залишається дискусійною.

Протягом тривалого часу проблема МПР викликає значний науковий інтерес завдяки своїй фундаментальності, а також у зв'язку із природним процесом накопичення нових знань, що спонукають учених до уточнення, а в низці випадків – і перегляду тих чи інших поглядів на це явище [70, с.74].

Можна виокремити декілька напрямів вивчення проблематики МПР:

- загальнотеоретичне дослідження сутності та структури МПР (в межах цього напрямку сформулювались різні підходи до розуміння МПР) [4; 27; 83; 172];
- визначення ролі та місця його окремих явищ, категорій, процесів, структурних елементів [167; 170; 1; 72; 100; 169; 53; 43];
- висвітлення галузевих МПР [25; 190];
- дослідження МПР різних правових систем [132].

Це, безумовно, є свідченням розвитку теорії МПР у сучасній юридичній науці.

Власне феномен механізму правового регулювання вітчизняні вчені почали обговорювати в 60–70-ті роки ХХ століття.

У радянській юридичній науці його вивченням займалися такі вчені, як: Н. Александров, С. Алексєєв, В. Горшенєв, В. Шабалін, Л. Явіч та ін. Саме з прізвищами цих теоретиків права пов'язують історію становлення основних положень теорії механізму правового регулювання.

У сучасному правознавстві цю проблему досліджують як вітчизняні – К. Волинка, Ю. Кривицький, М. Новікова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скакун, С. Стеценко, Т. Тарахонич., М. Черкас, так і російські науковці:

А. Абрамова, С. Зінченко, О. Малько, М. Марченко, Н. Матузов, М. Осіпов та ін.

Можна погодитися з думкою В. Селіванова, що МПР є методологічною категорією, яка забезпечує філософсько-орієнтоване бачення таких явищ правової дійсності, як юридичні норми, правові відносини, акти реалізації прав і обов'язків тощо, які є складовими правового впливу на суспільні відносини [133, с.10].

Здавна для регулювання суспільних відносин, в тому числі в освітній сфері, юридична наука мала цілий набір специфічних правових засобів, але протягом тривалого часу ці засоби розглядалися в статиці і часто ізольовано один від одного.

Вже загальноприйнято, що першим сформулював ідею про зв'язок всіх засобів правового регулювання в єдиному механізмі відомий науковець Н. Г. Александров [2]. Саме з цього моменту почалось якісно нове дослідження даної проблеми. Він визначив основні напрями правового впливу на суспільні відносини та категорії права, які фіксують внутрішні взаємозв'язки та дію даного механізму.

Серед основних причин виникнення категорії «МПР» можна назвати наступні:

- відхід радянської правової науки від вивчення статичних об'єктів, що тривалий час її гіпнотизували, до динамічних, тобто, спостерігається загальний відхід від статичності права;

- необхідність синтезу накопичених знань про окремі елементи правової дійсності з метою розгляду їх у загальній взаємодії, у процесі функціонування права, його зворотного впливу на умови суспільного життя;

- подальший процес розвитку вчення про правове регулювання суспільних відносин, у межах якого розглядається МПР [71, с. 78].

Вагомий внесок у дослідження МПР зробив С. С. Алексєєв. У своїй праці «Механізм правового регулювання в соціалістичній державі» (1966 р.) він всебічно проаналізував сутність даного поняття, дослідив його структуру та

призначення. Вчений зазначав, що категорія «МПП» визначена в теорії держави і права для показу моменту руху, функціонування правової форми [4].

Поняття «МПП» безумовно походить від поняття «правове регулювання». Термін «регулювання» походить від латинського слова «regulo» (правило) та означає упорядкування, приведення чогось у відповідність з чимось [153, с. 296].

За С. С. Алексєєвим, правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [5, с. 209].

Концепція С. С. Алексєєва визнається багатьма правознавцями, вона стала хрестоматійною в радянській юридичній науці, була взята за основу багатьох спеціальних правових досліджень, але є далеко не єдиною. Незважаючи на різні підходи щодо визначення правового регулювання, у юридичній літературі сформувалося певне розуміння його сутності.

Наприклад, П. Рабінович під правовим регулюванням розуміє здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [124, с. 153].

Сучасні вітчизняні теоретики О. Зайчук та Н. Оніщенко розглядають правове регулювання як дію права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, що здійснюється в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості з метою підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку [153, с. 296].

Метою механізму правового регулювання, виходячи з даного визначення, є забезпечення впорядкування суспільних відносин, що гарантує справедливе задоволення інтересів суб'єктів. Це пояснює значущість даної категорії і показує, що роль механізму правового регулювання полягає в організації соціального життя, здійсненні інтересів людей.

Єдності думок щодо поняття та структури МПР немає і до сьогодні. У процесі генези теорії МПР сформувалося декілька основних підходів до його інтерпретації – інструментальний (С. Алексєєв, Т. Тарахонич), діяльнісний (В. Горшен'єв), системний (В. Шабалін, С. Нарикова) та комплексний (М. Матузов) [70, с. 75].

Домінуючим у сучасній правовій науці є інструментальний підхід до розуміння МПР. Він заснований на вченні С. С. Алексєєва, який розглядав МПР як взяті в єдності сукупність (пізніше – систему) правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [4, с. 30].

Відповідно до даного підходу МПР складається з системи правових засобів, що беруть безпосередню участь у правовому регулюванні суспільних відносин. У межах інструментального підходу існують різноманітні трактування поняття МПР і варіанти виокремлення його елементів.

К. Волинка механізмом правового регулювання називає систему взаємозв'язаних юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання. Механізм правового регулювання, на думку науковця, – це спосіб функціонування єдиної системи правого регулювання, який розкривається через взаємозв'язки між її складовими елементами [23, с. 108].

Часто підхід до визначення науковцями категорії «МПР» залежить від розуміння мети правового регулювання.

Російський правознавець В. Хропанюк дає таке визначення: «МПР – це система правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин відповідно до мети і завдань правової держави». Основними структурними елементами МПР, на його думку, є норми права, правовідносини, акти реалізації юридичних прав і обов'язків. Головною метою правового регулювання В. Хропанюк називає встановлення такого порядку в суспільному житті, який би максимально відповідав приписам правових норм, закладеним у них принципам соціальної справедливості [165, с. 339-341].

Далі у вигляді схеми він подає структурні елементи МПР: норми права (нормативна основа), правовідносини, індивідуальні правові акти (акти застосування правових норм), правомірна поведінка людей по здійсненню їх прав і виконанню обов'язків, правосвідомість (фактор, що сприяє ефективному функціонуванню всього МПР) [168, с. 352].

Через призму мети розглядає МПР О. В. Малько і розуміє його як систему правових засобів, організованих найбільш послідовним способом з метою подолання перешкод, що знаходяться на шляху задоволення інтересів суб'єктів права. До ознак МПР він відносить: мету МПР, засоби її досягнення і результативність МПР. Мета МПР – забезпечити безперешкодний рух інтересів суб'єктів до цінностей, тобто гарантувати їх справедливе задоволення [83, с. 56-57].

Можна погодитися з висловлюванням О. В. Малько, щодо визначення МПР як «специфічного юридичного «каналу», що з'єднує інтереси суб'єктів з цінностями і забезпечує доведення процесу управління до певного логічного результату. Воно є справедливим і по відношенні до механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Серед основних елементів МПР О. В. Малько виділяє: норму права, юридичний факт, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків, охоронний правозастосовний акт (факультативний елемент) [83, с. 58].

Схожої позиції дотримуються і сучасні вітчизняні науковці М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома. Вони визначають МПР як єдину систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове упорядкування суспільних відносин та подолання перепон, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [38, с. 546].

М. Новікова трактує МПР як систему правових засобів (норми права, індивідуальні приписи, правовідносини, акти реалізації), що перебувають в органічній єдності та забезпечують дієвість правового регулювання на підставі стимулів і обмежень з метою гармонізації суспільних відносин [100, с.4].

Ю. Кривицький, також використовуючи інструментальний підхід, інтерпретує МПР як систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості [70, с.78].

Він зазначає, що для визначення елементного складу МПР треба дотримуватися наступних положень:

- критерієм виокремлення елементів МПР є стадії правового регулювання;
- до елементів МПР можуть бути віднесені не всі правові явища, а лише ті, що є правовими засобами;
- кожній стадії правового регулювання відповідає один ключовий елемент;
- аналіз структури МПР передбачає фокусування уваги на основних засобах правового регулювання, що дозволить зробити висновок про головне функціональне призначення цього механізму [70, с. 76-77].

Що стосується діяльнісного підходу, то він знайшов відображення, зокрема, у працях В. М. Горшенєва. На його думку, визначаючи поняття МПР треба враховувати два моменти: по-перше, МПР – це складне за своїм змістом явище, що складається із системи різних правових способів та форм; по-друге, за своєю природою воно динамічне, бо представляє рух елементів, що переходять з одного в інший. Тому, вважає науковець, в онтологічному плані МПР визначається як органічна сукупність усіх юридичних форм і способів, за допомогою яких здійснюється переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин [27, с. 42].

Згідно цього підходу МПР конструктивно складається із визначених способів впливу та способів реалізації. Як проміжні ланки між названими полярними факторами виступають різні юридичні форми впливу та реалізації,

які одночасно являють собою послідовні стадії переведення нормативності права в упорядкування суспільних відносин [70, с. 10].

Такої ж думки дотримуються Р. Калюжний, С. Тимченко, Н. Пархоменко, С. Легуша, які зазначають, що МПР характеризує діяльнісний бік нормативності права, вимог правових норм, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у впорядкування суспільних відносин [37, с. 271].

Означений підхід до розуміння МПР продовжує свій розвиток в сучасній теорії права.

Особливе місце посідає системний підхід до визначення МПР. Одним із перших його застосував А. Шабалін. Правознавець вважає конструкцію МПР запропоновану С. Алексєєвим, такою, що заслуговує на увагу, проте неповною. Під МПР він розуміє складну сукупність юридичних засобів як управляючу систему, за допомогою якої здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні відносини. У цю систему В. Шабалін включає такі елементи: правосвідомість, правотворчість, юридичні норми, правовідносини, акти застосування суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, законність і правопорядок [172, с.124].

Всі вищерозглянуті нами підходи до розуміння МПР, без сумніву, не є ізольованими один від одного і можуть мати інтегративний (комплексний) характер.

Спроби формування комплексного підходу до визначення МПР присутні у науковому доробку багатьох учених. Наприклад, М. Матузов до елементного складу МПР разом з особливим інструментарієм (норми права, правовідносини, юридичні факти, акти реалізації) також відносить організаційну діяльність відповідних органів, установ, організацій, посадових осіб [84, с.58].

Російська дослідниця ефективності МПР А. Абрамова розглядає останній як нормативно-організований, послідовно здійснюваний комплексний процес, спрямований на результативне втілення правових норм у життя за допомогою адекватних правових засобів. Вона відокремлює дві стадії МПР: здійснення юридичного факту, передбаченого нормою права; реалізація прав та обов'язків

[1, с. 10-12]. У даному випадку фактично ототожнено МПР із однією з його стадій – реалізацією права.

Вітчизняний теоретик О. Скакун також комплексно підійшла до розуміння МПР і визначає його «як процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів та форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів учасників суспільних відносин, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим»), тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку й іншу правову діяльність суб'єктів права)» [138, с. 262].

Погодимося з О. Скакун у визначенні основних рис механізму правового регулювання, які справді відображають його сутність: є складовою частиною механізму соціального регулювання; визначається закономірностями еволюції суспільства, рівнем розвиненості економіки, культури; є складною системою, що включає комплекс правових засобів і форм, які перебувають у зв'язку і взаємодії; суб'єктів, котрі здійснюють правове регулювання чи правову діяльність; юридично значимі результати їхньої діяльності; є динамічною частиною правової системи суспільства, не збігається з нею і тільки в поєднанні з механізмом правового впливу створює цілісність у забезпеченні функціонування правової системи суспільства; є процесом, що складається зі стадій, яким відповідають свої механізми дії; визначає ступінь ефективності правового регулювання; його кінцева мета – встановлення правозаконності і забезпечення правопорядку в суспільстві [138, с. 262].

Що стосується структури МПР, О. Скакун виділяє елементи, що діють на відповідних стадіях регулювання (норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації), ті, що діють протягом усього регулювання (суб'єкти, правова законність, правосвідомість, правова культура) і ті, що мають факультативний характер (інтерпретаційно-правові акти, акти застосування норм права) Стадії вона умовно поділяє на основні та факультативні [138, с. 263].

Відштовхуючись від напрацювань у даній проблематиці, які існують в юридичній науці, виділяють два підходи до розуміння МПР суспільних відносин та його структури: вузький і широкий. Згідно з вузьким підходом – це система юридичних засобів правового регулювання, а відповідно до широкого – так званий соціальний механізм дії права, тобто, комплекс правових засобів і соціальних форм впливу права на суспільні відносини.

Такої ж думки дотримується російська дослідниця В. Ковальова. Вона вважає, що відсутність в юридичній науці єдиного визначення поняття МПР обумовлена двома основними факторами. По-перше, праворозумінням дослідника, а по-друге, інтерпретацією категорій «правовий вплив» і «правове регулювання». Якщо розглядати їх як синоніми, то тоді МПР визначається як сукупність усіх засобів (правових і не правових). Якщо «правове регулювання» інтерпретується лише як різновид «правового впливу», то МПР – це вплив «особливих», «специфічних» правових засобів. З позиції широкого підходу МПР – це сукупність усіх правових явищ (засобів), які впливають на поведінку суб'єкта. Згідно вузького підходу МПР – це система певних правових явищ (засобів), що здійснюють цілеспрямований вплив на певну групу суспільних відносин [53, с. 20].

С. А. Комаров розглядає МПР як складову частину механізму правового впливу поряд з правовою свідомістю, правовою культурою, правовими принципами, правомистецьким процесом. Відмінність правового впливу від правового регулювання, на думку науковця, полягає в тому, що правовий вплив є частиною соціального впливу. Як культурна й інформаційна цінність, право визначає напрямок людської діяльності, вводить її в загальні рамки цивілізованих суспільних відносин. Саме тому правовий вплив ширше, ніж правове регулювання суспільних відносин [58].

Вузький та широкий підходи до розуміння МПР визначають і його структуру. Можна констатувати, що на сучасному етапі в теорії права склалися різні погляди відносно елементної будови МПР.

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вважають, що широкий підхід характеризується наявністю сукупності елементів, які беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин, а саме: норма права, нормативно-правовий акт, юридичні факти, правовідносини, тлумачення, реалізація права, законність, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність. Вузкий – включає лише елементи, які складають основу регулятивної функції права: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права, законність [153, с. 307].

Розглянемо вузьке трактування поняття МПР, основою якого є позиція науковця С. Алексєєва. Він досліджує МПР з точки зору його основних етапів (стадій): регламентація суспільних відносин; дія правових норм, в результаті якої виникають чи змінюються правовідносини; реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Відповідно до цих стадій, С. Алексєєв виділяє три основні елементи механізму: правові норми, правовідносини і акти реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав і обов'язків. Факультативним елементом, на думку науковця, є акти застосування права [4, с. 33-34].

М. Якутова розглядає МПР застосовуючи вузький підхід. Вона визначає його як систему правових засобів, організованих послідовним чином з метою забезпечення соціально значимої правової поведінки шляхом задоволення інтересів і потреб особи, суспільства і держави [190, с. 21].

На наш погляд, найбільш прийнятним для аналізу механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є саме вузький підхід. Тому, в межах дослідження, в якості основних елементів, що можуть бути застосовані для аналізу сутності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти виділимо: правові норми, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права, які в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Перша стадія – нормативно-правова регламентація суспільних відносин (формування правил поведінки, спрямованих на задоволення тих чи інших інтересів, що знаходяться в сфері права і потребують упорядкування).

На даній стадії не тільки визначається коло інтересів і, відповідно, правовідносин, у рамках яких їх здійснення буде правомірним, але й прогнозуються перешкоди, що можуть завадити цьому процесу, а також можливі правові засоби подолання останніх. Перша стадія відображається в такому елементі МПР, як норма права.

Норма права – основа механізму правового регулювання, зазначають вітчизняні науковці М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома, і ми з цим цілком погоджуємося. Звісно, саме з юридичних норм, їхнього змісту починається правове регулювання суспільних відносин. Його якість залежить від того, наскільки норми права враховують закономірності суспільних відносин, що регулюються [38, с. 548].

Д. А. Ягофаров зазначає, що норми права, будучи основою, власне юридичною базою регулювання суспільних відносин, «вводять», так би мовити, специфічний правовий режим, що визначає зміст і вектор правової поведінки учасників суспільних відносин відповідно до тієї соціально-правової моделі, яка закріплена в нормі права. Саме в правовій нормі в стислому вигляді потенційно представлені і всі інші елементи МПР, зміст яких у кінцевому результаті визначений саме змістом норми [185].

Поняття «норма права» є найбільш усталеним у сучасній теорії права. Зокрема, О. Скакун визначає її як загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи і рівності та формально визначене (встановлене чи санкціоноване) і забезпечене державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин [138, с. 278].

Всяка норма права, як відомо, є продуктом правотворчості уповноважених на те державних чи недержавних органів, посадових осіб. Цей

продукт має цілком визначену зовнішню форму свого виразу у вигляді нормативно-правових актів того чи іншого виду – закон, підзаконний акт та ін.

Нормативно-правові акти обслуговують нормативну частину МПР. До них приєднуються акти тлумачення (інтерпретаційні акти), які не містять нових положень, але є тим засобом, що забезпечує однакове розуміння і застосування чинних нормативних актів. Часто ефективність МПР залежить від правильного тлумачення норм права.

Правотворча діяльність у сфері освіти не відрізняється в техніко-юридичному відношенні від всякої іншої такого ж роду діяльності в різних сферах, але має свої особливості.

Друга стадія – визначення спеціальних умов, при настанні яких відбувається дія загальних норм і які дозволяють перейти від загальних правил до більш конкретних.

Мова йде про умови, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну і припинення правових відносин, тобто юридичні факти. Вони, на переконання автора, є виключно важливим елементом МПР, оскільки саме віднесення нормою права тих чи інших соціальних (життєвих) фактів, обставин, станів, поведінки до юридично значущих значною мірою визначає мету, завдання, зміст, характер і результат правового регулювання.

За правовими наслідками юридичні факти поділяють на правостворюючі (напр.: наказ ректора про зарахування абітурієнта), правозмінюючі (напр.: наказ ректора про переведення студента з денної форми на заочну) і правоприпиняючі (напр.: наказ ректора про видачу студенту диплома про закінчення вищого навчального закладу).

Іноді виникає потреба в цілій системі юридичних фактів (фактичний склад), де один з них обов'язково повинен бути вирішальним. Якраз власне такого факту інколи не вистачає суб'єкту для подальшого руху інтересу до цінності, яка спроможна його задовольнити.

Відсутність подібного вирішального юридичного факту виступає в ролі перепони, яку необхідно розглядати з двох точок зору: зі змістовної (соціальної,

матеріальної) та формальної (правової). З точки останньої перепонаю є власні незадоволені інтереси суб'єкта, а також суспільні інтереси. У формально-правовому розумінні перепона виражається у відсутності вирішального юридичного факту. Причому долається перепона іноді тільки на рівні правозастосовної діяльності в результаті прийняття відповідного акта застосування права [38, с. 547].

Зазвичай акт застосування права є основним елементом у сукупності юридичних фактів, без якого неможливо реалізувати конкретні норми права. Наприклад, щоб здійснити право на вступ до ВНЗ, як частини більш загального права на освіту, акт застосування (наказ ректора про зарахування) потрібний тоді, коли абітурієнт подав до приймальної комісії документи, склав вступні іспити і пройшов за конкурсом, тобто, коли присутні три інші юридичні факти.

Це функція спеціальних компетентних органів, суб'єктів управління, а не громадян, які не володіють повноваженнями застосовувати норми права і не можуть власними силами забезпечити задоволення своїх інтересів. Тільки правозастосовний суб'єкт може забезпечити виконання правової норми, прийняти акт, який стане опосередкованою ланкою між нормою і результатом її дії, складе фундамент для цілого ряду правових і соціальних наслідків, для подальшого розвитку суспільних відносин, огорнутих у правову форму [38, с.548].

В акті застосування права персоніфікуються загальні права та обов'язки, а також, якщо це необхідно, індивідуалізуються санкції. Він має форму рішення, розпорядження, наказу та ін.

Таким чином, дана стадія процесу правового регулювання виражається в такому елементі МПР, як юридичний факт (фактичний склад).

Третя стадія – встановлення конкретних юридичних зв'язків між суб'єктами на основі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Нерозривний, органічний зв'язок між суб'єктивними юридичними правами та обов'язками є однією з суттєвих об'єктивних закономірностей правової дійсності. Цей зв'язок конститутивний для права, за його відсутності

правова матерія розсипається: суб'єктивні юридичні права і обов'язки втрачають якість соціальних і юридичних явищ [165, с. 36].

Тут мова йде про правовідносини, тобто суспільні відносини, які відбуваються в межах, визначених нормами права. Вони є одним із центральних елементів МПР.

Через правовідносини відбувається власне втілення норми права в життя, оскільки правове регулювання є, врешті, не що інше, як здійснення учасниками суспільних відносин своїх юридичних прав і обов'язків, які виникають, припиняються і змінюються на основі юридичних норм і відповідно до них.

Саме правовідносини, їх пізнання дає можливість конкретизувати суб'єкти, між якими виникає правовий зв'язок у вигляді кореспондуючих між ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Вони дозволяють визначити не тільки склад суб'єктів, але й взаємну поведінку відносно один до одного. Виникнувши, правовідносини завжди забезпечуються можливістю державного примусу [185].

Правовідносини в МПР утворюють певну систему і тим самим забезпечують переведення загальних розпоряджень правових норм в суб'єктивні юридичні права і обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність для конкретних осіб, дозволяють досягти виконання їх волі, задоволення інтересів.

Права і обов'язки утворюють юридичний зміст правовідносин у сфері освіти. Всі правові відносини, які виникають на основі норм права між суб'єктами системи освіти, характеризуються такими ж ознаками, але в той же час для них властива своя специфіка.

Четверта стадія – реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, за якої досягається мета правового регулювання, що дозволяє задовольнити інтереси суб'єктів.

Акти реалізації прав і обов'язків – це юридично значимі результативні дії суб'єктів права, процес фактичного втілення в життя приписів правових норм.

Ці дії здійснюються (реалізуються) в декількох формах: виконання (обов'язків), дотримання (заборон), використання (суб'єктивних прав) та застосування.

Використання – це форма реалізації уповноважуваних норм, змістом якої є активна поведінка суб'єктів, що вчиняється за їх власним бажанням (реалізація особою права на освіту); виконання – це форма реалізації зобов'язуваних норм, змістом якої є вчинення дій, що вимагаються юридичними приписами, тобто виконання покладених обов'язків (виконання педагогічним працівником обов'язку проходження медичного огляду); дотримання – це форма реалізації забороняючих норм, змістом якої є утримання суб'єкта від порушення заборон, які містяться у правових нормах (не порушення прав і свобод учнів, вихованців).

Три вищенаведені форми реалізації права, в ході яких норми втілюються в життя безпосередніми діями самих суб'єктів суспільних відносин, прийнято називати формами безпосередньої реалізації права.

Є випадки, коли суб'єкт правовідносин самостійно не може реалізувати норми права, тоді йому на допомогу приходить уповноважений державний орган, організація чи посадова особа, котрі завершують процедуру втілення в життя приписів юридичних норм. У цих випадках має місце особлива форма реалізації – застосування правових норм (правозастосування), головною особливістю якої є державно-владний характер [185].

Таким чином, на основі історико-теоретичного аналізу досягнень теорії права з проблематики механізму правового регулювання, спираючись на інструментальний підхід та застосовуючи вузьке трактування цього поняття, визначимо категорію «механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти» з позиції, запропонованої О. Мальком та В. Хропанюком, а саме через призму мети.

Отже, механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, що спрямовані на впорядкування, регулювання,

закріплення, розвиток й удосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики держави.

Механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як юридичному феномену притаманні такі характерні ознаки:

- системність, оскільки за своєю природою він є упорядкованою системою юридичних засобів, різноманітних регулятивних елементів правової системи;
- цілеспрямованість, оскільки основне його призначення, забезпечити реалізацію поставлених законодавцем цілей правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері;
- функціональність, бо юридичні засоби в ньому вибудовані специфічним чином, послідовно і зорієнтовані на конкретні стадії.
- динамізм, тому що це постійно функціонуюча динамічна система, природа якої зумовлена її постійною дією.

Мета МПР суспільних відносин у сфері освіти – забезпечення безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей.

Вважаємо, що в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти доцільно виділити чотири стадії:

Перша стадія – нормативно-правова регламентація суспільних відносин в освітній сфері, що знаходить своє відображення в такому елементі механізму правового регулювання, як норма права.

Друга стадія – визначення спеціальних умов, при настанні яких відбувається дія загальних норм і які дозволяють перейти від загальних правил до більш конкретних. Її характеризує юридичний факт або система юридичних фактів (фактичний склад).

Третя стадія – встановлення конкретних юридичних зв'язків між суб'єктами на основі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, характеризується таким правовим засобом, як правовідносини у сфері освіти.

Завершальна четверта стадія правового регулювання – практична реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, яка об'єктивно

виражається в такому елементі механізму правового регулювання, як акти реалізації, що утворюють його заключну ланку.

Отже, елементами МПР суспільних відносин у сфері освіти є: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини у сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права, що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Більш детально структурні елементи механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти будуть розглянуті в другому розділі нашого дослідження.

1.2. Методологія дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти

Передумовою будь-якого наукового дослідження є визначення методологічних засад його здійснення. Вагомість значення і ролі методології для проведення досліджень у всіх галузях науки стала аксіоматичним явищем, тому є очевидною.

Аналіз механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти буде неповним без використання різноманітного методологічного інструментарію. Складність та своєрідність предмета обумовлюють також особливості методологічних підходів до його дослідження.

Від правильності вибору методів багато в чому залежить досягнення поставленої в роботі мети. Вивчення юридичної проблеми лише тоді може претендувати на істину, коли воно здійснюється за допомогою правильно обраної методології [73, с.24].

Проблематика методології загострюється в умовах переходу «від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму» [48, с.10]. Вважаємо, що обраний шлях є правильним, адже використання різноманітних підходів, принципів, методів дозволяє доповнити один одного і

гарантує свободу пошуку істини, «не передбачає обов'язкового консенсусу з досліджуваних проблем, що породжує множинність альтернативних стратегій цього філософського явища» [162, с. 13-24].

Питання методології досліджували в своїх працях відомі науковці: В. Бабкін, С. Гусарєв, Д. Керімов, М. Козюбра, Р. Лукич, Д. Машков, Л. Петрова, Г. Рузавін, В. Селіванов, Н. Тарасов, О. Тихомиров та ін. Аналіз змісту цих напрацювань свідчить про неоднозначність даного поняття, багатоаспектність та важливість для процесу наукового пізнання.

Під методологією дослідження, на думку низки вчених, слід розуміти систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка в такій якості становить комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [6; 17; 49; 97; 164].

Т. І. Тарахонич підкреслює, що методологія як певний результат наукового пошуку визначає шлях мислення до істини і забезпечує цей шлях відповідними засобами [147, с. 21]. Система принципів, методів, прийомів та способів дослідження правових явищ становить його методологію [112, с. 184].

Методологія не є самостійною наукою, локальною галуззю наукового знання, яка існує ізольовано від всієї системи наук. Вона є загальнонауковим феноменом, притаманним науці у цілому і кожній її галузі зокрема.

Як відзначає Д. А. Керімов, методологія – явище інтегральне, яке об'єднує систему компонентів, що її утворюють: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та приватно-наукові методи й методики дослідження реальної дійсності.

Абсолютно погоджуємося з ученим, що методологію не можна зводити лише до одного з названих компонентів, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку будуть безпідставно залишатися інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з необхідною повнотою. Головне

завдання методології права, за словами Д. А. Керімова, – забезпечення теоретичної і практичної діяльності певною програмою пізнання правової дійсності [49, с. 60-61].

Отже, структурно методологія включає ряд компонентів: систему методів (філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання) та вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника і загальнотеоретичні принципи. Її ядром є філософія в єдності діалектики, гносеології та логіки у пізнавальному процесі. Ця єдність є засобом суб'єктивного осмислення об'єктивного розвитку.

Структура методології має декілька рівнів. Основним з них є діалектико-світоглядний, що визначає головні напрями та загальні принципи пізнання, категоріальний лад науки в цілому (вищий рівень). Другий – загальнонауковий (міждисциплінарний) рівень застосовується при пізнанні особливої групи однотипних об'єктів (середній). Третій – приватнонауковий рівень, застосовується в процесі пізнання специфіки окремого об'єкта (нижчий рівень) і, нарешті, перехідний від пізнавально-теоретичної до практично-перетворювальної діяльності рівень, що формує загальні шляхи й форми впровадження результатів наукових досліджень у практику [49, с. 85-86].

На думку деяких науковців спеціальні методи включають також методіку й техніку наукового дослідження, розробку набору процедур, що забезпечують одержання однакових і достовірних емпіричних матеріалів і їхню первинну обробку [180, с. 40-44].

Варто зазначити, що даний підхід є досить конструктивним, він дає змогу сформулювати цілісне уявлення про методологію дослідження. У всій сукупності методологічного інструментарію є суто юридичний інструментарій, але разом з тим юридична наука для аналізу різних об'єктів правової дійсності використовує способи, прийоми, процедури дослідження, які властиві іншим наукам.

О. Д. Тихомиров звертає увагу на змістовний та формальний аспект методології. Змістовний аспект містить проблеми, які стосуються структури

наукового знання взагалі й наукової теорії зокрема; законів виникнення, функціонування і зміни наукових теорій; понятійного каркасу науки і її окремих дисциплін; характеристики схем пояснень, прийнятих у науці; структури й операційного складу методів науки; умов та критеріїв науковості. Формальний – пов'язаний з аналізом мови науки, формальною структурою наукового пояснення, описом і аналізом формальних і формалізованих методів дослідження, зокрема, методів побудови наукових теорій і умов їх логічної істинності, типології систем знання [154, с. 355].

Так як цілісне дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти можливе тільки завдяки обранню належної методології, визначимо її поняття. Пропонуємо розуміти під методологією даного дослідження систему загальних теоретичних принципів наукового пізнання, дослідницьких підходів, методів та способів, які дозволяють всебічно та об'єктивно розкрити загальні закономірності механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають в освітній сфері.

У структурі методології дослідження надаємо великого значення принципам. Погоджуємося з Н. М. Пархоменко, що істинне дослідження будь-якої правової категорії має здійснюватися за допомогою фундаментальних принципів – вихідних ідей, положень, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи права тощо [109, с. 16]. Відповідно до зазначеного, дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти також має ґрунтуватися на певних принципах.

Термін «принцип» (від лат. *principium* – основа, головне вихідне положення) визначає природу і соціальну сутність явищ і їх суттєві властивості. Теоретики науки про державу і право по-різному розглядають принципи наукового пізнання, визначають їх кількість. Та й назви цих принципів не завжди однакові. Це можна пояснити тим, що майже кожний дослідник має власні прийоми використання методологічного інструментарію, власні погляди на ті чи інші проблеми і засоби їх вирішення.

Проте в теорії держави і права існує ряд основних загально визнаних принципів наукового пізнання. Серед них слід назвати *принцип науковості*. Своєю якістю, об'єктивністю та неупередженістю він протистоїть так званому принципу партійності, який в умовах тоталітаризму проголошувався основним принципом марксистсько-ленінської теорії держави і права.

Принцип науковості передбачає примат об'єктивного наукового знання над певними тимчасовими кон'юнктурними інтересами тих або інших класів, соціальних груп чи окремих дослідників, адже наукова істина при аналізі, поясненні та прогнозуванні державно-правових явищ і процесів повинна стояти вище над усе [161, с. 42-55].

Сьогодні головне завдання теорії держави і права полягає в одержанні об'єктивних, достовірних, всебічних наукових знань, що дозволить їй стати дієвим засобом формування юридичної свідомості українського суспільства, яка так необхідна в умовах здійснення політичних, економічних і правових реформ [153, с.40].

Загалом даний методологічний принцип дозволяє обґрунтувати, з врахуванням наукових точок зору, авторську концепцію становлення, функціонування та розвитку загальних закономірностей права людини на освіту та механізму його правового регулювання.

Одним з основоположних при підготовці дисертації безумовно є *принцип об'єктивності*. Він означає істинне відображення державно-правової дійсності у науковому знанні, відтворення її такою, якою вона існує реально. Даний принцип наповнює право людини на освіту реальним змістом як явища, що не залежить від суб'єктивної волі законодавця чи науковця, а об'єктивно зумовлюється розвитком суспільних відносин.

З принципами науковості та об'єктивності тісно пов'язаний *принцип всебічності та плюралізму*, який виражається у комплексному підході до аналізу правових явищ з врахуванням різних точок зору. Основний зміст даного принципу полягає у тому, щоб аналізувати правові явища не самі по собі, а у їх взаємозв'язках і взаємодії з іншими, близькими до них суспільними явищами і

передбачає пізнання якомога більшої кількості їх властивостей та зав'язків. Чим більша кількість критеріїв аналізу використовується, тим вірогіднішими будуть висновки [109, с. 18].

Коли наука зосереджує увагу лише на певних ознаках або властивостях явища та ігнорує інші як несуттєві і побічні, то вона неодмінно потрапляє у глухий кут. Таких ситуацій можна уникнути при плюралістичному підході, завдяки якому враховуються не тільки суперечливі погляди на одне і те саме правове явище, а й неоднакові уявлення щодо їх походження, сутності, соціальної спрямованості, структури, шляхів розвитку.

Однак зазначена плюралістичність не повинна перетворюватися на анархічне свавілля і суцільну нерозбірливість, бо це не наближає, а навпаки віддаляє від положень, адекватних предметів дослідження, заважає досягненню позитивних результатів при формулюванні практично корисних висновків [153, с. 45].

Всебічність вивчення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти досягається шляхом виявлення його сутності, складових елементів; вивченням різних поглядів на зазначену проблему; застосуванням всієї сукупності методів з метою отримання різноаспектних характеристик.

Важливим у науковому дослідженні є *принцип історизму*, який дозволяє розглядати правові явища в розвитку й історичній взаємодії, а не тільки з точки зору їх сучасного стану. Використання принципу історизму дає можливість простежити логіку змін механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері у процесі розвитку держави; з'ясувати, під впливом яких соціально-економічних, політичних чинників з'являлися ті чи інші нормативні документи в сфері освіти.

Чільне місце у методології дослідження належить *принципу комплексності*, який виражає міждисциплінарний підхід, оскільки право – це і юридичне, й соціокультурне, й психологічне, й історичне явище [161, с. 42-55].

Отже, принципи наукового пізнання мають особливе, фундаментальне значення і є невід'ємною складовою методології дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері.

Крім принципів, вагоме значення в структурі методології дослідження відіграють філософсько-світоглядні підходи, які «формують наукову позицію дослідника, забезпечують ґрунтовну оцінку відповідних явищ та процесів, спрямованість дослідження на отримання певного результату» [148, с. 17].

Слід відрізнити принципи від методів. Якщо принцип – це методологічно-пізнавальна установка, яка забезпечує відношення суб'єкта, котрий пізнає, до предмета пізнання, то метод – це спосіб досягнення цілі і впорядкування пізнавальної діяльності.

У перекладі з грецької метод означає – спосіб пізнання. Проаналізувавши сучасну вітчизняну та зарубіжну наукову літературу, можна стверджувати про неоднозначність тлумачення цієї категорії.

Метод розуміють як засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення інформації; як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність суб'єктів; як прийоми та способи виконання наукового завдання; упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети; сукупність конкретних прийомів та засобів, вибравши які, дослідник розраховує отримати знання про об'єкт вивчення [147, с. 22].

Як бачимо, для методів характерне використання способів, засобів, прийомів, за допомогою яких досліджується предмет науки; це використання здійснюється через певну послідовність дій із застосуванням у процесі пізнання конкретного об'єкта відповідного інструментарію; ця послідовність дій спрямована на досягнення поставленої дослідником мети; зазначені цілі можуть бути різноманітними, починаючи від отримання нового знання до узагальнення,

оцінки, систематизації вже існуючого знання; цілі класифікуються на теоретичні (пізнавальні) та практичні.

Різноманітні методи, що застосовуються у пізнавальній та практичній діяльності, передбачають використання певних прийомів. Т. І. Тарахонич зазначає, що в юридичній літературі, за винятком окремих випадків, практично відсутні визначення поняття «прийом» з точки зору методологічної проблематики [147, с. 22].

Наприклад, А. Д. Машков визначає прийом як певний спосіб (способи) поєднання конкретних засобів пізнання, яке відбувається в процесі здійснення пізнавальної процедури з метою отримання певного знання. У такому контексті спосіб пізнання науковець характеризує як послідовність здійснення пізнавальної процедури, а засіб розглядає як інструментарій (знаряддя, матеріали, інструменти), які залучає дослідник у процесі пізнання конкретного об'єкта. На думку А. Д. Машкова, між методом та прийомом існують деякі розбіжності. Метод, на відміну від прийому, є усвідомленим, обґрунтованим, оптимізованим прийомом. Прийом є явищем більш архаїчним, первісним, інтуїтивним. Метод – це результат творчої думки, спрямованої на усвідомлення дослідницької (чи іншої) процедури. Прийом може виникати, розвиватися і використовуватися несвідомо, випадково або за аналогією [87, с. 145-147].

Н. М. Пархоменко зазначає, що між методами та прийомами існує ієрархічний взаємозв'язок. Він характеризується такими особливостями: кожний метод і прийом посідає визначальне місце щодо інших прийомів та способів пізнання, оскільки є основою для ґрунтовніших досліджень; сукупність методів та прийомів має інтегративне значення і несе завершене теоретичне знання; кожен із методів характеризує ту чи іншу сторону, рису, особливість досліджуваного об'єкта, а в єдності – його цілісність як у генетичному, історичному, так і в субстанційному, змістовному, функціональному аспектах [109, с. 33].

Слід зазначити, що в ході наукових досліджень того чи іншого явища комплексно використовуються різні методи, що передбачає визначення їх

послідовності та сполучення. Іноді один метод складає передумови для використання іншого методу, таким чином, складається ціла система послідовних цілеспрямованих дій, які об'єднуються поняттям «дослідницька діяльність» [29, с.72].

Дискусійним в юридичній літературі залишається питання класифікації методів юридичної науки. С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров розуміють методологію як систему методів пізнання і практики, тобто систему принципів, правил, прийомів, способів і засобів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [29, с. 68].

Вони класифікують методи не тільки на рівні загальної методології, а й на рівні окремої науки або окремої наукової дисципліни. Вчені вважають, що у пізнавальній та практичній діяльності використовуються різноманітні методи, які можна класифікувати за формами діяльності на: пізнавальні (повсякденні й наукові) та практичні; за формами мислення: раціональні та ірраціональні (інтуїтивні). Наукові методи поділяються на: загальні методи вищого рівня (філософського рівня), до якого належать діалектична і формальна логіка, що використовується не тільки в науковому пізнанні, а й у практичній діяльності; загальнонаукові методи, які використовуються всіма науками та поділяються на теоретичні та емпіричні; приватно наукові методи, що використовуються групою наук; спеціальні методи, використовуються однією наукою [29, с. 80-96].

І. В. Табарін запропонував авторську класифікацію методів. За сферою застосування він виділяє методи практичного наукового дослідження (емпіричні) та методи теоретичного наукового пізнання (раціональні). За ступенем поширеності при використанні: загальнонаукові та приватно-наукові методи.

Перші залежно від виду дослідження поділяються на методи емпіричного (практичного) дослідження (спостереження, порівняння, експеримент тощо); методи раціонального (теоретичного) дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, закони логіки тощо); універсальні раціонально-емпіричні

методи, які використовуються як в процесі теоретичного, так і практичного дослідження (абстрагування, аналіз і синтез тощо). Другі – використовуються в процесі аналізу певних об'єктів чи їх групи та застосовуються серед обмеженої кількості наукових дисциплін (формально-юридичний, порівняльний, системний аналіз, метод соціологічних досліджень, моделювання тощо). Також І. В. Табарін виокремлює філософсько-методологічні підходи до наукового дослідження (діалектика, метафізика) [145, с.570].

Подібна класифікація присутня у працях інших науковців. Так, О. Ф. Скакун розрізняє такі наукові методи, як: загальний метод, під яким розуміє метод філософської діалектики, що розкривається через логічний метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного; через принцип єдності логічного та історичного; через системно-структурний метод; другу групу становлять основні приватні (конкретні) методи, серед яких вона виокремлює: формально-догматичний метод (юридико-технічний), соціологічний, статистичний, конкретно-історичний, порівняльно-правовий, третя група – це спеціальні методи, які ґрунтуються на досягненнях суспільних та технічних наук, а саме: математичний, кібернетичний, психологічний тощо [138, с. 14-18].

Усі класифікації методів не є ізольованими, вони тісно переплітаються, збагачують одна одну. Проблеми, які розв'язуються юридичною наукою, потребують використання цілого ряду методів, але це не означає, що в кожному випадку повинні створюватись якісь нові методи.

Методи характеризуються певним ступенем загальності, починаючи від універсальних методів діалектики і логіки і закінчуючи спеціальними методами, створеними для дослідження певної сфери природи та суспільства [147, с. 23].

Спробуємо охарактеризувати основні методи і прийоми, які використовуються при дослідженні механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Матеріалістична діалектика, як і діалектична логіка, включає: загальні категорії, тобто поняття про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення («зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок»); категорії, які відображають специфічні зв'язки в процесі пізнання («матерія» і «свідомість», «емпіричне» та «теоретичне», «абстрактне» та «конкретне», «історичне» та «логічне»); принципи пізнання (єдність історичного та логічного; сходження від абстрактного до конкретного); загальнологічні та загальнонаукові прийоми пізнання (аналіз і синтез; індукція і дедукція; системний і функціональний аналіз; конкретно-соціологічний аналіз) [59, с. 20].

Діалектика як загальний метод пізнання, виконуючи світоглядну та методологічну функцію, характеризує державно-правові явища, у тому числі механізм правового регулювання, у їх взаємодії та взаємовпливі. Використання зазначеного методу дає можливість вивчити правові категорії з точки зору динамічних змін, що в них відбуваються на основі таких законів формальної логіки, як: перехід від кількісних змін до якісних перетворень; єдність та боротьба суперечностей між тим, що відживає, та новим; заперечення, з яким пов'язані процеси виникнення, розвитку та вдосконалення зазначених правових явищ [147, с. 23].

Серед сукупності методів, які використовуються юридичною наукою, важливе місце у формуванні нових гіпотез та теорії механізму правового регулювання належить формально-логічному методу.

Можна погодитися з думкою С. Д. Гусарєва і О. Д. Тихомирова, що проникнення в юридичну науку способів, прийомів та процедур, які притаманні іншим наукам, не є суто формальним механічним процесом, а супроводжується відповідно їхньою перебудовою, трансформацією, пристосуванням до специфіки об'єктів державно-правової дійсності [29, с. 69].

Коротко зупинимось на таких прийомах логіки як аналіз та синтез, які відіграють своєрідну роль у осмисленні досліджуваного явища. Аналіз – це уявне розчленування цілісного предмета на складові частини (сторони, ознаки,

властивості або відношення) з метою його вивчення. Синтез – це поєднання раніше виділених частин (сторін, ознак, властивостей або відношень) предмета в єдине ціле [29, с.81].

За допомогою аналізу механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти характеризується через його складові як елементи складного цілого. У процесі розумового чи фактичного розчленування цілого на частини аналізується структура об'єкта, що вивчається. За допомогою синтезу, в основі якого покладено процес об'єднання частин об'єкта – механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти в єдине ціле, відбувається узагальнення основних ознак, якостей, формується його загальне поняття.

Аналіз та синтез тісно взаємозв'язані з таким логічним прийомом, як абстрагування. У філософській літературі зазначається, що абстрагування – це процес відсторонення (часове) від тих предметів, явищ, зв'язків, які ускладнюють розгляд об'єкта дослідження в «чистому вигляді», необхідне на даному етапі вивчення [147, с. 23].

Абстрагування лежить в основі типології і класифікації, моделювання, побудови теорій як систем знань [29, с. 81]. Відбувається розумове відмежування, виділення лише тих якостей, властивостей, складових об'єкта, які цікавлять дослідника, та одночасне відмежування від інших якостей, в результаті чого створюються певні абстракції – наукові поняття, категорії, теоретичні конструкції тощо. Завдяки абстрагуванню механізм правового регулювання розглядається як явище, що не пов'язане з іншими соціальними феноменами, як сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини в освітній сфері.

З огляду на специфіку нашого дослідження певну увагу слід приділити і таким логічним прийомам як індукція та дедукція. Індукція передбачає збір та аналіз окремих фактів, вивчення яких дає можливість виявити загальні та повторювальні риси певних явищ. На основі дедуктивного методу загальні властивості множини переносяться на елементи цієї множини. Тим самим,

аналізуючи основні властивості механізму правового регулювання, дослідник переносить ці властивості на елементний склад даного механізму, відбувається пізнання даного об'єкта від загального до особливого, від абстрактного до конкретного.

Що стосується логічного методу, то часто науковці, розглядають його в єдності з історичним, підкреслюючи, що вони співпадають за кінцевими цілями дослідження, а відрізняються вихідним матеріалом та безпосередніми завданнями. Історичний метод характеризується конкретно-історичними формами викладу матеріалу, а логічний – абстрактно-теоретичними. Логічний метод є узагальненим відображенням історичного методу, але позбавлений його форми та випадковостей, які дають змогу виявити в історичному процесі найбільш суттєве, закономірне і виразити його в наукових категоріях [152, с.25].

У філософії права доведено, що поза історичним контекстом, який пов'язує явища і процеси сучасності з тими, які їм передували, і з тими, які виникнуть на їх підставі у більш-менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати сучасність. За допомогою історичного методу досліджується генезис наукових поглядів на розуміння механізму правового регулювання та його складових елементів. Він дає можливість на базі аналізу законодавства в сфері освіти минулих років і практики його застосування виявити тенденції розвитку, накреслити шляхи вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Особливе значення на сучасному етапі дослідження проблем механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти має порівняльно-правовий (компаративний) метод. Він передбачає вивчення об'єктів пізнання шляхом їх співставлення, виявлення їх схожих та відмінних рис. Порівняльний метод дає можливість бачити в різних правових системах загальне, особливе, індивідуальне (специфічне), принципово протилежне, тобто тотожність та відмінність, що, в свою чергу, дає можливість виявити закономірності та випадковості в процесі розвитку [124, с. 34].

Даний метод дозволяє вийти за межі своєї національної правової системи, проаналізувати проблеми юридичної науки та практики з щодо регулювання відносин в сфері освіти інших держав, розширити рамки юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, врахувати як позитивний, так і негативний юридичний досвід у законотворчості й у правозастосуванні. Цей метод дозволяє використати встановлене позитивне правове регулювання з указаних проблем і сформулювати пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства і практики його застосування.

Н. М. Пархоменко зазначає, що порівняльно-правові дослідження дуже корисні для реалізації правової реформи в державах, що перебувають на трансформаційному етапі розвитку, до яких вона відносить і Україну, оскільки є можливість вийти за межі догматичної дискусії в межах національного права і запропонувати нові методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду [109, с. 25].

Важливе місце в системі загальнонаукових методів дослідження, що використовуються всіма сферами наукового знання, посідають структурний та функціональний методи у межах системного підходу.

Функціональний метод – один із базових в юриспруденції. З його допомогою характеризуються найбільш суттєві умови функціонування певної системи. Цей метод дає змогу визначити не стільки дію самої системи, скільки функціонування її окремих елементів в їх взаємозв'язку та взаємозалежності [124, с. 27].

Функціональний метод дає можливість охарактеризувати механізм правового регулювання як цілісну систему, визначити його структурні елементи з точки зору змін, що в них відбуваються, їх взаємодію, взаємовплив, соціальну цінність. Поряд із зазначеним методом, якщо необхідно визначитися з іншими аспектами зазначеної системи, особливо якщо вона знаходиться у статичному стані, значного поширення набуває структурний аналіз. Досить часто в юридичній літературі використовується поєднання зазначених методів і

вони отримують назву системно-структурного чи структурно-функціонального методу [147, с. 25].

Застосування системного (системно-структурного) підходу в сукупності з іншими загальнонауковими і спеціальними методами і прийомами теоретико-правового дослідження дозволяє одержати цілісне уявлення як про систему правовідносин у сфері освіти, так і про освітнє правовідношення як таке, виявити і детально дослідити його специфіку, а також визначити роль та функції в вищеназваній системі. Разом з тим даний підхід дає можливість скласти досить чітке і повне уявлення про сукупність норм, що регулюють відносини у сфері освіти, встановити, наскільки ефективно законодавство справляється зі своїми функціями, тобто забезпечує повне і несуперечливе нормативно-правове регулювання правовідносин, що виникають в освітній сфері.

Розуміння законодавства як системи, термін «система законодавства» стали традиційними і не потребують додаткового обґрунтування. Необхідність системного дослідження правовідносин сфери освіти та механізму їх правового регулювання в різний час довели відомі правознавці Г. А. Дорохова, В. М. Сиріх.

Наведені методи потрібні для здійснення повноцінного, всебічного теоретико-правового дослідження. На будь-якому його етапі кожен з вказаних методів може бути затребуваним, а тому вже внаслідок цього методологія має бути множинною.

До основних шляхів удосконалення теоретико-методологічних засад юридичної науки фахівці відносять:

- подальшу інтеграцію та диференціацію, взаємозалежність, взаємну перевірку отриманих наукових результатів, що спрямовані на створення цілісної наукової картини правової сфери світу;
- прагматичну орієнтованість правових досліджень, спрямовану на комплексне вивчення актуальних соціальних проблем, причому прагматичне

емпіричне дослідження не повинно виключати розвиток фундаментальних досліджень, без результатів яких неможливо осмислити стратегію розвитку;

- прогностичний характер правових досліджень, що не тільки пояснюють та описують правову реальність, але й з'ясовують можливі варіанти подальшого розвитку подій, їх оцінку, причини і умови виникнення та розвитку;

- розуміння варіативності та альтернативності перспектив правового розвитку, які обумовлюють необхідність удосконалення методологічної бази юриспруденції, парадигм, способів, підходів і методів дослідження;

- необхідність суттєвого розширення емпіричної бази досліджень, яка не може бути обмежена вітчизняним досвідом національного історико-правового розвитку, а повинна також охоплювати досвід інших країн та цивілізацій [29, с.108-109].

Вихідною методологічною позицією нашого дослідження є уявлення про цілісний характер сукупності відносин, що виникають у сфері освіти в зв'язку з реалізацією права на освіту. Серед них, в якості центральних, ключових виділяються відносини щодо навчання та виховання, тобто – освітні відносини. Вони, забезпечуючи можливість реалізації права на освіту, є об'єктивно необхідними та цілісними. Саме це визначає значимість розробки адекватного механізму їх правового регулювання, що дозволить впорядкувати ці відносини і забезпечить реалізацію законних інтересів суб'єктів права в сфері освіти. З цією метою в рамках нашого дослідження передбачається розглянути основні елементи цього механізму – норми права, що регулюють відносини в сфері освіти, освітні правовідносини, юридичні факти, як основу їх виникнення та акти реалізації прав та обов'язків суб'єктами права.

Важливе значення для дослідження проблем правового регулювання відносин у сфері освіти має формування відповідного понятійного і категоріального апарату. Важливим орієнтиром для побудови загальної методології даного дослідження є концепція поняття «освіта». Воно розглядається представниками широкого кола соціально-гуманітарних наук.

Такі дослідження повинні враховуватися правознавцями, адже мають важливе значення для розуміння змісту відносин у сфері освіти та для розробки адекватного механізму їх правового регулювання. Це передбачає необхідність використання міждисциплінарного підходу для концептуального осмислення і дослідження освіти як об'єкта освітніх відносин.

У даному дослідженні «освіта» в різних контекстах буде розумітися як нематеріальне духовне благо, визначена педагогічними засобами сукупність знань, умінь, навичок, ключових компетенцій та вихованості, одночасно вона може розглядатись як процес і спеціальним чином організована цілеспрямована діяльність; в окремих випадках – як система, тобто, сукупності інституцій (навчальних закладів, науково-методичних (наукових, методичних) установ, науково-виробничих підприємств, державних і муніципальних органів управління освітою, суб'єктів самоврядування в галузі освіти) та системи засобів (інструментів ліцензування, державного замовлення, порядку набуття статусу педагога та багато інших), які забезпечують досягнення освітнього результату.

В юридичній літературі використовуються різні терміни для позначення відносин щодо навчання та виховання. Г. С. Сапаргалієв називав їх «навчальними» або «навчально-виховними», Г. А. Дорохова, В. І. Шкатулла, С. В. Куров та ін. – «педагогічними», В. М. Сирих, В. В. Спаська – «освітніми».

Ставши традиційним та найбільш поширеним у 80-ті роки ХХ століття термін «педагогічні» відносини, на нашу думку, не відображає сутності сучасних відносин щодо навчання та виховання, адже він пов'язаний ще з радянською педагогікою, де центральною особою в них виступав педагог, а учень вважався швидше пасивним учасником, об'єктом управління. Цей підхід ніяк не співвідноситься з сучасною гуманістичною парадигмою освіти і не відповідає тенденціям її розвитку.

Проте можна погодитись з думкою В. В. Спаської, що даний термін з методологічної точки зору може використовуватися для умовного і

схематичного позначення правового зв'язку між особою, яка навчається та педагогом в рамках єдиного освітнього правовідношення [141, с. 65].

Найбільш доцільним із всіх термінів, що позначають відносини щодо навчання і виховання вважаємо термін «освітні відносини» і в цьому солідарні з В. М. Сирих та В. В. Спаською. Адже на відміну від термінів «навчальні» чи «педагогічні» відносини він безпосередньо пов'язаний з поняттям «освіта» і підкреслює юридичну природу цих відносин.

Висновки до першого розділу

Проведене у першому розділі дослідження дає можливість зробити наступні висновки:

- незважаючи на деяке зростання інтересу вітчизняних науковців до проблем освіти, в даний час освітні і суміжні з ними відносини залишаються недостатньо вивченими, зокрема, відсутнє комплексне теоретичне опрацювання механізму їх правового регулювання;

- можна виокремити декілька напрямів вивчення проблематики МПР: загальнотеоретичні дослідження сутності та структури МПР; визначення ролі та місця його окремих явищ, категорій, процесів, структурних елементів; висвітлення галузевих МПР; дослідження МПР різних правових систем. Це, безумовно, є свідченням розвитку теорії МПР в сучасній юридичній науці;

- досі в теорії права немає єдності думок щодо поняття та структури механізму правового регулювання. У процесі генези теорії МПР сформувалося декілька основних підходів до його інтерпретації – інструментальний, діяльнісний, системний та комплексний. Також виділяють вузьке і широке трактування МПР суспільних відносин та його структури. На наш погляд, найбільш прийнятним для аналізу механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є саме вузький підхід;

- на основі історико-теоретичного аналізу досягнень теорії права з проблематики механізму правового регулювання, спираючись на

інструментальний підхід та застосовуючи вузьке трактування цього поняття, визначено категорію «механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти» з позиції, запропонованої О. Малько та В. Хропанюком, а саме через призму мети. Отже, механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, що спрямовані на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток й удосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики держави. Механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як юридичному феномену притаманні такі характерні ознаки: системність, цілеспрямованість, функціональність та динамізм;

- структурними елементами МПР суспільних відносин у сфері освіти є: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини у сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права, що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання;

- виділено чотири стадії правого регулювання суспільних відносин у сфері освіти: 1) нормативно-правова регламентація суспільних відносин в освітній сфері; 2) визначення спеціальних умов, при настанні яких відбувається дія загальних норм і які дозволяють перейти від загальних правил до більш конкретних; 3) встановлення конкретних юридичних зв'язків між суб'єктами на основі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; 4) практична реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, яка об'єктивно виражається в такому елементі механізму правого регулювання, як акти реалізації, що утворюють його заключну ланку;

- методологія дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система загальних теоретичні принципів наукового пізнання, дослідницьких підходів та методів, що дозволяють всебічно та об'єктивно розкрити загальні закономірності механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають в освітній сфері;

- методологічні засади дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти включають у себе систему взаємодоповнювальних філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, до яких відносимо як основні: діалектичний, формально-логічний, функціональний, системно-структурний, формально-юридичний, історичний та порівняльно-правовий методи. Кожен з них має свої особливості, що дає можливість ґрунтовно висвітлювати ті чи інші аспекти предмета дослідження, а саме МПР суспільних відносин у сфері освіти, сформулювати його поняття, виявити проблеми правових засобів, що складають даний механізм, і запропонувати напрями підвищення ефективності.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ

2.1. Нормативна основа механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти

У першому розділі дисертації вже акцентувалось на тому, що категорія «механізм правового регулювання» розробляється у юридичній науці не перше десятиліття, але на сучасному етапі є значна частина питань, пов'язаних з нею, які залишаються дискусійними. Зокрема, немає єдності думок щодо структури механізму правового регулювання та її складових елементів.

У контексті аналізу саме МПР суспільних відносин у сфері освіти як системи правових засобів, на наш погляд, видається найбільш прийнятним виділити такі елементи: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини в сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права, що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Для забезпечення ефективної дії механізму правового регулювання в сфері освіти важливе теоретичне та практичне значення має проведення наукового аналізу особливостей та ролі освітньо-правової норми в його структурі.

Слід зазначити, що цю проблему недостатньо досліджено в юридичній науці. Її окремі аспекти у своїх наукових розвідках висвітлювали В. Боняк, Є. Красняков, Ю. Кузьменко, М. Курко, В. Сирих та ін.

Призначення норми права в механізмі правового регулювання розглядається по-різному і прямо залежить від обраного дослідником підходу до його розуміння. Наприклад, у межах діяльнісного підходу до механізму правового регулювання правова норма не розглядається як структурний елемент останнього.

Згідно з обраним нами інструментальним підходом, норма права – це споконвічний елемент і нормативна основа механізму правового регулювання. Адже його якість залежить від того, наскільки норми права враховують закономірності суспільних відносин, що регулюються, наскільки високий рівень загальної і правової культури законодавчого корпусу. Норма права та механізм правового регулювання перебувають між собою у тісному взаємозв'язку як структурний елемент і ціла частина.

Правова норма є відносно самостійним явищем, що має специфічні особливості, які поглиблюють наші уявлення про право, його зміст і сутність, механізм правового впливу, юридичну відповідальність [153, с. 365].

Від розуміння поняття юридичної норми, як переконує О. І. Ющик, вирішальною мірою залежить уявлення про правовий механізм регулювання суспільних відносин [183, с. 29].

Визначаючи елементний склад механізму правового регулювання, С. С. Алексєєв підкреслює, що правові норми виконують роль головного юридичного засобу, за допомогою якого здійснюється регламентація суспільних відносин [4, с. 30].

Справді, саме в правовій нормі в стислому вигляді потенційно представлені і всі інші елементи механізму правового регулювання, зміст яких у кінцевому результаті визначений саме змістом норми.

Схожа позиція знайшла місце в більшості сучасних підручників з курсу теорії держави та права [153, с. 308; 105, с. 265].

Поняття «норма права» є відносно усталеним в юридичній науці. Під правовою нормою у найзагальнішому значенні прийнято розуміти загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване у суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи і рівності та формально визначене (встановлене чи санкціоноване) і забезпечене державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин [138, с. 278].

Дане правило поведінки встановлює для суб'єкта як можливий її варіант – суб'єктивні юридичні права, так і необхідний – суб'єктивні юридичні обов'язки.

Завдання норми права в механізмі правового регулювання на думку В. М. Костюк полягає в тому, щоб:

- визначити коло осіб, на які вона поширює свою дію;
- встановити зміст суспільних відносин (зміст поведінки суб'єктів), а також об'єкт правовідносин;
- визначити обставини, в яких особа повинна керуватися даним правилом поведінки;
- розкрити саме правило поведінки вказівкою на права і обов'язки учасників відносин, що регулюються, характер їх зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що застосовуються до осіб у разі невиконання ними юридичних обов'язків [66, с. 366].

Як уже зазначалося, відносини в сфері освіти мають комплексний характер і включають у себе освітні, трудові, конституційні, цивільні та ін. Відповідно і правові норми, що здійснюють їх регулювання, також мають свої особливості.

Саме поняття «освітньо-правова норма» (норма освітнього права) – узагальнене, в ньому відображено: комплексний характер правового регулювання сфери освіти; освітня специфіка змісту і характеру норми тієї галузі права, що регулює відповідну сторону відносин у сфері освіти (цивільних, трудових, адміністративних та ін.). Іншими словами, норма, наприклад, трудового права ніби перетворюється на норму освітнього права (точніше кажучи, стає елементом останньої) тільки в тому випадку, коли регулює трудові відносини між учасниками освітніх правовідносин.

У той же час освітньо-правові норми володіють власним змістом та характером адже предметом їх регулювання є всякі відносини, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з навчанням та вихованням різних категорій громадян.

Д. А. Ягофаров зазначає, що потрібно говорити не про різні норми, які регулюють відносини у сфері освіти, а про єдину, загальну норму (свого роду метанорму), зміст якої так чи інакше зумовлений забезпеченням досягнення головної мети освіти. На думку науковця, структура такої освітньо-правової метанорми може бути представлена двома частинами: основною та особливою [185].

Основна частина освітньо-правової норми відображає особливості тих елементів освітнього простору (системи освіти), котрі об'єктивно потребують правового регулювання нормами різних галузей права (суб'єкти освітніх відносин, елементи освітньої діяльності, управління системою освіти, статус навчального закладу та ін.). Саме ці особливості здійснюють «прив'язку» галузевих юридичних норм до сфери освіти, надають їм своєрідного освітнього забарвлення.

В основній частині освітньо-правової норми завжди так чи інакше відображається основна мета та завдання освіти, для досягнення і вирішення яких здійснюється правове регулювання відносин у цій сфері, а також найбільш суттєві особливості (принципи, умови) такого регулювання. Основна частина є статичною, постійною частиною освітньо-правової норми. Прикладом може бути стаття 53 Конституції України, статті розділу I «Загальні положення» закону України «Про освіту» [61; 115].

Особлива частина освітньо-правової норми характеризує ту сторону освітніх відносин, що пов'язана з необхідністю врегулювання за допомогою конкретних норм тієї чи іншої галузі права. При цьому, з одного боку, характер регулювання, скажімо, нормами цивільного права договірних відносин, що виникають у сфері освіти, практично не відрізняється від характеру регулювання таких же відносин, що виникають в інших сферах - будівництві, торгівлі та ін. Але, з іншого боку, ці договірні відносини виникають саме в сфері освіти, про виняткові особливості яких уже говорилося. Тому мета і зміст основного масиву договорів, які укладаються в цій сфері, мають одночасно і цивільно-правовий та власне освітній (освітньо-правовий) характер. Що ж

стосується, скажімо, договорів на будівництво будівель освітніх установ, їх ремонт, здачу частини приміщення в оренду, придбання земельних ділянок під будівництво додаткових навчальних або адміністративних корпусів освітньої установи, то це, дійсно, правочини, які мають, практично «чисто» цивільно-правовий характер. Але і тут освітні цілі прямо або опосередковано позначаються на тих чи інших елементах (умовах) договорів (особливості архітектурного проекту, терміни здачі, дотримання підвищених вимог до безпеки освітньої діяльності, санітарних правилах і нормах і т.д.).

В особливій частині освітньо-правової норми відображені ті цілі і завдання, які вирішуються конкретною галуззю права, що бере участь у правовому регулюванні відносин у сфері освіти. Під таким кутом особлива частина є, з одного боку динамічною частиною освітньо-правової норми, оскільки в кожному конкретному випадку мова завжди йде про дію норми конкретної галузі права, з іншого ж боку, вона виконує технологічні функції, властиві для «традиційних» матеріальних і процесуальних галузевих норм.

Таким чином, можна погодитися з Д. А. Ягофаровим, що освітньо-правова норма – це не якась самостійна норма, як скажімо норма трудового або адміністративного права, а свого роду унікальне комплексне нормативне явище (нормативна конструкція), що володіє, з одного боку, всіма ознаками норми права, і, з іншого – спрямоване на регулювання загальних і особливих елементів системи освіти [185].

Проте такий підхід до розуміння освітньо-правової норми має переважно теоретичний характер. На практиці ж під нормою освітнього права доцільно розуміти всяку правову норму (будь-якої галузі права), що так чи інакше спрямована на регулювання окремих елементів системи освіти. Тому норма трудового права, що регламентує питання прийому на роботу педагогічного працівника, є одночасно нормою освітнього права.

В. М. Сиріх також вважає, що норми інших галузей права, що використовуються у сфері освіти, утворюють комплексні інститути, котрі

одночасно належать і освітньому праву, і іншій галузі права (цивільному, адміністративному, трудовому тощо) [141, с.93].

Комплексна природа освітньої норми зумовлює, по-перше, відповідний характер правового регулювання (поєднання диспозитивного та імперативного методів), по-друге, пряму залежність якості норм освітнього права від якості норм інших галузей права.

Пропонуємо наступне визначення освітньо-правової норми: це загальнообов'язкове правило поведінки, призначене для врегулювання освітніх та суміжних з ними правовідносин, забезпечене силою державного примусу.

Освітньо-правовій нормі притаманні всі ознаки правових норм як різновиду останніх. Проте від норм інших галузей вона відрізняється своїм змістом, характер якого визначається сферою освіти. Освіта виконує людинотворчу функцію, що органічно поєднується з освітньою та виховною [35, с. 614-615].

Тому в змісті норм освітнього права з особливою силою спостерігається «педагогічне забарвлення», яке є наслідком тісної взаємодії цих норм з мораллю, культурою, педагогікою тощо. Якщо ж взяти до уваги той факт, що головним учасником освітніх правовідносин є переважно діти або молодь, то стає зрозумілим «педагогічний» зміст норм освітнього права. Він знаходить своє віддзеркалення в ряді норм освітнього права (наприклад, які закріплюють окремі принципи освіти, вимоги до навчально-виховного процесу, правовий статус педагога тощо).

Одним з найважливіших аспектів дослідження правових норм є здійснення їх класифікації. У загальній теорії права основними критеріями класифікації норм права є, як правило, такі:

- приналежність до відповідної галузі права (цивільні, адміністративні, трудові, сімейні, земельні та ін.);
- юридична сила (законодавчі, норми підзаконних актів);
- метод правового регулювання (імперативні, диспозитивні);
- функції права (регулятивні, охоронні, захисні);

- дія в просторі (загальні, локальні), часі (постійні, тимчасові) та за колом осіб (загальні, спеціальні) тощо.

Характер регулюючого впливу нормативної основи механізму правового регулювання залежить від того, як впливає право: шляхом зобов'язуючого розпорядження, або шляхом дозволяння чи заборони.

Зобов'язуючі норми регламентують активну поведінку зобов'язаних осіб, а дозвільні та заборонні норми покладають пасивні обов'язки на зобов'язаних осіб і дозволяють вчинення активних дій носієм суб'єктивного права.

Так, З. Д. Іванова вважає, що механізм правового регулювання, який здійснюється за допомогою заборонних норм, виступає зовні ніби у скороченому, спрощеному вигляді. Відповідно до заборонних норм у суб'єктів права наявна певна сума юридичних обов'язків не вчиняти тих чи інших дій. Такі обов'язки виникають безпосередньо із приписів правових норм з вступом їх у дію. При цьому не потрібно додаткових юридичних дій у вигляді волевиявлення сторін або інших юридичних фактів, які є обов'язковим компонентом механізму здійснення всіх інших видів правових норм [44, с. 109].

Від виду норми права та правової поведінки суб'єкта залежить виникнення тієї чи іншої стадії механізму правового регулювання. Так, первинна реалізація норм-заборон завершується на першій стадії механізму правового регулювання, і лише у випадку недодержання вказаних заборон запускаються інші юридичні засоби механізму [69, с. 11].

Одним із критеріїв сучасної класифікації норм права є їх функціональна роль у механізмі правового регулювання.

Стосовно функцій норм права у механізмі правового регулювання сучасні науковці відокремлюють два підходи: вузький і широкий. Відповідно до першого норма права виконує лише одну основну функцію у правовому регулюванні [51, с. 31]. Представники ж другого підходу відповідно стверджують, що декілька.

С. О. Комаров розрізняє дві функції норм права у механізмі правового регулювання, а саме: статичну – визначення правовою нормою будь-якого

варіанта поведінки, спрямованого на закріплення тих чи інших суспільних відносин, та динамічну – проявляється у здатності змінювати, удосконалювати суспільні відносини, сприяти їх розвитку відповідно до потреб суспільства [102, с. 103].

За функціями в механізмі правового регулювання норми можна поділити на: установчі, що визначають основи та принципи правового регулювання, його мету, завдання (наприклад норми Конституції України); загальні, що вміщуються в загальній частині галузі й поширюються на більшу частину її інститутів; спеціальні, що належать до окремих інститутів галузі права і регламентують певний вид відносин з урахуванням їх особливостей [153, с. 379].

Стосовно освітньо-правової норми всі вищезгадані критерії класифікації залишаються в силі, але разом з тим необхідно враховувати інші, що відображають особливості сфери освіти.

Одним із специфічних критеріїв класифікації освітньо-правових норм виступають *елементи системи освіти*, у відповідності з якими доцільно виділяти норми, що регулюють:

- а) освітню політику держави;
- б) правовий статус суб'єктів освітніх відносин;
- в) компетенцію суб'єктів освітньої правотворчості;
- г) управлінські відносини між суб'єктами освітньої діяльності;
- д) надання освітніх послуг тощо.

Другим критерієм є *належність норми до того чи іншого комплексного інституту освітнього права*. Відповідно можна виділити норми, що регулюють:

- а) соціальний захист осіб, які навчаються (учнів, студентів тощо);
- б) соціальний захист педагогічних працівників;
- в) фінансові, податкові та інші відносини у сфері освіти і т. д.

Критеріями для класифікації освітньо-правових норм також можуть виступати: *освітній рівень* (норми, що регулюють початкову загальну освіту;

базову загальну середню освіту; повну загальну середню освіту; професійно-технічну освіту; базову вищу освіту; повну вищу освіту), *тип навчального закладу* (норми, що регулюють діяльність університету, академії, інституту, консерваторії, коледжу, школи тощо), *категорії учнів і працівників освіти* тощо.

Кожна норма права є продуктом правотворчості уповноважених на те державних органів чи посадових осіб. При цьому цей продукт має цілком визначену зовнішню форму вираження у вигляді нормативно-правових актів того чи іншого виду – закону або підзаконного акту. У своєму дослідженні В. В. Ковалева наголошує, що нормативно-правовий акт є важливою складовою механізму правового регулювання, від якого безпосередньо залежить його ефективність [53].

Проблема освітніх нормативно-правових актів ще не стала предметом цілеспрямованої уваги з боку юридичної науки і, в першу чергу, загальної теорії права. Проте далеко не проста ситуація, що склалася в сфері правового регулювання відносин у сфері освіти, наполегливо вимагає звернення до даної теми. Мова йде, зокрема, про відсутність як мінімум системності в чинному величезному масиві освітньо-правових актів – від нормативно-правових до локальних, від актів освітнього нормотворення до актів індивідуального правового регулювання і інтерпретаційних актів різних суб'єктів освітніх правовідносин.

Нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу механізму правового регулювання. Їх функції полягають головним чином у тому, щоб ввести в правову систему нові юридичні норми, забезпечити їх зміну або скасування, підвищити ефективність дії. До нормативно-правових актів (законів, підзаконних актів) приєднуються акти, в яких дається їх офіційне роз'яснення, тлумачення. У сфері освіти це накази, розпорядження тощо. Акти тлумачення норм права (інтерпретаційні акти) не містять нових положень, а є засобом, який забезпечує однакове розуміння і застосування чинних

нормативних актів. Чіткість і ефективність механізму правового регулювання залежать від правильного тлумачення норм права [66, с. 364].

Нормотворчість у сфері освіти не відрізняється в техніко-юридичному відношенні від всякої такого ж роду діяльності в різних сферах, але характеризується своєю специфікою.

Особливістю вищеназваної нормотворчості є те, що статус, зміст і характер прийнятих освітніх нормативно-правових актів залежить від того, про регулювання якого саме освітнього рівня йде мова. Для кожного з цих рівнів і його спрямованості (гуманітарної, технічної, медичної та ін.) характерні і особливості відповідної освітньої діяльності (освітнього процесу) та надання освітніх послуг.

В Україні законодавством встановлюються такі освітні рівні: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта (ст. 30 закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. №1060-XII) [119].

Особливістю освітньої правотворчості також є те, що регулювання застосування в сфері освіти норм, наприклад, адміністративного права (питання управління освітою, контроль якості освіти та ін.), цивільного права (питання підприємницької діяльності, власності, організації, реорганізації освітніх установ), трудового права (порядок прийому, питання заробітної плати, соціальні пільги та гарантії тощо) здійснюється, як правило, в тому ж порядку, що й у відповідній галузі права.

Ю. Г. Арзамасов підкреслює, що в сфері регулювання життєво важливих для людини освітніх відносин особливу роль відіграє освітня нормотворчість. У даний час потрібно забезпечити системне регулювання відносин у сфері освіти, привести законодавство у відповідність до норм і принципів міжнародного права.

Вказана нормотворчість, на думку науковця, приділяє дуже мало уваги захисту прав людини у сфері освіти. Це зауваження стосується насамперед освітніх прав громадян. Чинна нормативна база не дозволяє вирішувати

можливі конфлікти щодо захисту прав окремих видів суб'єктів сфери освіти: громадян, освітніх організацій, публічно-правових утворень. Крім того, правова неврегульованість суспільних відносин у сфері освіти, нечіткість юридичних норм, що регулюють відповідні соціальні ситуації, не дозволяють безпосередньо застосовувати можливі засоби і способи захисту прав учасників освітньої діяльності хоча б по причині відсутності формального юридичного закріплення цих прав у нормативних правових актах [13, с. 129].

Справді, основні перешкоди на шляху створення правозахисного середовища у сфері освіти виникають у зв'язку з відсутністю прямого оформлення в чинному законодавстві про освіту підстав і заходів правової відповідальності за багатьма напрямками освітньої діяльності.

Одна з основних особливостей правового регулювання відносин у сфері освіти полягає в тому, що тут присутні правовідносини різних правових галузей адміністративного, цивільного, фінансового, трудового, сімейного права. Такий стан пояснюється багатогалузевим характером сфери освіти. У той же час ядро галузі освіти складають освітні відносини, а в центрі правового регламентування знаходяться власне освітні правовідносини, що суміщають диспозитивність та імперативність. З цього випливає, що повністю потенціал зазначеної нормотворчості в сфері регламентації освітніх відносин не вичерпаний [13, с. 130].

Очевидно, що реальні перспективи освітнього законодавства та подальший розвиток освіти в значній мірі залежать від пріоритетів освітньої політики держави. Збереження принципу пріоритетності, розвиток нормативно-правових основ освіти в контексті більш повного регулювання відносин у цій сфері, остаточне формування і розвиток правових інститутів і специфічного правового статусу суб'єктів створюють об'єктивні передумови подальшого розвитку законодавства про освіту.

Законодавче оформлення найважливіших правових інститутів освітнього права буде сприяти вирішенню сучасних проблем освітнього законодавства, що характеризується сьогодні численними прогалинами та колізіями. У той же час

визнання специфіки правового регулювання відносин сфери освіти дозволить вирішувати ці проблеми перш за все, виходячи з інтересів галузі й в цілому інтересів усіх громадян держави.

У нормах освітнього права необхідно чітко передбачити правовий статус учасників освітніх правовідносин, а також весь правовий механізм гарантованої реалізації їх прав та обов'язків. Ці норми повинні прогнозувати фактичний результат, якого може досягнути та особа, яка її реалізує. Все це вимагає удосконалення нормотворчості в сфері освіти.

Наявність впорядкованої і збалансованої системи нормативно-правових актів є важливим чинником забезпечення повноти та послідовності правового регулювання, ефективного функціонування МПР. Тому проблеми співвідношення законодавчого і підзаконного рівнів регулювання, надання нормам належної юридичної сили у відповідності зі значимістю регульованих ними відносин є значущими з точки зору вивчення механізму правового регулювання в сфері освіти в цілому.

Отже, основне призначення освітньо-правової норми в механізмі правового регулювання полягає у чіткій та детальній регламентації суспільних відносин у сфері освіти. Воно розкривається через специфічні завдання, які детермінують увесь процес правового регулювання.

Норма освітнього права – це загальнообов'язкове правило поведінки, призначене для врегулювання освітніх та суміжних з ними правовідносин. забезпечене силою державного примусу.

Поняття освітньо-правової норми є узагальненим, у ньому відображено: комплексний характер правового регулювання сфери освіти; освітня специфіка змісту і характеру норми тієї галузі права, що регулює відповідну сторону відносин у сфері освіти (цивільних, трудових, адміністративних та ін.).

У той же час освітньо-правові норми володіють власним змістом та характером, адже предметом їх регулювання є всякі відносини, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з навчанням та вихованням різних категорій громадян.

Норми права, що регулюють галузь освіти, повинні бути демократичними, тобто спонукати до творчості, до вибору моделей та технологій навчання і виховання – педагога і особу, яка навчається – не як механічних виконавців певної часткової функції, а як особистостей у всій повноті сприйняття і відтворення життя. Не менш важливим є процес переорієнтації законів у контексті толерантності, відкритості, обумовлений загальною тенденцією світової соціокультурної трансформації. Внутрішній демократизм законів має бути поєднаний з зовнішнім – їх загальною зорієнтованістю на миротворчість як світоглядний принцип нового світовлаштування, стратегії розвитку людства як цивілізації. Нові норми права мають спрямувати галузь освіти на формування означеної риси світогляду як світогляду масового, всеохоплюючого.

Норма освітнього права виконує особливу роль у механізмі правового регулювання, тому вона повинна містити ідеальну модель поведінки учасників освітніх правовідносин у вигляді чіткого визначення прав і обов'язків та механізму їх реалізації.

Вважаємо, що саме нормотворча діяльність, будучи початковою стадією всього процесу правового регулювання, визначає його результат і тим самим ефективність правового впливу на систему освіти.

2.2. Юридичні факти як основа для виникнення, зміни чи припинення суспільних відносин у сфері освіти

Розглянувши нормативну основу механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, вважаємо за доцільне проаналізувати спеціальні умови, при настанні яких відбувається дія освітньо-правових норм і які дозволяють перейти від загальних правил поведінки до більш конкретних.

Мова йде про обставини, з якими норми освітнього права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин у сфері освіти, тобто, про юридичні факти. Вони є важливим елементом механізму правового

регулювання, бо саме віднесення нормою права (законодавцем чи іншим суб'єктом правотворчості) тих чи інших соціальних (життєвих) фактів, обставин, станів, поведінки до числа юридично значимих визначає мету, завдання, зміст, характер і результат правового регулювання.

У теорії права юридичний факт інтерпретується як життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин [137, с. 401]. За наявності норм права без юридичного факту існування правовідносин неможливе .

Ю. К. Толстой вважає, що юридичні факти, відіграючи важливу роль у механізмі правового регулювання, не відносяться до основних його елементів, а мають допоміжну, обслуговуючу роль, сприяють виникненню, зміні та припиненню правовідносин [157, с. 6-7].

Юридичні факти в сфері освіти можна визначити як певні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення освітніх та суміжних з ними правовідносин.

Норми освітнього законодавства, що встановлюють систему конкретних життєвих обставин (юридичних фактів), з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення освітніх відносин, становлять значну його частину. З їх допомогою законодавець намагається вирішити наступні завдання:

1) закріпити систему таких дій і подій, які володіли б реальною здатністю породжувати освітні відносини, динамічно й послідовно їх змінювати або свідчити про припинення;

2) визначити способи закріплення, фіксації юридичних фактів, щоб вони завжди були очевидними, достовірними і легко перевірялися;

3) забезпечити максимально можливу об'єктивність в оцінці юридичних фактів;

4) передбачити ефективність процедури вирішення спорів стосовно дійсності юридичних фактів або інтенсивності їх дії на освітні відносини [144, с. 98].

Характерно, що система юридичних фактів, з якими пов'язується виникнення і динаміка освітніх відносин, закріплюється джерелами тільки освітнього законодавства, без будь-якої участі нормативно-правих актів цивільного, адміністративного чи інших галузей права.

Законодавство України в сфері освіти встановлює систему життєвих обставин, визнаних ними в якості підстав (юридичних фактів) виникнення, зміни або припинення освітніх відносин. Порядок фіксації юридичних фактів, процедура їх оцінки, а також правила вирішення спорів між учасниками освітніх відносин з приводу наявності чи відсутності відповідних обставин, як правило, закріплюються підзаконними нормативно-правовими актами. Це перш за все численні нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України з питань прийому громадян в освітні установи, проміжної і підсумкової атестації здобувачів освіти, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань.

Юридичні факти в залежності від результатів впливу на освітні відносини можна поділити на три види: ті, що сприяють виникненню освітніх відносин (наказ ректора про зарахування абітурієнта до ВНЗ), ті, що сприяють їх зміні (наказ ректора про переведення студента з денної на заочну форму навчання) і ті, що припиняють освітні відносини (наказ ректора про видачу студенту диплома про закінчення ВНЗ).

Більшість юридичних фактів у сфері освіти мають форму документів, що засвідчують особистісні якості: свідоцтво про народження дитини – вік, висновок психолого-медико-педагогічної комісії – адаптаційні здібності дитини до соціального життя, здоров'я дитини, атестат про закінчення середньої школи – рівень освіти та ін. [50, с. 17-22].

Часто для виникнення конкретних правовідносин необхідна ціла система юридичних фактів (фактичний склад), де один з них обов'язково повинен бути вирішальним. Якраз такого факту, як стверджує О. В. Малько, іноді не вистачає суб'єкту для подальшого руху інтересу до цінності, здатної його задовольнити. Відсутність вирішального юридичного факту виступає в ролі перешкоди. Цю перешкоду необхідно розглядати з двох точок зору: зі змістовної (соціальної,

матеріальної) та формальної (правової). З точки зору змісту перешкодою виступатиме незадоволення власних інтересів суб'єктом, а також суспільних інтересів. У формально ж правовому сенсі перешкода виражається у відсутності вирішального юридичного факту, причому долається дана перешкода лише на рівні правозастосовної діяльності в результаті прийняття відповідного акту застосування права [83, с. 54-62].

Наприклад, право громадянина на здобуття вищої освіти не може реалізуватися без винесення правозастосовного акту. Отримуючи найбільш повну інформацію про ситуацію, оцінюючи і контролюючи правомірність виконання попередніх умов (юридичних фактів), суб'єкт правозастосування знаходить для врегулювання конкретних суспільних відносин відповідні засоби, що втілюються в індивідуальному рішенні.

Акт застосування права є елементом сукупності юридичних фактів, без якого не може реалізуватися конкретна норма права. Він завжди носить вирішальний характер, бо потрібен в останній момент, коли вже є в наявності інші елементи фактичного складу.

Так, у нашому прикладі, для здійснення права на вступ до ВНЗ (як частини більш загального права на отримання вищої освіти) акт застосування (наказ ректора про зарахування до ВНЗ) необхідний тоді, коли абітурієнт надав до приймальної комісії необхідні документи і пройшов за конкурсом, тобто коли є всі інші юридичних факти.

Акт застосування скріплює їх в єдиний юридичний склад, надає їм достовірності і спричиняє виникнення особистих суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, долаючи тим самим перешкоди і створюючи можливість для задоволення інтересів громадян [83, с. 54-62].

Назване є функцією спеціальних компетентних органів, суб'єктів управління, а не громадян, які не володіють повноваженнями застосовувати норми права, а отже, в цій ситуації не зможуть власними силами забезпечити задоволення своїх інтересів. Тільки правозастосовний орган зможе організувати виконання правової норми, прийняти акт, який стане опосередковуючою

ланкою між нормою і результатом її дії, буде фундаментом для нового ряду правових і соціальних наслідків, а значить, для подальшого розвитку суспільних відносин.

У літературі немає єдиної точки зору щодо визначення підстав виникнення освітніх відносин. Можна виокремити два фактичних склади закріплені законодавством, що необхідні для вступу в освітні відносини: перший – для виникнення відносин, пов'язаних з одержанням освіти за рахунок державного бюджету і другим – для вступу в освітні відносини на оплатній основі, за рахунок коштів фізичних чи юридичних осіб.

Фактичний склад, необхідний для виникнення освітніх відносин, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, на думку В. М. Сирих, включає загальні та факультативні обставини [144, с. 99].

У зв'язку з тим, що загальна середня освіта є загальнодоступною, для вступу в перший клас необхідно три юридичних факти: досягнення певного віку, проживання на близькій до навчального закладу території і заява про бажання там навчатися.

Зарахування учнів до загальноосвітнього навчального закладу здійснюється, як правило, до початку навчального року за наказом директора, що видається на підставі особистої заяви (для неповнолітніх – заяви батьків або осіб, які їх замінюють), а також свідоцтва про народження (копії) медичної довідки встановленого зразка), документа про наявний рівень освіти (крім дітей, які вступають до першого класу).

Не допускається збирання додаткових даних про дитину та її батьків або осіб, які їх замінюють, зокрема, довідок з місця роботи, проживання, про заробітну плату батьків, будь-яких даних, що свідчать про розвиток дитини та її готовність до систематичного навчання в школі.

До першого класу загальноосвітніх навчальних закладів приймаються діти, яким до 1 вересня, як правило, виповнилося 6 років і які за результатами медичного обстеження не мають протипоказань для систематичного шкільного навчання. Прийом здійснюється без конкурсу.

Названі юридичні факти, необхідні для виникнення освітніх відносин, є загальними. Поряд з ними для окремих категорій громадян можуть встановлюватися додаткові (факультативні) життєві обставини, факти.

Так, на навчання в спеціальну школу (школу-інтернат), заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, приймаються особи на підставі заяви батьків, висновку психолого-медико-педагогічної консультації і направлення органу державного управління освітою.

У спеціальному навчально-виховному закладі навчаються підлітки з девіантною поведінкою. Для їх поміщення туди потрібне рішення суду.

Факультативною підставою для виникнення освітніх відносин може вважатися рішення про поновлення на навчання. Зокрема, поновлення в складі студентів здійснюється ректором незалежно від тривалості перерви в навчанні, причини відрахування, трудового стажу, форми навчання і з урахуванням здатності претендента успішно виконувати графік навчального процесу.

М. Н. Малейна розглядає три юридичні факти, що в сукупності породжують відносини між ВНЗ і студентом. Перша обставина (юридичний факт) – це наявність в абітурієнта середньої (повної) загальної або професійної освіти, яка підтверджується відповідним документом. Друга – проходження абітурієнтом вступних випробувань (у формі іспитів, співбесід, тестування тощо). Третьою підставою виникнення освітніх відносин «ВНЗ – студент» М. Н. Малейна називає сам факт укладення договору «про професійну підготовку фахівця із вищою освітою» [82, с. 58–59]. Остання є вірною лише для осіб, які навчаються на контрактній основі.

Для певних категорій громадян необхідна менша кількість юридичних фактів для зарахування у ВНЗ і вступу в освітні відносини «ВНЗ – студент». Так, відповідно до п.13.1 Умов прийому у вищі навчальні заклади України (далі – Умови) [159] поза конкурсом зараховуються діти-сироти, діти, позбавлені батьківської опіки, особи, яким відповідно до закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» надано таке право та ін.

Особливою підставою для безкоштовного здобуття другої вищої освіти у ВНЗ державної (комунальної) форми власності може бути втрата можливості за станом здоров'я виконувати службові або посадові обов'язки відповідно до одержаної раніше кваліфікації, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії (п. 1.5 Умов) [159].

Як вказує С. А. Загородній, зобов'язання з професійної підготовки у ВНЗ виникають внаслідок дії кількох юридичних фактів, яких може бути як три, так і більше, залежно від того, що конкретно оцінювати як юридичний факт (підстави) і відносно до якої категорії абітурієнтів розглядається порядок подачі заяви у вищий навчальний заклад, порядок подальшого проходження ними вступних випробувань (у тому числі й конкурсу) і укладення договору [39, с. 15].

На сучасному етапі треба виділяти додаткову підставу виникнення освітніх відносин: сертифікат зовнішнього незалежного оцінювання Українського центру оцінювання якості освіти (для тих, хто вступає на основі повної загальної середньої освіти).

Як бачимо, для вступу в освітні відносини з приватним навчальним закладом або для отримання освіти в державному навчальному закладі за кошти фізичних чи юридичних осіб (за контрактом) потрібен інший фактичний склад: наявність в абітурієнта повної загальної середньої освіти, яка підтверджується відповідним документом; проходження вступних випробувань; укладення договору.

Особливе значення тут має договір про надання освітніх послуг, що закріплює взаємні права та обов'язки особи, яка навчатиметься, і навчального закладу на період навчання, а також освітній рівень, термін навчання, розмір оплати та інші умови. Його типова форма затверджується Міністерством освіти і науки України.

Договір за своєю природою є угодою двох або більше осіб про встановлення, зміну чи припинення конкретного правовідношення. У механізмі правового регулювання він виконує дві функції: конкретизує законні права та

обов'язки сторін і надає їм загальнообов'язкового значення. Будучи заснованим на законі, договір має обов'язкове значення для учасників конкретного правовідношення. Невиконання обов'язку є різновидом правопорушення, що тягне за собою застосування заходів державного примусу.

На думку деяких науковців, сфера застосування договору як підстави виникнення освітніх відносин повинна поширюватися на закріплення всіх їх без винятку – тобто, і тих, що виникають за кошти державного бюджету, і – фізичних чи юридичних осіб. Так, В. І. Шкатулла вважає, що основним юридичним фактом, що породжує освітні правовідносини, є договір між навчальним закладом та особою, яка навчається, який містить зобов'язання щодо виховання та навчання [178, с. 103].

З цим не погоджується В. І. Сирих і задається питанням, чи здатна угода між державним навчальним закладом і особою, яка навчається (її батьками чи ін. законними представниками) за рахунок коштів державного бюджету належним чином здійснювати функції договору, тобто включати набір індивідуальних, конкретних обов'язків навчального закладу перед учнем, його законними представниками і бути забезпеченим засобами державного примусу?

Науковець переконаний, що договір між державним навчальним закладом та особою, яка навчається (її батьками, іншими законними представниками) з надання освіти на безоплатній основі та в межах державного освітнього стандарту є фіктивним тому, що ніяких санкцій за його невиконання навчальний заклад перед правомочною стороною не несе [144, с. 103].

Санкції у вигляді анулювання державної ліцензії можливі тільки за рішенням компетентного органу управління освітою в разі невиконання навчальним закладом головних завдань діяльності.

Інша річ додаткові освітні послуги, здійснювані державними навчальними закладами за межами їх освітніх програм і на платній основі. Предмет, цілі, форми та вартість навчання в такому випадку можуть визначатися індивідуально і в формі договору.

Також договір правомірно використовується для закріплення прав й обов'язків осіб, які навчаються в приватному навчальному закладі або в державному, але на оплатній основі за кошти фізичних чи юридичних осіб. Він необхідний для захисту майнових прав учнів, закріплення освітнього рівня, терміну навчання і підстав для припинення освітніх відносин з ініціативи навчального закладу. Решта права та обов'язки осіб, які навчаються на платній основі виникають відповідно до закону та їх дублювання в договорі є зайвим.

Основними факторами, що впливають на зміну освітніх відносин, є результати проміжної атестації осіб, які навчаються, що дозволяють навчальному закладові прийняти рішення про їх переведення з одного класу чи курсу на інший.

На динаміку освітніх відносин можуть впливати і деякі вольові дії та рішення самих учнів, наприклад, зміна форми навчання, перехід з денної на заочну, на навчання за індивідуальними навчальними планами, переведення в інший навчальний заклад. Зрозуміло, що ці вольові дії та рішення осіб, які навчаються, спрямовані на зміну освітніх відносин, набувають юридичного значення тільки після прийняття навчальним закладом відповідного позитивного рішення.

Більш складною постає система юридичних фактів, з якою закон пов'язує припинення освітніх відносин. Ці обставини можна класифікувати на два види: ті, що необхідні для успішного завершення освітніх відносин, і ті, наявність яких веде до припинення освітніх відносин раніше досягнення кінцевого результату навчання і виховання.

Юридичний склад, наявність якого свідчить про успішне завершення освітніх відносин, включає в себе проходження особою, яка навчається всіх стадій освітнього процесу, підсумкової атестації та отримання документа про освіту відповідного рівня.

Відзначимо, що частина четверта ст. 7 закону України «Про вищу освіту» визначає три складові юридичного факту здобуття вищої освіти. Її мають особи, які завершили навчання у ВНЗ, успішно пройшли державну атестацію

відповідно до стандартів вищої освіти і отримали відповідний документ про вищу освіту державного зразка [113].

Підставою для дострокового припинення освітніх відносин можуть бути юридичні факти-події. Наприклад, у Російській Федерації освітнє законодавство встановлює граничний вік для отримання основної загальної освіти в загальноосвітньому закладі з денною формою навчання – 18 років. Особа, що досягла зазначеного віку, повинна покинути навчальний заклад, обравши інші форми навчання.

Проте основна маса юридичних фактів, настання яких веде до припинення освітніх відносин, породжується діями і рішеннями особи, яка навчається: порушення умов договору, вчинення правопорушення, невиконання навчального плану, подання заяви про відрахування за власним бажанням або з поважних причин.

Враховуючи важливу роль юридичних фактів для виникнення і подальшого розвитку освітніх відносин є необхідною більш повна регламентація законодавством системи таких фактів, умов їх об'єктивації та породжуваних ними наслідків.

Неправомірним є надання навчальним закладам права самостійно, на свій розсуд, визначати сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, змін чи припинення освітніх відносин, що створює ряд додаткових і штучних перешкод на шляху до реалізації конституційного права громадян на освіту.

Гарантія конституційного права громадян на освіту вбачається не тільки в її доступності, наявності широкої мережі навчальних закладів, але й у праві громадянина бути захищеним від різного роду суб'єктивних рішень органів управління навчальним закладом, які іноді створюють штучні перешкоди на шляху реалізації даного конституційного права [144, с. 106].

Тому законодавче закріплення всіх юридичних фактів, з якими може пов'язуватися процес зміни та припинення освітніх відносин, є необхідним кроком на шляху вдосконалення механізму правового регулювання освітніх відносин.

Проблеми доказування юридичних фактів, з якими, наприклад, стикається кримінальне процесуальне право освітньому законодавству невідомі. Більшість життєвих обставин, що впливають на процеси виникнення, зміни або припинення освітніх відносин, підтверджується різного роду письмовими документами, достовірність яких може бути встановлена у відповідності з їхніми реквізитами або шляхом проведення додаткових перевірок.

Вік здобувачів освіти встановлюється свідоцтвом про народження або паспортом, право на навчання в конкретному освітньому закладі засвідчується наказом його керівника. Участь особи в навчальному процесі та результати її поточної та проміжної атестації фіксуються у класних журналах, спеціальних відомостях та інших документах.

Документами підтверджується і наявність в особи відповідного освітнього рівня. Законодавством передбачено досить широкий їх перелік: свідоцтво про базову загальну середню освіту, атестат про повну загальну середню освіту, диплом бакалавра, магістра та ін.

Найбільш складною в навчальному процесі, на думку В. І. Сирих, є процедура встановлення рівня якості освіти, сукупності умінь, навичок та знань, наявності чи відсутності яких є підставою для виникнення освітніх відносин, їх зміни чи припинення [144, с. 108].

Освіта належить до внутрішніх психічних властивостей особистості, фіксація та об'єктивна оцінка яких вимагає застосування спеціальних процедур, різного роду випробування, атестації, конкурсів. Їх використання є виправданими в тій мірі, в якій вдається об'єктивно оцінити рівень освіти кожного учня, випускника або абітурієнта. Тому проблема об'єктивності оцінки знань є основоположною в педагогіці та освітньому праві. Важливим тут є принцип колегіальності в діяльності органів та осіб, правомочних давати такі оцінки.

Тільки комісія проводить державну (підсумкову) атестацію випускників навчальних закладів і приймає вступні іспити в абітурієнтів. Колегіально

приймається також рішення про присудження наукового ступеня кандидата чи доктора наук і присвоєння вченого звання доцента чи професора.

Таким чином, система юридичних фактів, що виступає об'єктивною основою для виникнення, зміни чи припинення освітніх та суміжних з ними відносин є досить складною і включає в себе практично всі відомі теорії права їх види: події, правомірні дії, правопорушення, індивідуальні правозастосовні акти.

Серед норм освітнього законодавства, в яких закріплюються юридичних факти, найбільша питома вага припадає на нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України і на локальні акти навчальних закладів. Та існуюче законодавство не забезпечує в повній мірі регулювання інституту юридичних фактів.

Делегування навчальним закладам права самостійно встановлювати систему юридичних фактів, необхідних для виникнення освітніх відносин, їх зміни чи припинення призводить до невинновданого розширення системи цих фактів. Нормативно-правове регулювання освітніх відносин, всіх їх компонентів, а також системи юридичних фактів, що впливають на ці відносини, треба здійснювати за допомогою законів, а не підзаконних і тим більше локальних актів. Удосконалення потребують процедури державної атестації випускників ВНЗ, захисту кандидатських і докторських дисертацій.

Подальший розвиток інституту юридичних фактів, що впливають на динаміку освітніх відносин, повинен проводитися в рамках освітнього права. Дана проблема в юридичній літературі вивчена недостатньо і потребує спеціального дослідження.

2.3 Освітні правовідносини як необхідний елемент механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти

У юридичній науці немає сумніву, що правовідносини – один з центральних елементів механізму правового регулювання. Адже саме пізнання

їх особливостей дає можливість конкретизувати суб'єкти між якими виникає правовий зв'язок у вигляді кореспондуючих суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, визначити не тільки їх склад, а й їх взаємну поведінку по відношенні один до одного. Всі відносини, що виникають на основі норм права між суб'єктами системи освіти мають, такі ж особливості, але в той же час для них характерна і своя специфіка.

Розробка нових науково обґрунтованих підходів до правового регулювання всієї сукупності відносин у сфері освіти, формування адекватного цілісного механізму правового регулювання в значній мірі залежить від розуміння природи і змісту освітніх правовідносин та їх взаємозв'язків з іншими правовідносинами, що виникають у цій сфері, а також визначення фундаментальних принципів та підходів до їх регламентації.

Відправною точкою для з'ясування особливостей правовідносин у сфері освіти має стати сформоване в загальній теорії права учення про правовідносини, відповідно до якого вони визначається як складні за змістом суспільні відносини, що мають свою структуру, характеризуються певними ознаками [158, с. 55].

В юридичній науці вже загальновідомо, що правовідносини – це врегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків) [137, с. 382].

Погодимось з В. М. Костюком у тому, що правовідносини в механізмі правового регулювання виконують наступні функції:

- визначають конкретне коло осіб, на яких поширюється дія норм права в цей момент;
- закріплюють конкретну поведінку, якої повинні або можуть дотримуватись особи;

- служать умовою для можливого приведення в дію спеціальних юридичних засобів (прокуратурою, судом, міліцією) з метою забезпечення суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності.

На думку науковця, правовідносини в механізмі правового регулювання – це засіб «переведення» загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для даних суб'єктів [66, с. 361-367].

У сфері освіти переплітаються різноманітні правовідносини, яким притаманні такі загальні ознаки:

- є специфічним видом суспільних відносин;
- мають вольовий характер;
- виникають (змінюються, припиняються) на основі норм права;
- є юридичною формою конкретизованого (індивідуалізованого) зв'язку суб'єктів;

- залежність прав і обов'язків сторін є взаємною – одна сторона має точно визначені суб'єктивні юридичні права (правомочна сторона), на іншу покладені відповідні суб'єктивні юридичні обов'язки (зобов'язана сторона). Але часто мають складну структуру, де кожна із сторін наділена і правами, і обов'язками;

- охороняються державою, забезпечуються заходами державного впливу аж до примусу [138, с. 382-383].

Як зазначав О. С. Йоффе, всяке правовідношення існує лише як взаємне відношення людей [45, с. 508-509].

Поряд із загальними ознаками правовідносинам, що виникають в освітній сфері, властиві і спеціальні. Т. В. Твердова серед таких ознак насамперед називає їх конституційну природу [151, с. 34-35].

Справді, закріплення суб'єктивного права громадянина на освіту в Основному Законі обумовлено його значимістю. Вона проявляється у зацікавленості держави мати освічених громадян, здатних застосовувати свої знання в інтересах держави та суспільства, що підтверджується встановленням

обов'язковості повної загальної середньої освіти (ч.2 ст. 53 Конституції України) [61].

Цікавим є те, що ще Аристотель називав освіту і виховання не приватною, а суспільною (публічною) справою, могутнім засобом досягнення економічних, соціальних і політичних цілей держави [14, с. 627-628].

Другою специфічною ознакою правовідносин у сфері освіти, на думку Т. В. Твердової, є їх взаємозалежність, хоч одні з них регулюються нормами приватного, а інші – публічного права. Третя ознака – належність цих відносин до різних галузей права [151, с. 34-40].

Російські науковці широко дискутують з приводу публічно-правового чи приватноправового характеру освітніх правовідносин, певною мірою пов'язуючи цю проблему зі співставленням поняття «освітня послуга», передбаченого законом РФ «Про освіту», та поняття «послуга з навчання», передбаченого Цивільним Кодексом РФ. Більшість дослідників роблять висновок, що освітня послуга повинна існувати в межах освітніх відносин, а послуга з навчання – у цивільно-правовій сфері [174], правовідносини з надання освітніх послуг, постаючи за своєю сутністю цивільно-правовими, мають і властивості публічних правовідносин [151, с.34-40].

Як стверджує Г. Д. Шкарлупіна, дилема про пріоритетність публічного та приватного в регулюванні освітньої діяльності поки не розв'язана [174].

Справді, вона не є суто теоретичною проблемою. Визнання освітніх правовідносин цивільно-правовими призводить до можливості оспорювати якість освіти та стягувати завдані збитки.

За висновками В. М. Сиріх, такої можливості позбавлені учасники освітніх відносин [144, с. 204]. А на відносини, що виникають з надання навчальних послуг, за висновком фахівців, розповсюджуються не лише цивільно-правові механізми стягування збитків, але й положення законодавства про захист прав споживачів [16, с. 26; 173].

Крім того, зазначає Р. Г. Валєєв, визнання освітніх правовідносин цивільно-правовими обумовлює їх оскарження до судів загальної юрисдикції, а

визнання їх публічно-правового характеру дозволяє оскарження до адміністративних судів [19, с.46].

На цей час судова практика України свідчить, що спори про видачу дипломів навіть особам, які навчалися за контрактом, тобто вступали нібито у цивільно-правові відносини, вирішуються адміністративними судами в порядку адміністративного судочинства. У зв'язку з цим окружний адміністративний суд м. Києва у Постанові від 21.04.2008 № 3/299 визнав публічно-правовими «правовідносини, які виникають між студентом та ВНЗ з приводу державної атестації та присвоєння ОКР, а також видачі відповідного диплому державного зразка» (Окружний адміністративний суд м. Києва Постанова від 21 квітня 2008 р. № 3/299).

Необхідно розмежувати на перший погляд тотожні за значенням поняття «правовідносини у сфері освіти» і «освітні правовідносини».

Одним із перших це зробив російський фахівець у сфері освітнього права В. М. Сирих. Різниця, на думку науковця, полягає в тому, що перше з них характеризує всі види правовідносин, що існують в освітній сфері, яка має всезагальний характер, а притаманні їй відносини регулюються практично всіма галузями права.

Друге застосовується для означення правовідносин, що становлять безпосередній предмет освітнього права. Саме ці правовідносини найбільш повно відображають специфіку освітньої сфери, її функції та місце в системі процесів і явищ сучасного громадянського суспільства.

Відносини в сфері освіти науковець вважає комплексними, а освітні відносини, на думку В. М. Сирих – це відносини, в які вступають в процесі навчання та виховання особи, що навчаються, з однієї сторони, і освітня установа та педагогічні працівники з іншої [144, с. 9-10].

Освітні відносини є найбільш поширеними і масовими у сфері освіти, вони стійкі, повторювані, тривалі за строком дії, духовні в своїй основі. Впорядкування цих суспільних відносин і забезпечення законних інтересів

суб'єктів права є необхідним та важливим завданням правового регулювання відносин у сфері освіти.

Об'єктивною передумовою виникнення освітніх відносин виступає той факт, що освіта є не тільки особистим соціальним благом, а і суспільною необхідністю [50, с. 14-22].

Суспільні відносини, формою яких є освітні правовідносини, обумовлені особистою і суспільною потребою в передачі і здобутті знань. Потреба людини в здобутті знань, необхідних їй для життя, для самореалізації і самовдосконалення є природною потребою. Цим пояснюється природний, необхідний характер передачі знань і різних життєво-необхідних умінь і навичок від одного покоління до іншого, за допомогою чого здійснюється зв'язок поколінь і забезпечується суспільний прогрес [106, с.17].

В. В. Спаська крім освітніх відносин виділяє суміжні відносини в сфері освіти, які пов'язані з освітніми, але не тотожні їм. До їх числа дослідниця відносить види правових зв'язків, що виникають у процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративні, цивільні, фінансові, трудові та ін.). Сукупність вказаних правовідносин, за словами В. В. Спаської, є органічною цілісною системою, загальною метою якої є сприяння реалізації права на освіту [140, с. 50].

Не зовсім коректним є твердження Т. А. Владикіної про те, що у сфері освіти відсутній якісно специфічний вид однорідних суспільних відносин, що потребують своєрідної правової регламентації. Вона стверджує, що соціальні зв'язки, що виникають у сфері освіти, об'ємні і різноманітні за своїм змістом [21, с. 26].

В. В. Спаська ж вважає, що всі ці відносини є лише похідними від основних правовідносин сфери освіти – «відносин щодо навчання та виховання», які генетично обумовлені природнім, невід'ємним гарантованим Конституцією правом на освіту. Вступаючи в ці відносини, громадянин реалізує своє право на освіту, а система освіти (за безпосередньої участі

навчальних закладів і педагогічних працівників) здійснює свою основну функцію – надає можливість отримати цю освіту.

Між тим Т. А. Владикіна не згадує ні про основну роль та функції системи освіти, ні про ключові відносини цієї системи. Це призводить до того, що всі правовідносини сфери освіти представляються безсистемними та розрізненими, так як позбавляються свого ядра. Такий підхід не дозволяє осмислити і належним чином проаналізувати механізм правового регулювання відносин у сфері освіти в цілому.

На думку В. В. Спаської, відносини «щодо навчання та виховання» (освітні відносини) якраз є тим самим специфічним видом однорідних суспільних відносин, що потребують своєї правової регламентації, яку вони вже частково отримали в освітньому законодавстві. Саме в цій якості вони є важливим елементом механізму правового регулювання відносин у сфері освіти. Виникнення всіх інших відносин (суміжних) у сфері освіти є необхідним лише при умові, якщо вони сприяють підготовці та здійсненню освітнього процесу, що обумовлений виникненням відносин щодо навчання і виховання [139].

Крім цього, В. В. Спаська робить висновок, що специфіка освітніх правовідносин не дозволяє віднести їх до жодного з відомих типів правовідносин, які виділяються на підставі властивостей їх об'єкта. Освітні правовідносини не є пасивними, оскільки для задоволення освітніх інтересів і потреб правомочної сторони недостатньо обов'язку зобов'язаної сторони утримуватися від небажаної для правомочної особи поведінки. Освітні правовідносини також не можуть бути повною мірою віднесені до правовідносин активного типу, у яких головну роль відіграє юридичний обов'язок зобов'язаної особи виконувати певні дії на користь правомочної особи, що дозволяють задовольнити її законний інтерес. Хоча надання якісної освіти є головним функціональним завданням зобов'язаної сторони, вона не є власником цього нематеріального блага й не може створити його самостійно,

без участі правомочної сторони, без здійснення нею активних позитивних дій з навчання.

Дослідниця вважає, що освітні правовідносини слід віднести до інтерактивного типу, який характеризується активною поведінкою обох сторін правовідносин, що знаходить відображення як в матеріальному змісті освітніх правовідносин, так і в структурі й змісті суб'єктивного права і юридичного обов'язку [141].

У роботах інших правознавців, прихильників комплексного підходу до освітнього права, не заперечується специфіка відносин «щодо навчання і виховання», що дозволяє сформулювати більш точне уявлення про систему правовідносин, що виникають в освітній сфері. Наприклад, С. В. Куров розглядає освітнє право як комплексний правовий інститут, який складається з правових норм різних галузей права і поєднує диспозитивні та імперативні начала [78, с. 62].

Він стверджує, що ми маємо справу з різноманітними по своїй суті відносинами, які потребують різних методів правового регулювання і, відповідно, участі декількох галузей права. При цьому дослідник визнає, що основу освітнього права складають норми, які регулюють педагогічні (освітні у вузькому значенні) відносини. Ці норми С. В. Куров пропонує називати освітньо-правовими по аналогії з цивільно-правовими, адміністративно-правовими та ін. [78, с. 105].

У той же час деякі дослідники продовжують вважати, що освітніх відносин не існує, а термін і поняття «освітні відносини» вказує лише на єдність приналежності їх до специфічної галузі соціально-культурної діяльності суспільства й держави [92, с.21-28].

В. І. Шкатулла також пропонує виділяти в освітньому праві два рівні правовідносин – педагогічні і інші (вторинні) обслуговуючі освіту. Науковець розглядає освітні правовідносини у вузькому та широкому значенні. У широкому – це всі відносини, що виникають у сфері освіти (педагогічні, трудові, управлінські, цивільно-правові, земельні та ін.) і які носять

комплексний характер. У вузькому – це педагогічні відносини, чи відносини «щодо навчання і виховання». Віддаючи перевагу цій тезі, стверджується, що всі відносини сфери освіти можна називати освітніми [178, с. 21].

При цьому: педагогічні – це відносини навчання і виховання, що виникають між: а) навчальним закладом через педагогічного працівника і тим, хто навчається; б) відносини між особою, яка займається індивідуальною підприємницькою діяльністю і тим, хто навчається; в) відносини між навчальним закладом і педагогічним працівником з приводу навчання і виховання; управлінські (адміністративні) відносини, що виникають між: а) навчальним закладом і органом управління освітою; б) органом місцевого самоврядування і органом державної влади з питань освіти; в) органами управління різного рівня навчального закладу (ректорат і факультет, ректорат і Вчена рада, факультет і кафедра і ін.); особливим різновидом цих управлінських відносин є відносини навчально- і організаційно-методичного характеру, зміст яких зумовлений рівнем освіти, типом і видом навчальних закладів, змістом та характером управлінської компетенції органів управління освітою і ін; трудові відносини, що виникають між: а) навчальним закладом, що виступає роботодавцем по відношенню до педагогічного працівника і власне цим працівником; б) органом управління освітою та його працівниками; цивільно-правові відносини, в тому числі, і передусім, відносини власності, що виникають між: а) працівниками навчальних закладів; б) працівниками і самим навчальним закладом; в) навчальними закладами та іншими організаціями; г) навчальними закладами і громадянами; фінансові відносини між: а) навчальним закладом і засновником; б) навчальним закладом і бюджетом відповідного рівня; в) навчальним закладом і працівником; соціальні відносини, що виникають з приводу встановлення та реалізації соціальних пільг, пенсій, стипендій; земельні відносини між навчальним закладом і власником земельної ділянки; сімейні відносини, що складаються в сім'ї з приводу і в зв'язку з освітою членів сім'ї та ін. [177, с. 21-23].

Широкий підхід до освітніх відносин, і як наслідок охоплення всіх суспільних відносин у сфері освіти, на думку Д. Б. Міннігулової призводить до перетворення освітнього права на всеохоплюючу галузь [92, с. 21-28].

О. Мельничук зазначає, що суспільні відносини в сфері освіти регулюються нормами різних галузей права, проте така сукупність норм адміністративного, цивільного, трудового чи інших галузей права не є простим їх дублюванням чи механічним поєднанням. У процесі правового регулювання простежується тісний взаємозв'язок і взаємовплив цих норм, які завдяки спільній меті, завданням та об'єкту правового регулювання набувають «освітньої» специфіки.

Дослідниця визначає освітні правовідносини, як врегульовані нормами освітнього права суспільні відносини, що виникають між особою, яка навчається та навчальним закладом, іншими учасниками навчально-виховного процесу в зв'язку з оволодінням цією особою знаннями, уміннями, навичками, визначеними стандартами освіти [89, с. 18].

У літературі з освітнього права неодноразово наголошується на тому, що саме освітні (педагогічні) правовідносини становлять основу і є первинними серед правовідносин у сфері освіти.

Д. А. Ягофаров всі правовідносини у сфері освіти класифікує на дві групи: «преципіонні» (від лат. *praecipio* – наставляти, учити) – первинні, тобто власне освітні відносини, і «коміторні» (від лат. *comitor* – супроводжувати) – вторинні, відносини, що безпосередньо не пов'язані із здійсненням освітньої діяльності.

На думку науковця, «преципіонні» правовідносини – це особливий вид суспільних відносин, що виникають на основі норм освітнього права між тими хто навчається (чи їх законними представниками), навчальним закладом і педагогічними працівниками у зв'язку з організацією, управлінням і здійсненням освітньої діяльності певного рівня та напряму.

До «коміторних» він відносить всі інші правовідносини в сфері освіти, що виникають на основі норм адміністративного, цивільного, трудового,

фінансового та інших галузей, що опосередковано забезпечують процес та результат освітньої діяльності, функціонування всієї системи освіти у відповідності з її головною метою та освітньою політикою держави [183, с. 195-205].

Основну увагу Д. А. Ягофаров приділяє саме «преципіонним» правовідносинам, адже вважає їх первинними, основними в системі освіти.

Солідарний з Д. А. Ягофаровим вітчизняний науковець В. В. Астахов. Він зазначає, що «коміторні» відносини пов'язані з необхідністю матеріального, кадрового, фінансового й іншого роду забезпечення діяльності з досягнення освітніх цілей та завдань і регулюються нормами відповідних галузей права: трудового (прийом на роботу педагогічних працівників і допоміжного персоналу, укладання відповідних трудових договорів (контрактів), встановлення режиму робочого дня й відпочинку і т.д.); цивільного (встановлення організаційно-правових форм освітніх установ, укладення різного роду господарських договорів і т.д.); фінансового (встановлення системи оплати праці педагогічних працівників бюджетних установ освіти); податкового (встановлення податкового режиму діяльності освітніх установ, визначення виду й розміру податкових пільг і т. д.) та ін.

До «коміторних», на думку В. В. Астахова, слід віднести також відносини, пов'язані із забезпеченням права на освіту. У той же час, враховуючи особливу значущість цієї, по суті, конституційної проблеми в даний час, ці відносини стоять ніби окремо, що обумовлює й особливу увагу до них з боку законодавця і суб'єктів правозастосування. У чинному галузевому законодавстві, звичайно, є певні механізми, що забезпечують своїми можливостями регулювання таких специфічних відносин, які складаються в сфері освіти [106, с. 24].

Виходячи з того, що існують первинні («преципіонні») освітні відносини, в освітньому праві є норми й інститути, які безпосередньо регулюють ці освітні відносини: між учителем й учнем, учителем і батьками учня, батьками й

адміністрацією освітньої установи, освітньою установою й органом управління освітою з питань навчально-методичного характеру і т. д.

Обидва типи освітніх відносин дуже тісно взаємозв'язані. У чистому вигляді їх виявити важко. Так, наприклад, «чисто» педагогічні відносини вчителя і учня, викладача і студента так або інакше пов'язані з можливостями зміни трудових відносин педагогічного працівника і освітньої установи через механізм атестації або механізми юридичної відповідальності за здійснення протиправного діяння з боку як викладача (приниження гідності учня, застосування до нього фізичного або психічного насильства, одержання протиправної вигоди з навчального процесу і т. п.), так і з боку учня (образа викладача, наклеп на нього, а також новомодні «happy slapping», «Internet mobbing» [106, с. 24].

Вітчизняний дослідник Р. Г. Валєєв серед усього обсягу відносин з приводу освіти пропонує виокремити чотири сегменти (різновиди) правових відносин: педагогічні, освітні, відносини у системі освіти й відносини в сфері освіти.

Педагогічні правовідносини, на думку науковця, це – врегульовані джерелами освітнього законодавства відносини між суб'єктами діяльності викладання (наукового керівництва, наукового консультування) та суб'єктами діяльності учіння (наукового дослідження), безпосередньо спрямовані на реалізацію, трансляцію, засвоєння, здобуття останніми змісту загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом. Ці правовідносини дослідник відокремлює від педагогічної діяльності, що не є об'єктом юридичного впливу взагалі (діяльність щодо прогнозування, проектування, конструювання педагогічного процесу) [19, с. 41].

Освітні правовідносини він інтерпретує як врегульовані переважно джерелами освітнього законодавства багатосторонні (з обов'язковою участю навчального закладу) відносини щодо реалізації / засвоєння / здобуття змісту

загальної чи професійної освіти, яка отримує державне визнання та підтверджується спеціальним документом [19, с. 42].

Обсяг усіх за термінологією Д. А. Ягофарова «преципійонних» та «коміторних» правовідносин, на думку Р. Г. Валєєва, співпадає з обсягом визначених іншими дослідниками правовідносин у сфері (галузі) освіти – це врегульовані джерелами різних галузей законодавства відносини, що сприяють задоволенню освітніх потреб індивідів та освітніх прав особистості. Їх слід відрізнити від правовідносин у системі освіти – це врегульовані джерелами різних галузей законодавства правовідносини, що сприяють здобуттю освіти певного рівня (визнаного державою) або функціонуванню системи освіти [19, с.49].

Крім класифікації правовідносин за галузевою ознакою і характером зв'язків між суб'єктами права (горизонтальні і вертикальні) можливим на думку А. Князевої є їх поділ за функціональною ознакою на загальні та конкретні. Наприклад, до перших дослідниця відносить правовідносини, врегульовані нормами ст. 43 Конституції РФ, що встановлює право кожного на освіту (ч.1), загальні гарантії доступності і безоплатності різних видів освіти (ч.2); а до других – нормами ст. 5 РФ «Про освіту», що конкретизують відповідні норми Конституції РФ [52, с. 106].

Вважаємо за доцільне класифікувати освітні відносини за таким критерієм як структура освіти. Вона включає дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру. Тому розрізняємо такі освітні відносини: дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні, у сфері вищої освіти, післядипломні, аспірантські, докторантські. Також прийнятною, на наш погляд, є диференціація освітніх відносин залежно від форми навчання на: стаціонарноосвітні, заочноосвітні, екстернатноосвітні, дистанційноосвітні. Кожен вид освітніх правовідносин має свої характерні риси.

Специфіка освітніх правовідносин, їх відмінність від інших видів правовідносин проявляються у всіх елементах структури – суб'єктах, об'єкті та змісті.

Проблема визначення кола суб'єктів освітніх правовідносин – першочергова для молодшої науки освітнього права України.

Щодо суб'єктного складу освітніх правовідносин серед науковців немає єдиної думки. Особи, які вступають в освітні правовідносини, володіють спеціальним освітньо-правовим статусом, що має як загальні властивості правового статусу суб'єктів, так і характеризується рядом специфічних рис, обумовлених метою освітньої діяльності, роллю особи в освітньому правовідношенні [140].

На думку В. М. Сирих, правовий статус учасників освітніх правовідносин унікальний, не повторюється повністю чи частково правовими статусами суб'єктів цивільних, адміністративних чи інших галузей права [144, с.73].

Внаслідок того, що передача знань, умінь, навичок і накопиченого досвіду завжди передбачає наявність носія цих цінностей (педагог) і людини, що відчуває потребу в здобутті цих нематеріальних цінностей (учня), розподіл соціальних ролей і функцій в суспільних освітніх відносинах також є природним. Носій знань і досвіду прагне передати ці цінності тим, хто здатний їх перейняти і опанувати. Це передбачає тісний процес взаємного спілкування, в якому зацікавлені обидві сторони – і вчитель, і учень. У результаті невідчутні нематеріальні блага (об'єкт, що лежить в основі взаємного спілкування сторін), які проте мають велику цінність, переходять від їх початкового носія (вчителя) до інших людей (учнів), привласнюються ними, при цьому не обідняючи, а іноді і збагачуючи першого [106, с. 19].

А. Г. Князева розрізняє поняття «суб'єкти правовідносин» і «учасники навчального процесу». До суб'єктів дослідниця відносить осіб, які навчаються; адміністрацію навчального закладу; органи державної влади і органи управління освітою, а до учасників – осіб, які виступають на стороні якогось із

суб'єктів. Зі сторони учнів це батьки (законні представники), зі сторони навчального закладу, як правило, педагоги й адміністрація [52, с. 105-106].

Т. Н. Матюшева всіх суб'єктів сфери освіти поділяє на первинних і вторинних. До перших дослідниця відносить осіб, які навчаються, батьків, педагогічних працівників, керівників навчальних закладів, органи управління освітою, а до других – органи опіки та піклування, комісії у справах неповнолітніх, органи по справах молоді, органи управління соціальним захистом населення, управління охорони здоров'я, служби зайнятості, органи внутрішніх справ [85, с. 4].

Є. А. Кірімова суб'єктами освітніх правовідносин вважає осіб, які навчаються, педагогічних працівників й освітню установу. Також підкреслюється, що характерною ознакою освітніх відносин є саме їх тристоронність. Тобто, ці відносини, що пов'язують учня і педагога, виникають лише за участі освітньої установи. Якщо вони оформляються напряму без такої участі, то стають предметом іншої галузі права, а не освітньої. Прикладом можуть служити послуги репетиторства, що підпадають під регулювання цивільно-правовими нормами [50, с.17-22].

На думку В. В. Спаської, суб'єктний склад освітніх правовідносин включає фізичних та юридичних осіб, які виступають як сторони чи учасники освітнього правовідношення, за якими держава визнає можливість бути носіями взаємних прав і юридичних обов'язків, наділивши їх правоздатністю і дієздатністю в сфері освіти. Правомочна сторона завжди представлена фізичною особою, яка реалізує своє суб'єктивне право на освіту. Зобов'язана сторона – освітня установа, що має ліцензію на право займатися освітньою діяльністю, на її боці завжди виступає педагог. Суб'єктний склад залежить від рівня (типу) освітньої програми й форми її засвоєння, типу навчально закладу та інших умов.

В. В. Спаська самостійним суб'єктом освітніх правовідносин вважає батьків (законних представників), які вирішують організаційні питання і мають власні права та обов'язки. Функції батьків полягають у роз'ясненні дітям їх

цілей і завдань в освітньому правовідношенні, а також допомозі в засвоєнні загальноосвітньої програми [140, с. 36].

Для цього батьки, безперечно, повинні перебувати в тісному контакті з педагогами, які безпосередньо здійснюють освітній процес, і одержувати від них інформацію про успішність і поведінку своїх дітей. Тобто доцільна поведінка батьків як учасників освітнього процесу передбачає всебічну допомогу своїм дітям, спрямовану на те, щоб виробити усвідомлене ставлення до освітнього процесу. Функціональним завданням батьків, таким чином, є створення додаткових умов для результативного засвоєння освітньої програми малолітніми учнями. А. Г. Князева солідарна з цим твердженням [52, с. 105-106].

Специфічним обсягом прав та обов'язків володіють батьки дітей з особливими освітніми потребами. У науковій літературі США, наприклад, вони визначені як важливі партнери в усіх аспектах освіти їхньої дитини [193].

Є. А. Кірімова ж вважає, що батьки та інші законні представники осіб, які навчаються, не вступають в освітні правовідносини, а можуть бути учасниками суміжних з ними відносин [50, с.17-22].

Такої ж самої думки Т. Н. Трошкіна, вона підкреслює, що не дивлячись на наділення батьків (законних представників) правосуб'єктністю брати участь у суміжних з освітніми відносинах, безпосередньо бути учасниками освітніх правовідносин можуть тільки особи, які навчаються. Лише останні своїми діями реалізують надані їм права і обов'язки [158, с. 56].

В. М. Сирих зазначає, що батьки чи інші законні представники не є самостійним повноцінним суб'єктом в освітніх відносинах і беруть участь у них настільки, наскільки самі особи, які навчаються, ще не здатні сформулювати і виразити свою дійсну волю [144, с. 56]. Але далі поряд з освітньою установою, педагогічними працівниками та особою, яка навчається, суб'єктами освітніх відносин науковець називає також батьків (законних представників) [143, с. 70]. Останні, на його думку, можуть бути суб'єктами

освітніх відносин лише на рівні загальної середньої освіти, і коло їх прав та обов'язків є обмеженим.

Суб'єктами педагогічних правовідносин, на думку Р. Г. Валєєва, постають, з одного боку – здобувачі освіти (особи, які реалізують право на освіту, здобувають освіту та є вихованцями, учнями, студентами, курсантами, екстернами, інтернами, клінічними ординаторами, аспірантами, ад'юнктами, здобувачами, докторантами тощо), з іншого боку – педагоги (педагогічні, науково-педагогічні, наукові працівники). До основних учасників освітніх правовідносин, крім вищезазначених суб'єктів, дослідник відносить: батьків учнів (інших законних представників); навчальні заклади; засновників навчальних закладів; органи управління освітою; органи управління навчальним закладом; працівників навчальних закладів (крім педагогічних, ще й адміністративних працівників, фахівців-методистів, навчальний та технічний допоміжний персонал) тощо [19, с. с. 49-50].

Прийнятною є класифікація суб'єктів освітніх правовідносин Д. А. Ягофарова, який пропонує диференціювати їх на індивідуальних (учень, учитель, студент, директор, ректор) й інституційних (освітня установа та її підрозділи, органи управління освітою тощо.) [184].

Звичайно, дана диференціація потребує деякого уточнення. Оскільки поняття «відносини у сфері освіти» та «освітні відносини» не є тотожними, то існує нагальна потреба розмежовувати і їх суб'єктів.

В якості суб'єктів освітніх правовідносин згідно ст. 50 закону України від 23. 05. 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту» виступають: учні (діти дошкільного віку, вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти); батьки (або особи, які їх замінюють, батьки – вихователі дитячих будинків сімейного типу); педагогічні працівники (керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти); представники підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі [119]. Проте закон не дає визначення «суб'єкта освітніх правовідносин» та не розмежовує суб'єктів, які

реалізують свої права та виконують обов'язки в освітніх правовідносинах, від суб'єктів, які беруть участь у відносинах у сфері освіти.

Дослідники звертають увагу на те, що сучасне українське законодавство незадовільно врегульовує освітні відносини у зв'язку з невизначеністю правового статусу суб'єктів цих відносин [62].

Вважаємо, що суб'єктний склад освітніх правовідносин включає з однієї сторони осіб, які навчаються (здобувачів освіти – вихованців, учнів, студентів, курсантів, екстернів, інтернів, клінічних ординаторів, аспірантів, ад'юнктів, здобувачів, докторантів тощо), в окремих випадках їх батьків (чи інших законних представників), а з іншої – навчальний заклад і педагогічних працівників.

Суб'єктами ж відносин, які виникають у сфері освіти, також є: органи управління освітою, органи управління навчальним закладом, працівники навчальних закладів (допоміжний персонал), громадські організації, що діють в освітній сфері.

Для того, щоб стати учасником освітніх правовідносин, суб'єкт повинен бути наділений освітньою правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю). Якщо правоздатність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, то дієздатність – передбачена правовими нормами здатність суб'єкта власними діями брати на себе обов'язки і використовувати свої права [36, с. 340-341].

Освітню правосуб'єктність можна визначити, як здатність мати й здійснювати освітні права та обов'язки і нести відповідальність в разі їх невиконання.

Треба розмежовувати загальну освітню правоздатність як здатність суб'єкта освітніх правовідносин мати права і обов'язки, закріплені законодавством, від спеціальної – здатності мати права і обов'язки, що виникають з отримання освіти певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Очевидна специфіка суб'єктного складу освітніх правовідносин проявляється при аналізі статусу особи, яка навчається. На цьому наголошує і дослідниця Є. А. Кірімова [50, с. 17-22].

Не можна не погодитись з думкою В. В. Спаської про те, що особливість правоздатності і дієздатності громадян у сфері освіти обумовлена специфікою права на освіту і можливими способами його набуття і використання [139].

З одного боку, право на освіту є природнім, невід'ємним правом людини, і тому кожен з народження має освітню правоздатність, але, з іншого боку, освітнє законодавство в ряді випадків установлює певні умови, за яких особа може мати освітні права та обов'язки.

Є. А. Кірімова зазначає, що правовий статус особи, яка навчається залежить від її віку, стану здоров'я (для громадян, які мають вади у розвитку створюються спеціальні умови для одержання освіти) і від поведінки (особи з девіантною поведінкою навчаються в спеціальних навчальних закладах) [50, с. 17-22].

О. Мельничук також слушно зауважує, що правоздатність у сфері освіти залежить від вікового та освітнього цензу [90, с. 33].

Наприклад, у дітей з 6 років, як правило, виникає можливість мати права й обов'язки у сфері загальної середньої освіти, оскільки саме з цього віку вони можуть вступати до загальноосвітніх навчальних закладів. Можливість навчання у ВНЗ чи аспірантурі не пов'язується законодавцем з досягненням певного віку, але вимагає наявності певного освітнього рівня.

Таким чином, правоздатність у сфері освіти визначає не тільки факт народження, але й вік та освітній рівень.

Що стосується дієздатності, як зазначає Є. А. Кірімова, в освітніх правовідносинах суб'єкти стають дієздатними з самого раннього віку – з початку занять в дошкільному навчальному закладі [50, с. 21].

В. І. Шкатулла стверджує, що неповнолітні особи мають обмежену освітню дієздатність [178]. Це положення дещо уточнює О. Мельничук. Дослідниця розмежовує обсяг дієздатності в осіб дошкільного віку та осіб

загальноосвітнього віку. Перші з них, на її думку, мають часткову дієздатність, а другі – неповну. Вона зазначає, що особи дошкільного віку можуть реально набувати лише освітні права, а не обов'язки, фактично реалізуючи лише одну із правомочностей суб'єктивного права – право вчитися [90, с. 34]. Сукупність інших прав та обов'язків, очевидно, покладається на батьків (законних представників). Діти ж шкільного віку здатні набувати та здійснювати самостійно значно ширше коло освітніх прав, ніж діти дошкільного віку. Крім того, учні своїми діями реалізують обов'язки, визначені ст. 52 закону України «Про освіту» (щодо систематичного та глибокого оволодіння знаннями, практичними навичками тощо), але це не робить їх повністю дієздатними в освітній сфері. Реалізація цих прав та обов'язків знаходиться під контролем батьків (законних представників), і вони таким чином компенсують неповну дієздатність дітей у сфері загальної середньої освіти.

Мінімальний вік настання освітньої дієздатності законодавцем не встановлено, а вік настання неповної – встановлено не категорично. Це, безумовно, пояснюється тим, що вона індивідуалізується щодо конкретної дитини і залежить від рівня її розумового розвитку.

В. В. Спаська пов'язує настання повної освітньої дієздатності з фактом одержання базової загальної середньої освіти [139]. Дослідниця вважає, що неповнолітні особи, які навчаються у професійно-технічних закладах, є повністю дієздатними. Ми з цим не погоджуємось і підтримуємо думку О. Мельничук про те, що така особа, згідно українського законодавства, перебуває не в професійно-технічних освітніх відносинах, а в загальноосвітніх [90, с. 35]. Це зрозуміло зі змісту ч. 2 ст. 9 закону України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. № 651-XIV, що професійно-технічний навчальний заклад, який забезпечує потреби громадян у повній загальній середній освіті є суб'єктом загальноосвітніх правовідносин [116].

Отже, на неповнолітніх осіб, які там навчаються, поширюються норми цього закону, що визначають обсяг прав та обов'язків учнів та батьків

(законних представників), який не дає можливості вважати їхню дієздатність повною.

Таким чином, повна освітня дієздатність виникає з моменту набуття повної загальної середньої освіти незалежно від віку, визначальним є саме освітній ценз. Батьки (законні представники) з моменту навчання їх дітей у ВНЗ, втрачають той обсяг прав та обов'язків, які виконували на рівні загальноосвітніх правовідносин.

Специфіка правового статусу осіб, які навчаються у ВНЗ полягає в тому, що студент у період участі в навчально-виховному процесі зобов'язаний підпорядковуватися правилам внутрішнього розпорядку, які закріплено в статуті або інших нормативно-правових актах навчального закладу, а також дотримуватися навчальної дисципліни (ст. 55 закону України «Про вищу освіту»). За недотримання перерахованих вимог, а також при невиконанні навчального плану, порушенні умов контракту до учнів можуть застосовуватися різні заходи дисциплінарної відповідальності аж до відрахування з навчального закладу [106, с. 103].

Психічно хворі особи, які в цивільному та інших галузях права є недієздатними, в освітніх правовідносинах наділені правосуб'єктністю і навчаються в корекційних навчальних закладах [50, с. 17-22].

Для осіб, які мають вади фізичного чи розумового розвитку і не можуть навчатись у масових навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки, дошкільні та інші навчальні заклади.

Як бачимо, віковий критерій в освітній дієздатності на відміну від інших галузевих, не є визначальним, береться до уваги інтелектуальний критерій (рівень розумового розвитку) або освітній ценз (наявність певного освітнього рівня). Освітнє законодавство на відміну, наприклад, від цивільного не містить такого інституту, як недієздатність особи, яка навчається.

Зобов'язаною стороною в освітніх правовідносинах завжди виступає навчальний заклад, який незалежно від форми власності діє на підставі ліцензії та завжди представлений декількома особами.

Правоздатність та дієздатність освітньої установи слід розглядати в контексті загальної правосуб'єктності юридичної особи, котра виникає з моменту створення (державної реєстрації). Її правоздатність визначається метою і завданнями діяльності, зафіксованими засновниками в статуті.

На цій підставі, а також у силу того, що освітня діяльність підлягає обов'язковому ліцензуванню, правоздатність освітньої установи характеризується як спеціальна.

Можливість здійснювати освітню діяльність з'являється в освітньої установи не з моменту державної реєстрації, коли вона набуває статусу юридичної особи, а після отримання ліцензії. Факт отримання ліцензії означає настання спеціальної освітньої правоздатності та відповідної дієздатності освітньої установи. Тільки з моменту отримання ліцензії освітня установа має право виступати в якості суб'єкта освітніх правовідносин. Розширення обсягу правоздатності й дієздатності навчального закладу відбувається після проходження ним державної акредитації та отримання відповідного свідоцтва.

Таким чином, загальна правосуб'єктність освітньої установи як юридичної особи є передумовою для набуття нею спеціальної освітньої правоздатності. Остання є основною умовою її функціонування як суб'єкта освітніх відносин, та означає наявність у неї права здійснювати освітню діяльність. З огляду на те, що ця діяльність відноситься до основних напрямів діяльності навчального закладу, його існування за відсутності або втрати ним освітньої правоздатності стає недоцільним.

У силу того, що за загальним правилом не існує правоздатних, але недієздатних колективних суб'єктів, отримання освітньою установою ліцензії означає і наявність у неї відповідної дієздатності в сфері освіти. Дієздатність освітньої установи безпосередньо проявляється в діях її посадових осіб та представників, які мають право виступати від її імені.

Обов'язковим і центральним учасником освітніх відносин виступає педагогічний працівник, який сприяє реалізації особами, які навчаються, права на освіту, створює для цього умови. Правовий статус педагога передбачає спеціальний порядок його набуття, зокрема, вимоги до освітнього рівня, психічного здоров'я, особистісних якостей та репутації.

Функціональне завдання педагогічних працівників полягає в безпосередньому проведенні освітнього процесу, створенні необхідних і достатніх умов для того, щоб ті, хто опановує освітню програму, могли після її завершення досягти планованого результату і тим самим задовольнити свої освітні потреби [106, с. 19]

Особа, яка претендує на зайняття педагогічною діяльністю, і, тим самим, на отримання (придбання) статусу педагогічного працівника, повинна мати відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан який дозволяє виконувати службові обов'язки (ч. 1 ст. 54 закону України «Про освіту») [119].

Особа, якій заборонено займатися педагогічною діяльністю, не визнається суб'єктом освітніх відносин і в силу цього факту не володіє дієздатністю, не може своїми діями набувати прав і обов'язків, пов'язаних із здійсненням педагогічної діяльності.

Вищі навчальні заклади можуть установлювати додаткові вимоги до претендентів на посади науково-педагогічних працівників.

В. Г. Кремень вважає, що правовий статус науково-педагогічних працівників має комплексний характер, оскільки вони одночасно є суб'єктами освітніх, трудових і цивільних правовідносин. Трудовий статус, на думку науковця, є основним, тому що, тільки уклавши трудовий договір (контракт) з вищим навчальним закладом працівник може бути допущений до викладання. Прийом на роботу науково-педагогічних працівників здійснюється на підставі трудового договору. Згідно із законом України «Про освіту» з науково-педагогічними працівниками може бути підписаний контракт як особлива форма трудового договору, що укладається на певний термін [41, с. 106].

Роль педагога в освітніх відносинах надзвичайно важлива, тому формуванню і законодавчому визначенню його правового статусу має бути відведене першочергове місце.

23-25 травня 2013 року у м. Франкфурт-на-Майні (Федеративна Республіка Німеччина) під час проведення Другого форуму ректорів педагогічних університетів Європи членами Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи був прийнятий стратегічний документ, який визначає духовну платформу формування нового педагога для об'єднаної Європи XXI століття – «Педагогічна Конституція Європи» [111].

Важливо, що ініціатором такого важливого проекту стала саме наша держава. Текст Педагогічної Конституції Європи підписали 25 ректорів – учасників Форуму з 11 країн Європи (Білорусії, Литовської Республіки, Республіки Македонія, Республіки Молдова, Федеративної Республіки Німеччини, Польщі, Російської Федерації, України, Чеської Республіки та ін.).

Цей історичний документ має стати тим об'єднуючим фактором, на платформі якого формуватиметься новий учитель, а разом з ним і під його керівництвом виховуватиметься нове покоління європейців, здатних «жити разом» у спільному Європейському Домі. В основі цього процесу – розуміння і повага європейських народів, органічна єдність національних і загальнолюдських цінностей, різноманітність культур і прагнення до співробітництва.

На наше переконання, педагог має стати основним провідником гуманістичних цінностей вищого зразка. Головним у його діяльності сьогодні є не тільки залучення учнів до певної суми знань або формування їх життєвих позицій, а й плекання цінностей, які забезпечують мирне, демократичне, безпечне і комфортне майбутнє для всіх і для кожного.

Досить неоднозначним є питання об'єкта освітніх правовідносин. Об'єктом правовідношення виступає те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, іншими словами, те, заради чого виникає саме правовідношення. Залежно від характеру і видів правовідносин їх

об'єктами виступають: матеріальні блага, особисті нематеріальні блага, продукт (результат) духовної та інтелектуальної творчості, послуги виробничого і невиробничого характеру, загальнонаціональні цінності і блага [138, с. 400].

Об'єкт освітніх правовідносин встановлюється у відповідності з визначенням освіти. У законодавстві України відображені різні розуміння освіти. Так, у преамбулі закону України «Про освіту» мова йде про освіту як результат для суспільства: «Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави». У ст. 1 закону України «Про вищу освіту» (а також у проекті нового закону, прийнятого у першому читанні), освіта розуміється як результат для особистості: «вища освіта – рівень освіти, який здобувається особою у ВНЗ в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації». Саме як результат для особистості освіта трактується також у ст. 1 закону України «Про позашкільну освіту»: «Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах» [120].

Крім значення «результат», освіта інтерпретується як процес у ст. 3 закону України «Про загальну середню освіту»: «Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності» [116].

У статті 4 закону України «Про дошкільну освіту» дошкільну освіту прямо названо «цілісним процесом» [115]. Розуміння освіти як системи заходів можна віднайти у ст. 3 закону України «Про професійно-технічну освіту», яка,

за визначенням є «комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, вміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури» [121].

Вперше в юридичній літературі сформулював поняття об'єкта освітніх правовідносин В. М. Сиріх. Науковець визначив його як системні, політематичні знання, вміння та навички, набуті громадянином у процесі навчання і виховання і рівень котрих відповідає вимогам державного освітнього стандарту та засвідчується документом про відповідну освіту.

Як об'єкт, вони можуть виступати перш за все в умовах, характерних для освітніх правовідносин, що виникають між освітньою установою та учнями в процесі їх навчання і виховання [144, с. 25-26].

Схожа позиція Т. Н. Трошкіної: об'єктом є не просто знання, навички й вміння, а лише такі набуті в процесі навчання знання, навички і вміння, рівень яких відповідає державним освітнім стандартам. Факт такої відповідності визначається в ході підсумкової атестації особи, яка навчається і посвідчується встановленим документом про освіту [158, с. 56].

Об'єктом ідеальної конструкції освітніх правовідносин, на думку В. В. Спаської, є нематеріальні, духовні блага, на оволодіння котрими в рамках процесу навчання і виховання спрямований інтерес правомочної сторони. В якості об'єкта освітніх правовідносин вона бачить запланований результат засвоєння освітньої програми, тобто знання, вміння, навички, ключові компетенції. Дослідниця наголошує, що в сучасній системі освіти формою закріплення (фіксації) зовнішніх характеристик вказаного нематеріального блага як об'єкта освітніх відносин є освітня програма. Саме вона дозволяє визначити параметри тієї сукупності нематеріальних благ, з приводу яких виникають конкретні освітні правовідносини і відповідно той напрям, в якому буде здійснюватись правова діяльність його учасників [139].

Є. А. Кірімова зазначає, що об'єктом освітніх правовідносин є знання, вміння, навички і вихованість, отримані особою, яка навчається, тобто об'єктом виступає не інформація, а інтелектуальні та фізичні та інші властивості особистості, нова якість [50, с. 17-22].

На думку Л. Б. Александрової, в сфері освіти об'єктом виступають такі духовні блага, як знання, вміння і навички. У сучасних умовах освіта повинна забезпечувати і необхідний рівень вихованості. У кінцевому результаті особистість, яка отримала освіту, повинна бути адаптована до соціальної сфери, в якій живе [3].

У цілому погоджуючись з авторами, відзначимо, що вихованість учнів також може бути віднесена до об'єкта освітніх правовідносин, оскільки в законі України «Про освіту» під освітою розуміється не лише навчання громадянина, а і його виховання [119].

Не всі знання, як вважає В. М. Сирих, можуть бути об'єктом освітніх правовідносин. Не є такими знання, набуті з досвідом і в результаті самоосвіти, бо людина здобуває їх сама, в такому випадку відсутні відносини як такі. Не є об'єктом освітніх правовідносин також знання, набуті в результаті наукових досліджень, вони на думку В. М. Сирих є об'єктом іншої сфери соціального буття – науки. Виняток становлять нові наукові знання, що викладені у вигляді дисертації чи наукової доповіді аспірантом чи докторантом. Навички, знання та вміння, набуті дитиною в сім'ї, також не можуть бути об'єктом освітніх правовідносин. Освітні відносини батьків і дітей регулюються моральними нормами, звичаями, традиціями, іншими соціальними нормами але не правом [144, с. 23-25].

Якою має бути сучасна освіта, яку сукупність знань, умінь і навичок повинні отримати особи, які навчаються на тому чи іншому рівні, вирішують спеціалісти в сфері освіти, науки, культури і саме суспільство.

Освітні правовідносини не можуть виникнути з приводу інших об'єктів, не пов'язаних із оволодінням знаннями, вміннями та навичками, визначеними стандартами освіти [89, с. 17].

В. М. Сиріх наголошує, що об'єкт, що розглядається як сукупність знань, навичок і умінь, інших духовних благ, характерний тільки для освітніх відносин і відрізняє їх від значної частини цивільно-правових, адміністративних, трудових та інших [144, с. 27].

Не можна погодитися з думкою М. І. Рябенка, що об'єктом освітніх правовідносин є матеріальні (гроші, цінні документи – дипломи, атестати та ін.) та нематеріальні блага (продукти духовної творчості – методичні розробки, програми спецкурсів, навчальні посібники, підручники, особисті немайнові блага – професійна честь і гідність, життя, здоров'я та інше), з приводу яких суб'єкти вступають в освітні правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки в галузі освіти [129, с. 6].

В. В. Астахов зазначає, що підвищення ролі освіти в сучасному інформаційному суспільстві, ускладнення і розширення його завдань зумовили розширення змісту об'єкта освітніх відносин, який в суспільних умовах, що змінилися, став включати не тільки традиційні знання, уміння і навички, але також і ключові компетенції, необхідні людині для нормальної соціалізації в сучасному суспільстві [106, с. 20].

Отже, можна підсумувати, що потенційним об'єктом освітніх правовідносин у найзагальнішому вигляді є освіта – сукупність нематеріальних духовних благ, на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту. У відповідності з сучасною освітньою парадигмою вона включає не тільки традиційну сукупність знань, умінь та навичок, але й ключові компетенції, від яких залежить здатність людини до саморозвитку, самовизначення, соціалізації та ефективної діяльності в сучасному суспільстві, а також вихованість.

Ці нематеріальні духовні блага є природною цінністю і потенційно можуть належати всім і кожному. Особливістю об'єкта є те, що його зміст та параметри не можуть визначатися за домовленістю учасників освітнього правовідношення. Зміст знань, які повинна засвоїти особа, яка навчається, система навичок і умінь міститься в освітній програмі відповідного рівня і

напряму. При цьому ці знання повинні бути не нижче мінімального рівня, передбаченого державними стандартами освіти.

Ще одна особливість об'єкта освітніх правовідносин полягає в тому, що він не відчужується зобов'язаною стороною (формально носієм вказаних благ виступає педагог) на користь правомочної сторони (не передається у власність і не відчужується будь-яким іншим способом), а трансформується – фактично створюється в новій якості, стає надбанням правомочної сторони завдяки спільним зусиллям і в процесі взаємодії всіх учасників правовідношення.

Освіта як сукупність нематеріальних духовних благ представляє інтерес для учасників освітніх правовідносин як освітній результат, реально досягнутий особою, яка навчається, в процесі засвоєння конкретної освітньої програми. Тобто, в процесі розвитку освітнього правовідношення його об'єкт фактично переходить (трансформується) з однієї форми в іншу – із запланованої (ідеальної) в конкретну (реальну). Інтерес обох сторін може бути задоволений лише за умови активної, цілеспрямованої участі особи, яка навчається.

Особливості об'єкта впливають на структуру та способи реалізації прав та обов'язків всіх учасників освітніх правовідносин і, відповідно, на їх зміст.

Зміст правовідносин тісно пов'язаний з поняттями суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що є рівнозначними системними елементами. Суб'єктивному праву завжди відповідає встановлений обов'язок, адже за загальним правилом права одних осіб задовольняються через обов'язки інших.

Нерозривність фактичного та юридичного змісту правовідношення забезпечує ту необхідну поведінку суб'єкта, що дозволить йому отримати те, заради чого він вступав у освітні правовідносини, тобто досягнення запланованого результату засвоєння конкретної освітньої програми. Для цього необхідно, щоб зміст прав та обов'язків (юридичний зміст) відповідав фактичному (матеріальному) змісту правовідношення, тобто враховував специфіку об'єкта освітніх правовідносин і специфіку освітньої діяльності в цілому.

Зміст освітніх правовідносин включає в себе права та обов'язки у сфері освіти, їх аналіз дозволяє виявити специфічні риси та особливості цих відносин.

Правовий статус громадянина в галузі освіти на думку Л. Б. Александрової, включає: право на вступ у навчальний заклад; право на безкоштовну освіту і матеріальну підтримку з боку держави (право на соціальний захист); права учнів і вихованців в рамках освітнього процесу; права учнів і вихованців, які закінчили навчання; право громадянина на участь в управлінні освітньою установою. Основним конституційним обов'язком усіх громадян є здобуття повної загальної середньої освіти. Серед загальних обов'язків, що охоплюють всі етапи навчальної діяльності, можна виділити навчальні та дисциплінарні [2, с. 20-25]

Відомі теорії права два способи реалізації суб'єктивних прав – власними діями правомочної особи і за допомогою дій іншої зобов'язаної особи у освітніх правовідносинах використовуються як правило одночасно [158, с. 57].

Особа вступає в освітні правовідносини з освітньою установою і отримує необхідні їй знання, навички та вміння, відвідуючи організовані цією установою заняття. Але організація навчального процесу зобов'язаною стороною – освітньою установою є умовою необхідною, але не достатньою. Необхідні знання, вміння та навички, як відмічає В. М. Сирих, особа, яка навчається, може сформувати лише своїми діями, прикладаючи доволі серйозні зусилля по засвоєнні навчального плану [144, с. 204].

Звертаючись до освітнього правовідношення, зауважимо, що характеристики права на освіту, а також зміст суспільних відносин, що виникають у процесі навчання і виховання, дають підстави припустити, що правомочності власника суб'єктивного права на освіту мають значну своєрідність, яка обумовлюється тим, що сутність даного суб'єктивного права не можна визначити тільки через обов'язок іншої особи.

Право на власні дії в процесі навчання та виховання має свої характерні властивості. Особливість освітнього процесу полягає в тому, що досягнення запланованого результату (набуття учнями нематеріальних духовних благ) і

його якість хоча й залежать від якості роботи педагогів, їх досвіду та кваліфікації, від ефективності викладання, організації освітнього процесу, але не можуть бути забезпечені зусиллями однієї зобов'язаної сторони. Лише за наявності волі й бажання, підтверджених власними активними позитивними діями, учень може оволодіти знаннями, виробити вміння, сформувати особистісні якості і розвинути здібності в обсязі, передбаченому освітньою програмою. Відповідно факт засвоєння освітньої програми та досягнення запланованого результату, а також якість отриманої освіти можуть бути підтверджені також тільки учнями.

Дані дії виконуються правомочним суб'єктом не на користь зобов'язаної сторони, а на свою особисту, оскільки дозволяють задовольнити власний інтерес в освітньому правовідношенні. Це, на перший, погляд дає підстави вважати, що він може бути вільним у виборі моделі поведінки. Разом з тим відмова від здійснення активних позитивних дій в процесі навчання означає, що освіта не буде отримана, а мета освітніх відносин досягнута. Таким чином, здійснення власних дій правомочним суб'єктом протягом усього процесу засвоєння освітньої програми є необхідністю, яка має об'єктивний характер.

Т. Н. Трошкіна особливістю змісту освітніх правовідносин називає те, що зобов'язана сторона (освітня установа) володіє владними повноваженнями по відношенні до правомочного суб'єкта, може застосовувати до нього заходи дисциплінарної відповідальності. Зобов'язаними і одночасно наділеними владними повноваженнями разом з освітньою установою є педагогічні працівники. Вони підтримують порядок в аудиторії, здійснюють поточний та підсумковий контроль та ін. [158, с. 57].

Розглянута конструкція суб'єктивного права та юридичного обов'язку обумовлена властивостями об'єкта і впливає із змісту функцій, які виконують суб'єкти в освітніх відносинах.

Як бачимо, існують різні точки зору щодо розуміння правовідносин у сфері освіти. Переважна більшість дослідників виділяють в їх складі дві групи, одні з яких вважають основними (первинними), а інші – суміжними

(вторинними). Різняться думки також відносно визначення меж їх комплексності.

Необхідно розмежувати на перший погляд тотожні за значенням поняття «правовідносини у сфері освіти» і «освітні правовідносини». Перше з них характеризує всі види правовідносин, що існують у сфері освіти, яка має всезагальний характер, а притаманні їй відносини регулюються практично всіма галузями права. Правовідносини у сфері освіти є комплексними і включають освітні та суміжні з ними відносини.

Освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і навчальним закладом та педагогічними працівниками – з іншої, у зв'язку із здобуттям цією особою освіти певного рівня, основні характеристики якої визначаються освітньою програмою відповідно до вимог, передбачених державними стандартами.

Можна класифікувати освітні відносини за структурою освіти на: дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні, у сфері вищої освіти, післядипломні, аспірантські, докторантські; за формою навчання на: стаціонарноосвітні, заочноосвітні, екстернатноосвітні, дистанційноосвітні.

Суміжні з освітніми є відносини, що виникають в процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративні, цивільні, фінансові, трудові та ін.) і загальною метою яких є сприяння реалізації права на освіту та функціонуванню системи освіти взагалі.

В освітні відносини суб'єкти вступають для реалізації основної мети освіти, що визначена в преамбулі закону України «Про освіту»: всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу

народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [119].

Саме розвиток людини як головна мета освіти має бути основою для збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу та забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Таким чином, освіта в Україні має значення чинника, покликаного створити основу як для розвитку кожної особистості зокрема, так для формування та розвитку потенціалу нації в її політичному розумінні.

Особливостями освітніх правовідносин є те, що їм притаманна «власна» сфера виникнення, функціонування, розвитку – освіта (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура). Вони мають триваючий характер, поділ на періоди (стадії, семестри). Реалізуючи право на освіту, проголошене ст. 53 Конституції України, особа вступає в освітні правовідносини, та, зважаючи на багато стадійність (рівневість) освіти і принцип її безперервності, перебуває в них тривалий час.

Освітні правовідносини є багатосторонніми. Для особи, що здобуває освіту, контрагентами у правовідносинах виступають навчальний заклад (в особі керівника), педагогічні (науково-педагогічні) працівники, батьки (законні представники) тощо. Правомочна сторона покладає на себе обов'язок здійснювати діяльність учіння (об'єктивна складність діяльності учіння поступово підвищується відповідно до рівнів освіти, що здобувається). Діяльність учіння має особистісний, невідчужуваний характер, тобто право та обов'язок учіння неможливо делегувати іншому суб'єктові, в учінні неможливий інститут представництва, довіреності.

Особливий правовий статус учасників цих відносин полягає як у рівності суб'єктів, так і в їх підпорядкованості. З одного боку, учасники освітніх правовідносин виступають як рівноправні суб'єкти, а з іншого – потреба організації та контролю якості навчально-виховного процесу зумовлює підпорядкованість одного суб'єкта іншому.

Обсяг прав та обов'язків, тобто правовий статус учасників, залежить від багатьох критеріїв – віку, стану здоров'я, інтелектуального розвитку, освітнього рівня, форми навчання, форми власності навчального закладу та ін.

Об'єктом освітніх правовідносин є сукупність немайнових духовних благ (знань, умінь, навичок, ключових компетенцій та вихованості), на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту.

Ще однією визначальною рисою освітніх правовідносин є вираз у них приватного та публічного інтересу. Держава, суспільство і сама особа мають спільну зацікавленість у позитивному результаті освіти, що здобувається.

Ігнорування специфіки освітніх правовідносин на практиці може привести до суттєвих проблем, що спотворюють сутність їх механізму правового регулювання.

2.4. Реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти

Якщо правовідносини є свідченням того, що учасники суспільних відносин, по-перше, точно визначені і, по-друге, наділені юридичними можливостями (правами) та обов'язками, то акти реалізації цих прав і обов'язків є юридично значимими результативними діями суб'єктів права. Саме цими діями досягається головна мета правового регулювання – упорядкування суспільних відносин.

Свого часу науковець Л. С. Явіч зазначив, що право ніщо, якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей і їх організацій, у суспільних відносинах. Не можна зрозуміти право, якщо відволіктися від механізму його реалізації в житті суспільства [184, с. 202].

Акти реалізації прав і обов'язків посідають особливе місце у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, адже втілюють його кінцеву мету. Це юридично значимі результативні дії суб'єктів права, процес фактичного втілення в життя приписів правових норм.

Ці дії здійснюються (реалізуються) в декількох формах: виконання (обов'язків), дотримання (заборон), використання (суб'єктивних прав) та застосування.

Використання – це форма реалізації уповноважуваних норм, змістом якої є активна поведінка суб'єктів, що вчиняється за їх власним бажанням (реалізація особою права на освіту); виконання – це форма реалізації зобов'язуваних норм, змістом якої є вчинення дій, що вимагаються юридичними приписами, тобто виконання покладених обов'язків (виконання педагогічним працівником обов'язку проходження медичного огляду); дотримання – це форма реалізації забороняючих норм, змістом якої є утримання суб'єкта від порушення заборон, які містяться в правових нормах (не порушення прав і свобод учнів, вихованців).

Три вищенаведені форми реалізації права, в ході яких норми втілюються в життя безпосередніми діями самих суб'єктів суспільних відносин, прийнято називати формами безпосередньої реалізації права.

Коли ж суб'єкт правовідносин самостійно не може реалізувати норми права, тоді йому на допомогу приходить уповноважений державний орган, організація чи посадова особа, котрі завершують процедуру втілення в життя приписів юридичних норм. У цих випадках відбувається особлива форма реалізації – застосування правових норм (правозастосування), головною особливістю якої є державно-владний характер [185].

Право на освіту посідає одне з найважливіших місць у системі конституційних прав, свобод та обов'язків людини та громадянина. Воно є необхідним фактором розвитку не тільки особистості, її інтелектуального потенціалу, але й політичної та економічної системи суспільства [173].

Правова регламентація права на освіту у загальноцивілізаційному сенсі була започаткована Декларацією прав людини і громадянина 1789 року [128, с.6]. Беззаперечно ж його конституціоналізація була здійснена в середині ХХ ст. Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 року, у статті 26 якої передбачено право на освіту.

Дане право слушно відносять до так званого другого покоління соціальних, економічних і культурних прав, які називають також «позитивними правами». Якщо для першого покоління «негативних прав» зобов'язаною стороною постають усі правові суб'єкти, а їх обов'язок полягає у тому, щоб не заважати правомочній стороні реалізовувати власне право, то, на відміну від цього, «позитивним правам» (у тому числі праву на освіту) кореспондує обов'язок органів публічної влади (держави в першу чергу) здійснити активні дії, спрямовані на реалізацію відповідного права.

Щоб забезпечити права на освіту, державі необхідно створити умови для фінансування, акредитації освітніх закладів, ліцензування освітньої діяльності, забезпечення доступності та якості освіти тощо. Іноді негативні права розуміють як «свободи людини», а позитивні – як «права людини».

Досить часто у конституціях країн світу та міжнародно-правових актах формально обов'язок забезпечення відповідних прав за державою не закріплювався. При цьому, на думку дослідників, «практично до середини 90-х років минулого століття навіть розвинені держави не визнавали юридичної обов'язковості низки культурних прав, у тому числі права на освіту. Вважалося, що на рівні державного регулювання право на освіту та відповідні його конкретизації 16 грудня 1966 р. у Пакті про економічні, соціальні та культурні права є побажаннями, а не юридичними обов'язками суб'єктів державного управління [93].

Фактично право на освіту не входило до поняття «міжнародні визнані права людини», і це спричиняло ситуацію, за якої державне регулювання цього права виявилось за межами процесів поширення міжнародних стандартів прав людини. Навіть США, які тривалий час проводили політику невизнання юридичного обов'язку держави забезпечувати право на освіту, зрештою змушені були визнати його юридичну обов'язковість. У додатковий протокол до Американської конвенції прав людини у галузі економічних, соціальних, культурних прав, прийнятий 14 листопада 1988 року у Сан-Сальвадорі, було

включено право на освіту (ст. 13). Тому зараз державне регулювання права на освіту вже є елементом впливу міжнародних стандартів у цій сфері [123, с. 20].

Слушно зауважує В. Нікіфоров, що лише у третьому тисячолітті в міжнародному праві сформувався стандарт права на освіту [98].

Треба погодитися з висновком фахівців, що загальна еволюція змісту права на освіту здійснюється у напрямі його визнання як природного невід'ємного права кожного громадянина, що підлягає гарантуванню з боку держави [127, с. 21].

Використання у визначенні права на освіту вислову «міра поведінки суб'єкта правовідносин у сфері освітньої діяльності», як це пропонує К. М. Романенко, викликає заперечення у деяких науковців. Зокрема Р. Г. Валєєв зазначає, що це право належить також тим особам, які ще не вступили у правовідносини в сфері освітньої діяльності [128; 19, с.18].

Не досить точною є дефініція науковця Н. С. Ракші: «можливість людини засвоювати систематизовані знання, необхідні для практичної діяльності та подальшого розвитку особистості», оскільки обмежує зміст освіти компонентою знань [125].

Досить непогане визначення запропонував у своєму рішенні Конституційний Суд України: «право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства» [60].

Враховуючи пропозиції провідних дослідників права на освіту, можна наступним чином сформулювати його дефініцію: право на освіту – передбачені нормами національного та міжнародного права вид та міра можливої поведінки людини, що спрямована на розвиток власної індивідуальності шляхом здобуття та розвитку знань, умінь, навичок, ключових компетенцій у ході власної цілеспрямованої діяльності учіння та діяльності викладання.

Праву на освіту притаманні родові ознаки усіх прав людини. Воно має загальний характер – є неодмінною складовою конституційно-правового

статусу будь-якої людини; постійний характер – передбачає можливість його реалізації протягом усього життя; гарантований характер – не допускає протиправних обмежень його реалізації, забезпечується органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, політичними партіями, навчальними закладами [18].

Серед специфічних ознак права на освіту слід назвати динамічний характер, що виявляється в постійному збагаченні змісту права на освіту та індивідуальний характер – необхідність його особистої реалізації, неможливість інститутів делегування, представництва, довіреності (хоча право на освіту малолітніх дітей певним чином залежить від батьків, які мають право самостійно обирати освітній заклад) [19, с. 18].

Р. Г. Валєєв пропонує виокремити у змісті права на освіту такі складові елементи:

1) право на власні дії – різновид та міра можливої власної поведінки правомочної сторони правовідносин, якій кореспондує необхідність зобов'язаної сторони здійснювати активні дії в інтересах уповноваженої та /або не заважати її поведінці;

2) право-вимога, право на чужі дії – можливість правомочної сторони вимагати різновид та міру належної поведінки від зобов'язаного суб'єкта;

3) право-домагання, право на дії держави (право на захист) – можливість правомочної сторони при нездійсненні зобов'язаною стороною належної поведінки звертатися за захистом до правоохоронних, судових органів, правозахисних організацій;

4) право-використання, можливість правомочної сторони користуватись соціальним благом, яким є результат освіти, а саме: здобуті теоретичні знання та практичні навички.

Останній елемент, який також пропонують В. О. Боняк та В. В. Спаська, на перший погляд виходить за межі реалізації права на освіту та пов'язаний із реалізацією інших прав людини: права на працю, на творчість, свободу слова тощо.

Законодавству та науці притаманне розуміння терміну «освіта» як процесу та як його результату. На думку Р. Г. Валєєва, аналіз змісту права на освіту яскраво ілюструє висновки загальної теорії права щодо наявності у змісті будь-якого суб'єктивного права таких дуже схожих елементів, як «право на власні дії» та «право на використання відповідного соціального блага». Межею їх розрізнення постає саме розмежування освітнього процесу та освітнього результату. Тобто «право на власні дії» передбачає реалізацію права на здобуття освіти (право на освіту як процес), а «право на використання відповідного соціального блага» слід розуміти як використання власного набутого освітнього рівня (право на освіту як результат) [19, с. 21].

Державно-правове регулювання сфери освіти має здійснюватися на основі визнання принципу належності права на освіту до невід'ємних природних прав людини і, відповідно, повномасштабних гарантій його забезпечення для кожного громадянина [128, с. 20].

О. О. Кулініч також наполягає на гарантованості права на освіту. Науковець зазначає, що забезпечення освітою громадян є обов'язком конкретної держави, вона повинна забезпечувати це право без будь-яких зустрічних умов і вимог до них та ін. [75, с. 88-92].

Справді, при очевидному природному характері права на освіту його реалізація багато в чому залежить від низки соціально-правових умов, створюваних державою. Вона повинна використовувати всі наявні можливості для забезпечення умов, за яких кожен може скористатися правом на освіту, в тому числі встановити ефективну систему гарантій отримання освіти кожною людиною і прийняти на себе зобов'язання щодо їх реалізації.

Аналіз поняття «гарантії прав і свобод людини та громадянина» свідчить, що провідні фахівці розуміють під ними сукупність (або систему): умов, передумов, чинників, засобів, методів, вимог, інструментів, норм, принципів, ідей, інститутів, процедур, які сприяють реалізації суб'єктивних прав і свобод особи.

Серед здійснених дослідниками класифікації гарантій забезпечення права громадян на освіту відзначимо запропоновану Н. С. Ракшою:

1) економічні – право приватної власності, фінансування навчальних закладів за рахунок державного та місцевих бюджетів, коштів галузей господарства, державних підприємств і організацій, можливість залучення додаткових джерел фінансування;

2) політично-організаційні – єдина державна політика в галузі освіти, створення мережі навчальних закладів різного типу, забезпечення різних форм навчання, активна участь профспілок та громадських організацій у реалізації права на освіту;

3) юридичні гарантії – конституційне закріплення права на освіту, законотворча та нормотворча робота щодо його утвердження, діяльність судових і правоохоронних органів тощо [125].

Таким чином, до числа найважливіших обов'язків держави в цій сфері відносяться створення та забезпечення функціонування системи освіти, формування ефективного державно-правового механізму регулювання відносин у сфері освіти, включаючи законодавчу регламентацію освітніх прав учасників, здійснення контролю за їх дотриманням, а також захист цих прав.

Перераховане відноситься до того необхідного мінімуму, без якого унеможлиблюється реалізація права на освіту. Фактично повнота виконання державою своїх зобов'язань у цій сфері, створення нею необхідних соціально-правових та економічних умов освітньої діяльності визначають міру реальних можливостей реалізації права на освіту.

Одними з найважливіших юридичних гарантій реалізації права на освіту є принципи освітнього права. Їх визначення є першочерговим завданням у світлі актуальності освітньої реформи. Слушно зауважує В. М. Кампо про те, що перед початком будь-якої кодифікаційної діяльності необхідно чітко визначити основоположні засади, на яких вона буде побудована. Особливо важливим є визначення тих принципів, за якими функціонуватиме кодифіковане освітнє законодавство [46, с. 48-53].

Принцип доступності освіти серед системи інших принципів освітнього права постає безумовною гарантією суб'єктивного права на освіту. Частина друга ст. 53 Конституції України встановлює, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Ст. 6 закону України «Про освіту», встановлюючи принципи освіти, першим називає доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

Виокремлюють економічну доступність, що тісно пов'язана з іншим принципом – безоплатності державних освітніх послуг. У результаті розгляду конституційного подання Конституційний Суд України розтлумачив, що «безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України» [60].

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується в першу чергу фінансуванням навчальних закладів державної та комунальної форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними нормативами їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Проте це не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів.

Принципи доступності та безоплатності тісно пов'язані з обов'язковістю повної загальної середньої освіти, встановленою частиною першою ст. 53 Конституції України. Враховуючи, що освіта є багатостороннім процесом, в якому результат, мета досягаються за умови спільної діяльності тих, хто навчає, і тих, кого навчають, В. В. Ковтунець слушно наполягає, що обов'язковість повної загальної середньої освіти слід розуміти і як обов'язок громадянина України та кожного, хто на законних підставах проживає на території держави [54].

Всі названі принципи діють у сукупності із принципом соціального захисту здобувачів освіти. У частині другій ст. 53 зазначено, що держава забезпечує надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Принципи доступності, безоплатності, соціальної захищеності функціонують у поєднанні з принципом рівності права на освіту. Зокрема, Т. М. Матюшева звертає увагу на те, що значна частина міжнародно-правових документів містить формулювання принципу рівноправ'я та заборони дискримінації при здійсненні права на освіту [86].

Ще одним принципом освіти, який входить до системи гарантій, слід визнати вільність освіти. Сучасний російський фахівець М. В. Ожиганова ставить цей принцип під сумнів, оскільки Конституція РФ (як і вітчизняна) не містить принципу свободи освіти як такої [105].

Проте для закріплення вільності освіти вихідними положеннями Конституції України є стаття 23, якою гарантується право людини на вільний розвиток своєї особистості. Відповідно у галузевому законодавстві про освіту закріплено право на вільний вибір форми навчання (здобуття освіти), виду ВНЗ, напряму підготовки та спеціальності. Загальна середня освіта, незважаючи на її обов'язковість, також має вільний характер, оскільки передбачає право вибору особою навчального закладу, форми навчання, профільного спрямування старшої школи, навчальної траєкторії та інших освітніх альтернатив.

Гарантією забезпечення права на освіту постає якість освіти. Якщо не забезпечується якість освітніх послуг, то дотримання усіх інших принципів освіти не гарантують дійсної реалізації права на освіту. Якщо інші принципи освіти є певним чином формальними, то принцип якості освіти безпосередньо впливає на її зміст. Інструментами забезпечення високої якості освіти постають, в першу чергу, державні стандарти освіти. Стандарти освіти є не лише основою оцінки освітнього та ОКР здобувачів освіти. Під час застосування інших інструментів державної управління – ліцензування, інспектування, атестації та акредитації навчальних закладів – установлюється відповідність освітніх послуг саме державним стандартам і вимогам.

Іншими принципами освіти в Україні, які водночас можуть бути розглянуті як гарантії права на освіту, можна назвати загальні правові принципи гуманізму, демократизму, світськості, плюралізму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, поваги до фундаментальних прав людини та громадянина, соціальної справедливості, законності, науковості, гласності та прозорості.

До спеціальних можна віднести принципи: органічного зв'язку освіти з національною історією, культурою, традиціями; невідчужуваного права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; безперервність освіти; забезпечення громадського самоврядування у галузі освіти тощо, а також такі інструменти, як державну політику щодо працевлаштування молодих спеціалістів, інтеграцію до світового освітнього простору, інтеграцію освіти з наукою та виробництвом тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що акти безпосередньої реалізації у формі використання наданих нормами освітнього права можливостей, виконання зобов'язуючого правового розпорядження, додержання правових заборон посідають особливе місце в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, тому що становлять його кінцеву мету.

Висновки до другого розділу

Отже, елементами МПР суспільних відносин у сфері освіти є: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини у сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права (факультативний елемент), що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Нормативною основою механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є освітньо-правова норма. Її основне призначення полягає у чіткій та детальній регламентації суспільних відносин у сфері освіти.

Освітньо-правова норма (норма освітнього права) – це загальнообов'язкове правило поведінки, призначене для врегулювання освітніх і суміжних з ними правовідносин і забезпечене силою державного примусу.

Крім загальновідомих критеріїв диференціації норм права, що можуть застосовуватись і до сфери освіти, виділимо специфічні: елементи системи освіти; належність норми до того чи іншого комплексного інституту освітнього права; освітній рівень, тип навчального закладу тощо.

Вважаємо, що саме нормотворча діяльність, будучи початковою стадією всього процесу правового регулювання, визначає його результат і тим самим ефективність правового впливу на систему освіти.

Юридичні факти у сфері освіти – це певні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення освітніх та суміжних з ними правовідносин. Вони є важливим елементом механізму правового регулювання, бо саме віднесення нормою права тих чи інших життєвих обставин, станів, поведінки до числа юридично значимих значною мірою визначає мету, завдання, зміст, характер і результат правового регулювання.

Юридичні факти в залежності від результатів впливу на відносини в сфері освіти можна поділити на три види: правостворюючі (ті, що необхідні для виникнення відносин, пов'язаних з одержанням освіти за рахунок державного бюджету або – за рахунок коштів фізичних чи юридичних осіб), правозмінюючі та правоприпиняючі (ті, що необхідні для успішного завершення освітніх відносин, і ті, наявність яких веде до припинення освітніх відносин раніше досягнення кінцевого результату навчання і виховання).

Система юридичних фактів, що виступає об'єктивною основою для виникнення, зміни чи припинення освітніх та суміжних з ними відносин є

досить складною і включає в себе практично всі відомі теорії права їх види: події, правомірні дії, правопорушення, індивідуальні правозастосовні акти.

Правовідносини в сфері освіти – це всі види правовідносин, що існують у сфері освіти, яка має всезагальний характер, а притаманні їй відносини регулюються практично всіма галузями права. Правовідносини в сфері освіти є комплексними і включають освітні та суміжні з ними відносини.

Освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і навчальним закладом та педагогічними працівниками – з іншої, у зв'язку із здобуттям цією особою освіти певного рівня, основні характеристики якої визначаються освітньою програмою відповідно до вимог, передбачених державними стандартами.

Суміжні з освітніми є відносини, що виникають в процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративні, цивільні, фінансові, трудові та ін.) і загальною метою яких є сприяння реалізації права на освіту та функціонуванню системи освіти взагалі.

Суб'єктами освітніх відносин є: навчальний заклад; педагогічні працівники; особи, які навчаються (здобувачі освіти, які є: вихованцями, учнями, студентами, курсантами, екстернами, інтернами, клінічними ординаторами, аспірантами, ад'юнктами, здобувачами, докторантами тощо) і батьки (законні представники) неповнолітніх учнів.

Освітня правосуб'єктність – це здатність мати і здійснювати освітні права та обов'язки і нести відповідальність у разі їх невиконання.

Правовий статус особи, яка навчається, залежить від її віку, стану здоров'я, рівень розумового розвитку, поведінки, освітнього рівня, який вона здобуває. Повна освітня дієздатність виникає з моменту набуття повної загальної середньої освіти незалежно від віку, визначальним є саме освітній ценз. Батьки (інші законні представники) з моменту початку навчання їх дітей у ВНЗ втрачають той обсяг прав та обов'язків, які виконували на рівні

загальноосвітніх правовідносин. Правовий статус педагогічного працівника передбачає спеціальний порядок його набуття, зокрема, вимоги до освітнього рівня, психічного здоров'я, особистісних якостей та репутації. Загальна правосуб'єктність освітньої установи як юридичної особи є передумовою для набуття нею спеціальної освітньої правоздатності. Остання являє собою основну умову функціонування освітньої установи як суб'єкта освітніх відносин, так як означає наявність у неї права здійснювати освітню діяльність.

Об'єктом освітніх відносин є немайнові духовні блага (у вигляді знань, умінь, навичок, компетенцій та вихованості), зміст яких визначається освітньою програмою відповідного рівня та спрямованості і на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту.

Освітні правовідносини мають стійкий, триваючий характер, постійно повторюються, духовні в своїй основі, є багатосторонніми, інтерактивними, спрямованими на розвиток і саморозвиток всіх учасників освітнього процесу. Вони характеризуються об'єктивною необхідністю і доцільністю, високою значимістю, наявністю волі суб'єкта, поширеністю і масовістю, безперервністю.

Особливе місце у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти посідають акти безпосередньої реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у формі використання наданих нормами освітнього права можливостей, виконання зобов'язуючого правового розпорядження, додержання правових заборон, тому що становлять його кінцеву мету.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

3.1. Сучасний стан і проблеми правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері

Важливим аспектом дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є аналіз системи освітнього законодавства, тобто сукупності взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що містять основні норми та приписи, які регламентують ці відносини.

Оскільки освіта – це цілісний соціально значимий інститут, особлива сфера суспільних відносин, визначальний чинник політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства, стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені, то з боку держави постає питання про необхідність здійснювати адекватне, належне регулювання у цій сфері [15, с. 4-19; 143, с. 410].

Учені неодноразово наголошували, що наявність упорядкованої і збалансованої системи нормативно-правових актів є важливим чинником забезпечення повноти та послідовності правового регулювання [140, с. 28].

Погодимося з дослідницею джерел права в сфері освіти О. Кананикіною, яка вважає, що для успішної координації багатофункціональних освітніх зв'язків як всередині держави, конкретної національної правової системи, так і на міждержавному рівні, необхідними є ряд умов, серед яких важливе місце займає сильна юридична база освіти – система нормативно-правових документів, що закріплюють основні напрями національної і міжнародної політики в сфері навчання та виховання [47, с.3].

Важливим завданням є визначення періодизації розвитку українського законодавства в сфері освіти. Так зі становленням і розвитком суверенної та незалежної Української держави постало завдання розробки української державної освітньої політики. Для цього необхідно було насамперед напрацювати науково-теоретичну базу. Тому першим етапом еволюції освітянського законодавства стало обґрунтування нових підходів до цього процесу, прийняття 25 травня 1991 р. закону України «Про освіту», створення у 1992 році Академії педагогічних наук України як вищої галузевої наукової установи.

Другий етап пов'язаний з I з'їздом педагогічних працівників держави, що прийняв, а Кабінет Міністрів України затвердив окремою постановою Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») – перший стратегічний документ розвитку вітчизняної системи освіти [114]. Науковці звертають увагу на актуальність для сьогодення змісту цього документа [92, с.5].

Третій етап – це теоретичні обґрунтування підготовки змін і доповнень до закону України «Про освіту», проведення парламентських слухань з питань подальшого розвитку освіти, прийняття нової редакції закону 23 березня 1996 р. та Конституції України 28 червня 1996 р.

Четвертий етап пов'язаний з теоретичним обґрунтуванням ухваленням законів прямої дії, які б регулювали відносини у підсистемах освітньої галузі, а саме: законів України «Про професійно-технічну освіту» (10.12.1998 р.), «Про загальну середню освіту» (13.05.1999 р.), «Про позашкільну освіту» (22.06.2000 р.), «Про дошкільну освіту» (11.07.2001 р.), «Про вищу освіту» (17.01.2002 р.) тощо.

П'ятий етап – це втілення в життя окремих положень законів прямої дії через розробку нормативно-правової бази (стандартизація змісту освіти, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів, гуманізація та демократизація освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості тощо).

Шостий етап – обґрунтування подальшого розвитку законодавства про освіту, а також прийняття на загальнодержавному рівні єдиного стратегічного документа, який визначив довготривалі пріоритети державної політики в сфері освіти. Таким документом стала Національна доктрина розвитку освіти затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [117]. Доктрина визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку системи освіти в першій чверті ХХІ ст.

Сьомий етап – сучасний стан українського законодавства в сфері освіти. Сьогодні вітчизняна освіта знаходиться на етапі модернізації, головною метою якої є відродження і розвиток її кращих традицій, закріплення позиції України в ряді високоосвічених країн світу та інтеграція в світову освітню спільноту. При цьому модернізаційні перетворення мають здійснюватися відповідно до загальноцивілізаційних тенденцій розвитку національних освітніх систем. Населення України прагне високого рівня життя, а досягти цього можна тільки шляхом забезпечення рівного доступу її громадян до якісної освіти [65, с. 363].

Загальна ідеологія модернізації освіти, на думку В. Андрущенка, має бути спрямована на підвищення її ефективності і конкурентоздатності, її сутність полягає в збереженні минулого, його очищенні від деформацій і осучасненні у відповідності зі світовим досвідом [11, с. 372].

На сучасному етапі основні тенденції розвитку освіти визначаються у першу чергу на законодавчому рівні. Саме тому розробка і прийняття дієвої законодавчої бази в сфері освіти, своєчасне усунення прогалин та внесення змін у чинні закони – актуальне й важливе державне питання. Практикою доведено, що саме стан законодавства в освітній галузі є свідченням рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

На часі зараз робота над новими проєвропейськими законами, а саме: «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про наукову діяльність». Українці мають бути конкурентоспроможними у світі. Сьогодні для цього є всі умови: запит на зміни в державі та підґрунтя для розвитку української системи освіти.

Намагання прийняти нову редакцію закону «Про вищу освіту» тягнуться ще з 2005 року. Як відомо, у парламенті було зареєстровано три законопроекти про вищу освіту: законопроект № 1187, внесений народними депутатами від Партії регіонів і два альтернативні законопроекти: № 1187-1 від фракцій – «Батьківщина», «УДАР» і «Свободи» та № 1187-2, розробленого групою, яку очолював ректор НТУУ «КПІ» Михайло Згуровський.

Саме останній з них отримав найбільшу підтримку серед представників громадськості, студентства та освітніх організацій і був прийнятий за основу 8 квітня 2014 року Верховною Радою України.

Головними новелами законопроекту «Про вищу освіту», порівняно з попереднім, є: встановлення рівнів та ступенів освіти, ліквідація рівнів акредитації вищих навчальних закладів, запровадження академічного та першого наукового ступеня – доктор філософії, запровадження Національного агентства з якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, встановлення нового порядку набуття вищим навчальним закладом статусу національного, започаткування дослідницьких університетів, закріплення на законодавчому рівні системи зовнішнього незалежного оцінювання, розширення автономії вищих навчальних закладів тощо.

Прийнятий за основу законопроект є системним проектом змін, що підготовлений у результаті прозорого демократичного діалогу всіх зацікавлених соціальних груп і може вивести українську вищу освіту на європейський шлях розвитку, зміцнити позиції українських вищих навчальних закладів на світовому ринку освіти та інновацій, підвищити якість освіти і зробити українських випускників більш конкурентоспроможними на ринку праці.

Але має він і суттєві недоліки, колізії та неточності й потребує суттєвого доопрацювання перш, ніж бути прийнятим у другому читанні. Народні депутати вже внесли понад 900 пропозицій та правок до законопроекту. Важливо дотриматись основних ідей, які в ньому закладені – це автономія

вишів, повна реалізація права громадян на освіту, зв'язок з ринком праці, розвиток науки в університеті.

Видається доцільним ухвалення спочатку базового закону про освіту, який визначив би основні засади, а вже на його основі повинна бути прийнята решта законів – про дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійну освіту тощо.

Важливим є питання функцій законодавства. На думку Є. Краснякова, освітянське законодавство виконує як загальнорегулятивні та охоронні (загальні функції), так і специфічні (особливі). Серед останніх в якості головної науковець називає розвиток особистості засобами навчання та виховання. Вона реалізується в основному за допомогою дошкільної, загальної середньої освіти, яка спрямована на формування інтелекту, що дає змогу самостійно розширювати обрії знань, розвивати здібності дитини для подальшого її навчання [67].

Особливі функції законодавства, на відміну від загальних, реалізуються певною структурою законів та інших нормативно-правових актів. Це насамперед закони прямої дії, укази та розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України. В. Шкатулла виділяє дві найважливіші функції: отримання кожним громадянином такого рівня освіти, що задовольнятиме потреби людини, сім'ї, галузей народного господарства, системи державного управління, збройних сил, науки в кваліфікованих спеціалістах, які в змозі не тільки справитися з поставленими завданнями, а й удосконалювати свою сферу діяльності; забезпечення безперервної освіти всіх громадян держави. Науково-технічний прогрес сприяє систематичній появі нових спеціальностей. Він супроводжується вивільненням людей з процесу виробництва та зростанням безробіття. Нові види діяльності та постійне оновлення техніки потребують систематичної перекваліфікації фахівців та підвищення їх кваліфікації.

До особливих функцій освітянського законодавства слід також віднести

надання технічної та професійної освіти, а також створення державних гарантій права людини на освіту [179, с. 27-29].

Що ж стосується сучасної системи джерел права України, яка регулює відносини в сфері освіти, то вона має два рівні нормативно-правового регулювання: внутрішній (вітчизняні нормативно-правові акти) і зовнішній (міжнародні нормативно-правові акти), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У свою чергу сукупність внутрішніх актів включає закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Законодавчу основу правового регулювання відносин у сфері освіти складають:

- 1) Конституція України;
- 2) сукупність загальних (базових) і спеціальних законів України в сфері освіти: «Про освіту» (1991 р., зі змінами); «Про професійно-технічну освіту» (1998 р., зі змінами); «Про загальну середню освіту» (1999 р., зі змінами); «Про позашкільну освіту» (2000 р., зі змінами); «Про вищу освіту» (2002 р., зі змінами); «Про дошкільну освіту» (2001 р., зі змінами);
- 3) інші закони, що регулюють окремі правовідносини в сфері освіти;
- 4) сукупність стратегічних нормативно-правових актів, що регулюють як загальні довго-, середньо- та короткострокові питання соціально-економічного розвитку країни, так і засади та орієнтири розвитку національної системи освіти;
- 5) нормативно-правові акти, видані на виконання зазначених законів України.

Третя категорія джерел займає особливе місце в механізмі правового регулювання відносин у сфері освіти. Існує велика кількість законів, які регулюють освітню діяльність, вони мають різну «вагу» по відношенні до сфери освіти – в одних законах містяться лише одна-дві статті за освітньою тематикою, в інших – окремі глави чи сукупність статей, певні випадки «протистоянь» чи «неузгодженостей» норм зазначених законів із нормами

«профільних» законів – ці та деякі інші причини актуалізують завдання систематизації законодавчої бази регулювання освітніх відносин.

Зазначену сукупність «непрофільних» законів можна класифікувати на:

а) закони, що регулюють деякі загальні питання організації освіти – зокрема, закони України «Про засади державної мовної політики» (2012 р., із змінами); «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р., із змінами); «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1992 р., із змінами); «Про науково-технічну інформацію» (1993 р., із змінами); «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995 р., із змінами); Сімейний кодекс України (2002 р., із змінами) тощо;

б) закони, що встановлюють певні пільги учасникам освітніх відносин, зокрема: «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р., із змінами); «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р., із змінами); «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р., із змінами); «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1992 р., із змінами); «Про підвищення престижності шахтарської праці» (2008 р.) тощо;

в) закони, що регулюють загальні відносини в сфері праці та соціального забезпечення суб'єктів освітньої галузі;

г) закони, що регулюють загальні відносини в сфері економіки і фінансів, у т. ч. – освіти – зокрема: Цивільний кодекс України (2003 р., із змінами); Господарський кодекс України (2003 р., із змінами); Бюджетний кодекс України (2010 р., із змінами); Митний кодекс України (2012 р., із змінами); Земельний кодекс України (2001 р., із змінами) тощо.

Підзаконні нормативно-правові акти можна поділити на:

- 1) укази Президента України;
- 2) постанови Кабінету Міністрів України;
- 3) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади з питань освіти, які можна об'єднати в такі групи:

- нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України;

- «профільні» нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади, спрямовані виключно на регулювання правовідносин у сфері освіти;

- «непрофільні» нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади, що містять окремі норми щодо регулювання правовідносин у сфері освіти.

У другій половині минулого століття права людини стали предметом багатьох міжнародних угод, які ратифіковані Україною. Право на освіту – одне з найважливіших соціально-економічних прав людини (категорія відома ще під назвою «позитивні права»). Утвердження і забезпечення цього права в будь-якій країні є одним з найважливіших обов'язків держави. Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити та захистити свої права [125, с. 4]

Співвідношення юридичної сили законів України в сфері освіти і чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визначено нормами статті 9 Конституції України і нормами зазначених законів. Зокрема, нормами статті 65 закону України «Про освіту» та нормами пункту 2 статті 2 закону України «Про вищу освіту» зазначеним міжнародним договорам надано вищу, ніж норми законів України силу.

В умовах прискорення як загальних інтеграційних процесів, так і розвитку міжнародного співробітництва в сфері освіти роль зазначеного принципу в механізмі правового регулювання освітніх відносин постійно зростає. Розвиток наукових і культурних обмінів, академічної мобільності, інтенсифікація співпраці в сфері освіти обумовлюють потребу прискорення адаптації національного освітнього законодавства до норм міжнародного, яке регулює освітні правовідносини, активної участі українських правознавців у розбудові сучасного міжнародного освітнього права.

У цілому при розробці нормативно-правової бази для функціонування систем освіти законодавцеві необхідно застосовувати відповідні міжнародні та

європейські стандарти, всіляко сприяти інтеграції вітчизняної освіти в світовий простір із збереженням і захистом національних інтересів [65, с. 368]. На цьому ж наголошують інші науковці, зокрема М. Курко [76, с. 120].

Міжнародними угодами, що регулюють дотримання прав людини, в т.ч. і права на освіту, є:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.);
- Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.);
- Декларація соціального прогресу та розвитку (1969 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), у статті 13 якого закріплено право кожної людини на освіту і визначено основні гарантії реалізації цього права;
- Конвенція про права дитини (1989 р.), ратифікована Україною в 1991 р., низка статей якої, зокрема ст. 28, 29, 32, 33 та ін., також стосуються освітніх відносин.

Серед багатосторонніх конвенцій (договорів, угод) можна виділити низку міжнародних угод безпосередньо освітнього характеру, прийнятих під егідою ООН, ЮНЕСКО, Міжнародної організації праці (МОП) тощо, наприклад:

- Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (Париж, 1960 р.);
- Угода про сприяння розповсюдженню в міжнародному плані наочно-звукових матеріалів освітнього, наукового та культурного характеру (1948 р.);
- Угода щодо ввезення матеріалів освітнього, наукового та культурного характеру (1950 р.);
- Конвенція № 142 МОП «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів» (Женева, 1975 р.) та інші.

Ще одну групу міжнародних угод складають регіональні міжнародно-правові акти, які прийнято Радою Європи, СНД, ЮНЕСКО (регіональні конвенції), зокрема:

- Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у країнах регіону Європи (Париж, 1979 р.);
- Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (ETS № 32, Париж, 1959 р.);
- Спільна конвенція Ради Європи та ЮНЕСКО з визнання професійної підготовки у сфері вищої освіти в європейському регіоні;
- Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, що надають доступ до університетів (Париж, 1953 р.);
- Угода про співробітництво в галузі розповсюдження знань та освіти дорослих (Москва, 1997 р.);
- Угода про співробітництво в галузі освіти (Ташкент, 1992 р.) та інші.

Отже, Україна здійснює на різних рівнях активну співпрацю у сфері освіти, що говорить як про визнання нашою країною загальнолюдських цінностей, так і про її всебічну інтеграцію в світову спільноту [74, с. 134].

А. Монаєнко стверджує, що сьогодні в Україні є міцна законодавча основа для формування сучасної нормативно-правової бази, яка забезпечує еволюційний розвиток української системи освіти [95, с. 78].

З цим можна погодитися частково, адже, загалом сучасний стан освітнього законодавства характеризується такими основними проблемами, що явно вказують на необхідність вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин в сфері освіти:

1. Відсутність чіткої правової термінології (навіть у межах одного документа вживаються різні терміни для позначення одного й того ж поняття). На необхідність забезпечення точності термінології звертають увагу «Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки», схвалені рішенням колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41: «Особливу увагу необхідно звертати на точність термінології. Визначення термінів повинно відповідати тому змісту, який у нього вкладають літературознавці, вчені та юристи, і має бути уніфікованим по всьому тексту закону» [91].

2. Непослідовність і застарілість деяких норм, що регулюють відносини у сфері освіти. Особливо загрозливими є ситуації, коли норми права реально не виконуються за мовчазної згоди всіх сторін освітніх правовідносин.

3. Регулювання відносин у сфері освіти різними галузями права, відсутність єдиного систематизованого нормативного акту.

4. Наявність значної кількості підзаконних актів. Відзначимо, що на сучасному етапі ще не створена цілісна система законодавчих актів, норми яких забезпечили б вичерпне правове регулювання питань освіти і виховання. На підставі законів, як загальних, так і спеціальних, видаються численні нормативні правові акти, норми яких, зокрема, покликані заповнити «прогалини», наявні на законодавчому рівні. У результаті в сфері освіти переважає «підзаконне» регулювання. Одним з прикладів зазначеної тенденції є регулювання підзаконними актами останніми роками відносин, пов'язаних із вступом до вищих навчальних закладів. С. М. Ніколаєнко підкреслює, що більшість відносин освітянської галузі до цього часу регулюються підзаконними актами, наприклад, відносини післядипломної освіти, навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я тощо [99, с. 64].

5. Численні зміни та доповнення до нормативно-правових актів взаємно не узгоджені. У багатьох важливих випадках відсутні однозначні правові норми, до того ж ці норми часто суперечливі навіть у межах одного закону. Наявна нормативно-правова база української освіти досить розрізнена, почасти неповна, у ній є внутрішні протиріччя, не завжди освітянські закони узгоджуються з нормами інших галузевих законів, допускається невиправдане дублювання нормативних правил і положень.

Закони, що регулюють освітню діяльність, були прийняті в різні часи, різними складами парламенту і мають численні розбіжності, містять суперечності та допускають подвійне тлумачення. На підтвердження цього можна навести такі приклади: закон України «Про освіту» та спеціальні закони «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» різним чином: іменують навчальні заклади, які складають систему

освіти; визначають порядок призначення керівників та педагогічних працівників навчальних закладів; визначають органи управління освітою, порядок затвердження та реєстрації установчих документів та ін.

6. Розбіжності між ратифікованими міжнародними угодами, що згідно з частиною першою статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

7. Наявність суттєвих проблем у правозастосуванні.

8. Нечіткість у визначенні повноважень органів влади в сфері освіти. Стаття 92 Конституції передбачає, що виключно законами України визначаються «засади освіти». Ця норма має продовження в законах «Про освіту», «Про вищу освіту», якими передбачається, що Верховна Рада України визначає державну політику в галузі освіти. Однак аналіз законів та правозастосовної практики показує, що низка важливих питань освіти, які слід віднести до державної політики в галузі освіти, регулюються указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, або й наказами Міністерства освіти і науки.

Законом незадовільно врегульовані процедури формування мережі навчальних закладів, стандартизації в сфері освіти, забезпечення державного контролю за якістю освіти, участь громадян та структур громадянського суспільства в управлінні освітою тощо. Навряд чи можна визнати відповідним Конституції затвердження стратегічних документів у галузі освіти указами Президента, а не законами України.

У той же час законами визначаються такі норми, як строки і тривалість навчального року, педагогічного навантаження тощо, які мають суто технологічне значення і мали б регулюватися нормативно-правовими актами нижчого рівня, аніж закон. Очевидно, що врегулювання законами освітніх правовідносин не засадничого характеру, що не вимагається Конституцією України, гальмує діяльність органів управління освітою щодо оптимізації навчального процесу і загалом робить систему освіти менш динамічною.

Відповідно до статті 92 Конституції України лише законом слід визначити компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування щодо нормативно-правового регулювання освітньої діяльності. На жаль, саме відсутність компетенційного розподілу породжує конфлікти в системі державного управління освітньою діяльністю і веде до реального зниження якості освітньої діяльності в цілому. Як приклад, можна навести існуючий порядок (а точніше відсутність будь-якого порядку) надання навчальним закладам статусу національного. В результаті дискредитовано стимул для становлення справжніх лідерів у національній системі освіти. Натомість у разі наявності в державі національної системи об'єктивного моніторингу якості освіти, в якому поєднувалися б елементи державного та громадського управління, провідні вищі навчальні заклади отримали б хороший стимул для конкуренції у європейському та світовому освітньому просторі.

Судові справи в галузі освіти демонструють вади законодавства і вказують на ключові проблеми його реформування. Незадовільне врегулювання майнових відносин в освіті є очевидним. Суперечності між державною та комунальною формами власності є загрозовими для цілої низки навчальних закладів, оскільки можуть привести до їхньої ліквідації. Очевидно, потребують додаткового регулювання повноваження органів місцевого самоврядування в освіті.

Питання ліцензування і акредитації навчальних закладів, як і питання вступу до вищих навчальних закладів, мають бути належним чином врегульовані законом. Існуюча практика регулювання цих питань актами МОН України не дозволяє використовувати ці механізми для підвищення якості освітніх послуг.

Останніми роками в Україні розгорнулася дискусія щодо систематизації законодавства про освіту. Проблеми, викликані несистематизованим характером цієї галузі законодавства, давно вже стали очевидними для багатьох [106, с. 76].

Серед передумов до систематизації дослідники називають: конституційне закріплення питань освіти і визначення їх як особливо важливих для людини, суспільства, держави; наявність багатьох законів; наявність декількох доктринальних документів у сфері освіти, що є дещо застарілими; зміна підзаконними актами дії базових правових режимів різного ступеня законодавчого впливу; юридичні колізії, що виникають у зв'язку з дією застарілих нормативно-правових актів у сфері освіти; існування законодавчих пропусків, пов'язаних з дією різних правових режимів різних галузей права; високий ступінь наукової значущості досліджуваної сфери відносин і зростання об'єму наукових праць, що зачіпають проблеми правового регулювання освітніх відносин; наростаюча кількість внутрішніх і зовнішніх загроз тощо [62].

Обговорювану проблему не можна вважати новою. Ще в 1922 році в УСРР, наприклад, був прийнятий Кодекс законів про народну освіту (далі – КЗПНО), «дуже систематично розроблений» акт [34, с. 12].

Аналіз змістової частини КЗПНО демонструє низку його специфічних ознак: структурний поділ нормативного матеріалу (книга–частина–розділ–глава), що забезпечило цілісність кожного з елементів законодавчого регулювання, їх узгодженість і зв'язок; виділення преамбули, не притаманне такому виду кодифікаційного акту; чималий обсяг (767 статей), зумовлений широкою компетенцією НКО УСРР; розробка різних підзаконних документів. Ухвалений лише в УСРР, він став помітною віхою в історії радянського законодавства, вдалим прикладом правового регулювання освітньої політики 1920-х років, який було знівельовано на початку 1930-х. Юридичну чинність КЗПНО втратив у 1974 р. [130].

Видається, що основним заходом, здатним якісно поліпшити стан законодавства в сфері освіти в Україні, може стати підготовка і ухвалення Освітнього кодексу. До речі, думку про те, що кодифікація відповідного законодавства можлива й доцільна ще у 1989 році оприлюднив український правознавець І. Усенко [160, с. 83].

Ідея про підготовку такого нормативно-правового акту нині підтримується низкою фахівців у сфері освітнього права і заслуговує найпильнішої уваги [10, с. 290; 31; 130; 40].

За розробку та прийняття Освітнього кодексу висловилися більшість освітян, ректорів вищих навчальних закладів – учасників круглих столів, які проводилися в різних регіонах України. Про необхідність розроблення і прийняття Кодексу законів України про освіту, а також законів України – «Про вищу освіту (нова редакція)»; «Про професійно-технічну освіту (нова редакція)»; «Про внесення змін до закону України «Про охорону дитинства» – йдеться у проекті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [118].

Сьогодні в багатьох державах світу вже діють освітні кодекси. Вони можуть поширювати свою компетенцію на всю територію держави або на територію суб'єкта федерації. Так, в США освітні кодекси приймаються і діють на рівні штатів (найбільш відомими є кодекси штатів Іллінойс, Каліфорнія, Кентуккі, Техас, Монтана, Південна Кароліна, Вірджинія, Джорджія, Пенсільванія). Цими актами визначається компетенція спеціальних рад, що відають освітою штатів. Наприклад, відповідна Рада по освіті в штаті Техас складається з 15 членів, 7 або 8 з яких переобираються кожні 2 роки. До компетенції Ради належить прийняття і корегування плану розвитку освіти в штаті; розробка навчальних планів і програм, вимог до випускників; визначення методики виявлення обдарованих дітей для реалізації відповідної регіональної програми; впровадження форм та вимог до змісту документів звітності шкільних округів за виконання освітніх програм штату і результати; призначення членів ради директорів Центру освітніх технологій Техасу та ін.

Також треба зауважити, що в Російській Федерації робота з підготовки Кодексу про освіту ведеться з 2003 року, а розробка його Концепції – з кінця 90-х років минулого століття. Російські науковці активно виступають за прийняття єдиного кодифікованого акту в сфері освіти [12, с. 4-11; 186].

Особливістю законодавства Республіки Білорусь є наявність прийнятого 2 грудня 2012 Кодексу Республіки Білорусь про освіту, який спирається на діючі закони і спрямований на комплексне і системне регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Кодекс складається з загальної та особливої частин, що містять 17 розділів, 63 глави і 295 статей. Інтерес для України представляють норми статей: 46 «Надання кредиту на пільгових умовах для оплати першої вищої освіти», 47 «Транспортне забезпечення», 48 «Підтримка випускників», 51 «Вимоги, що пред'являються до педагогічних працівників»; глави 7 «Виникнення, зміна і припинення освітніх відносин», якими визначаються особливості укладення та істотні умови 18 договорів у сфері освіти; 83 «Розподіл випускників», 84 «Направлення на роботу випускників», 85 «Перерозподіл випускників», 86 «Подальше направлення на роботу випускників», 87 «Надання випускникам права на самостійне працевлаштування»; глави 11 «Управління в сфері освіти», якими визначено компетенцію різних державних і місцевих органів у сфері освіти та інших [55].

Реалізація в українських законах або в окремому об'єднаному акті конкретних положень з названих норм Кодексу Республіки Білорусь сприятиме більш чіткому врегулюванню багатьох освітніх відносин в Україні.

Кодифікація як спосіб упорядкування законодавства передбачає переробку та об'єднання нормативного матеріалу, а також спрямована на подолання суперечностей та неузгодженостей, усунення множинності нормативних актів, прогалин і колізій у регулюванні певної сфери суспільних відносин [182, с. 139-140].

Необхідність проведення кодифікування законодавства про освіту обумовлена практично тими ж причинами, які привели до формування господарського і екологічного права, забезпечили ухвалення Митного кодексу, Земельного кодексу, Повітряного кодексу, Лісового кодексу, Водного кодексу та інших актів.

До факторів, які обумовлюють кодифікацію освітнього законодавства можна віднести розпорошеність нормативно-правової бази, наявність

численних прогалин у законодавстві, потребу в підвищенні правової культури працівників освіти, учнівської та студентської молоді, батьків, у тому числі шляхом освітньо-правової просвіти тощо [10, с. 281-292].

Глибший аналіз практики та теорії кодифікації галузевого законодавства свідчить, що в українських умовах кодифікація освітнього законодавства не може стати близькою перспективою. Для цього є ціла низка очевидних і зрозумілих причин. Перш за все, при кодифікації галузевого законодавства новелізація законодавства має відігравати допоміжну роль, покликану усунути протиріччя, неоднозначності чи прогалини правового регулювання. Іншою підставою для такого висновку є нагальна потреба реформ у системі освіти. Модернізація законодавства може дати правову базу для розробки стратегії реформ. Кодифікація законодавства стала б гідним завершенням процесу визначення стратегії розвитку освіти.

Також є певні труднощі, пов'язані з недостатньою кількістю фахівців у сфері саме освітньої нормотворчості і їх цілеспрямованої підготовки; відсутні системні дослідження проблем нормотворчості в сфері освіти; є немало противників кодифікування освітнього законодавства і в цілому формування самостійної галузі освітнього права з боку представників різних галузей правової науки. Все це дає підстави вважати, що в таких умовах надзвичайно важко за короткий проміжок часу створити універсальний і одночасно якісний комплексний кодифікований законодавчий акт.

Проте, необхідно відзначити, що одним з головних засобів концептуального оновлення системи освітнього законодавства України є його найшвидше кодифікування. Це необхідність, яка давно назріла: число нормативно-правових актів, які регулюють освітні відносини, вже дуже велике, і їх час систематизувати і розвести за рівнями освіти.

Вважаємо, що Освітній кодекс України повинен складатися із Загальної та Особливої частин, як це традиційно прийнято в країнах континентальної системи права і містити наступні розділи:

Загальна частина:

Розділ 1. Загальні засади правового регулювання освітньої діяльності.

Розділ 2. Суб'єкти освітніх відносин.

Розділ 3. Підстави виникнення, зміни та припинення освітніх відносин.

Розділ 4. Управління та міжнародне співробітництво в сфері освіти.

Розділ 5. Контроль і нагляд за забезпеченням якості освіти.

Розділ 6. Юридична відповідальність у сфері освіти.

Особлива частина:

Розділ 7. Правове регулювання дошкільної освіти.

Розділ 8. Правове регулювання загальної середньої освіти.

Розділ 9. Правове регулювання професійно-технічної освіти.

Розділ 10. Правове регулювання вищої освіти.

Розділ 11. Правове регулювання позашкільної освіти.

Розділ 12. Правове регулювання додаткової освіти дорослих.

Розділ 13. Особливості реалізації права на освіту.

Розділ 14. Заключні положення.

Очевидно, що незалежно від результатів дискусії з питання про існування освітнього права, зміни в формі й змісті освітнього законодавства на підставі єдиного кодифікованого акту суттєво просунуть досліджувану галузь вперед, що, у свою чергу, постане внеском у розвиток багатьох галузей права – адміністративного, цивільного, трудового та ін. [106, с. 80-81].

Вважаємо, що саме кодифікація унормувала б чимало проблемних питань, які тривалий час продовжують гальмувати справжнє входження української освіти в європейський простір, надала б імпульс створенню нової освітньої парадигми, зміні філософії освіти, усуненню об'єктивних і суб'єктивних чинників гальмування справжньої демократизації освіти.

Одним з перших кроків у напрямку гармонізації та кодифікації законодавства про освіту має стати розподіл компетенції щодо правового регулювання освіти між законодавчою та виконавчою владою і чітке визначення компетенції органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Освітній кодекс України безумовно сприятиме створенню на базі сформованих правових інститутів єдиного, цілісного механізму правового регулювання освітніх відносин, забезпечить систематизацію та упорядкування правових норм, скорочення кількості нормативних правових актів у цій сфері, а також усунення інших наявних недоліків у регулюванні відносин в сфері освіти.

Можна погодитися з А. Н. Козиріним, який справедливо вказує, що в роботі зі впорядкування і вдосконалення законодавства про освіту необхідно використовувати не тільки кодифікування, але і всі основні види систематизації – облік, інкорпорацію і консолідацію [57, с. 17–28].

Так, Міністерство освіти і науки України як головний орган виконавчої влади, що здійснює функції з вироблення державної політики і нормативно-правового регулювання в сфері освіти, повинно вести облік нормативних правових актів, які регулюють відносини в цій сфері. Значення даної функції міністерства зростає в умовах проведення освітньої реформи, оскільки саме на нього має бути покладено завдання щодо підтримання в належному стані всього нормативно-правового масиву в цій сфері державного управління.

Завдання обліку нормативно-правових актів у сфері освіти полягає не тільки в збиранні й «інвентаризації» самих нормативно-правових актів, але і в постійній підтримці їх у стані т. з. «чинного нормативно-правового акту», який би враховував усі зміни, що вносяться у нього, і доповнення. Цю функцію сьогодні виконують інформаційно-правові і довідково-правові системи «Ліга-Закон», «Форум» та ін., що дозволяють оперативно одержати підбірку не тільки чинних актів освіти, але і скасованих, а також актів у вже не дійсних редакціях [106, с. 79].

Ще однією формою систематизації законодавства про освіту може стати консолідація – об'єднання сукупності дрібних актів, виданих з одного або декількох питань в один укрупнений акт.

До сьогодні ця форма систематизації щодо актів освітнього законодавства України практично не застосовувалася.

Систематизація освітнього законодавства може проводитися також у формі інкорпорації. Остання передбачає лише зовнішню обробку нормативних правових актів без якої-небудь зміни їх змісту. У разі офіційної інкорпорації інкорпоровані акти об'єднуються в збірки, що згодом затверджуються органами, які видали акти. Ця форма систематизації не набула належного поширення в нашій країні. У разі неофіційної інкорпорації відповідні збірки створюються і видаються зацікавленими особами за власною ініціативою і без санкції компетентних державних органів. Неофіційна інкорпорація одержала більший розвиток, ніж офіційна. Для прикладу можна навести збірки, що видаються Європейським університетом у м. Києві.

Таким чином, необхідність удосконалення системи законодавства в сфері освіти через наявність означених вище серйозних проблем, пов'язаних з особливостями її формування, сьогодні очевидна. Законодавча регламентація освітніх та суміжні з ними відносин помітно відстає від об'єктивних потреб, не відповідає вимогам повноти і системності, не забезпечує належною мірою реалізацію законних інтересів суб'єктів права.

У законодавчих актах не міститься визначень освітніх правовідносин, їх об'єкта, не повністю сформований освітньо-правовий статус учасників, фрагментарно регламентовані найважливіші освітні процедури. Механізми реалізації прав частково розкриваються в підзаконних актах, що на практиці призводить не тільки до порушення освітніх прав громадян і трудових прав педагогічних працівників, але в ряді випадків ускладнює їх судовий захист.

Першочергова увага повинна приділятися проблемам, вирішення яких забезпечило б збільшення питомої ваги законодавчих норм і повнішого регулювання власне освітніх правовідносин, скорочення об'єму підзаконної нормотворчості перш за все в частині регламентації прав на освіту, інших освітянських прав, усунення прогалин і суперечностей відповідних нормативно-правових актів.

Формування достатньої і прогресивної нормативно-правової бази освіти є одним із основних факторів, які можуть забезпечити можливість реалізації

прав громадян на освіту. Тому прийняття достатнього, дієвого законодавства в галузі освіти, своєчасне внесення змін у діючі закони, а також реалізація вже прийнятих законів – актуальне, важливе і надто складне державне завдання [174, с. 1110].

Зважаючи на численні неузгодженості та застарілі норми в існуючому освітньому нормативно-правовому забезпеченні, з метою належного правового обґрунтування подальшого розвитку освіти в Україні необхідно переглянути в комплексі все освітнє законодавство та провести його системну кодифікацію.

Систематизація освітнього законодавства, прийняття Освітнього кодексу України повинно ознаменувати собою новий етап розвитку національного освітнього законодавства, приведення його у відповідність з положеннями Конституції України і принципами міжнародного права.

Національне освітнє законодавство є системою правових норм, що динамічно розвивається, оновлюється. Останнім часом практикується часте внесення змін і доповнень до діючих законів про освіту. З одного боку – це позитивний процес, спрямований на підвищення ефективності освітнього права, але поряд з цим не можна не зазначити, що значна кількість пропонованих змін і доповнень свідчить про недостатньо ефективну роботу законодавця в його прагненні заповнити прогалини й усунути внутрішні суперечності законів.

Таким чином, основними принципами розвитку й удосконалення нормативно-правової бази системи освіти повинні бути:

- 1) забезпечення єдності, системності і наступності у нормативних актах різного статусу і рівня;
- 2) перевага законодавчого регулювання над підзаконним;
- 3) уніфікованість законодавства щодо розподілу повноважень у прийнятті нормативно-правових актів між органами законодавчої, виконавчої влади і органами управління системою освіти;
- 4) модернізація та систематизація законодавства в галузі освіти;
- 5) широка соціальна база нормативних актів;

б) контроль за виконанням положень нормативно-правових актів.

Реалізація зазначених принципів суттєво сприятиме покращенню правового регулювання суспільних відносин в сфері освіти.

3.2. Умови підвищення ефективності функціонування та основні напрями вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України

У контексті дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти не можна залишити поза увагою питання його ефективності.

Термін «ефективність» у перекладі означає результат, наслідок якогось явища. Ефективність – одна з основних оціночних категорій права. Це складне явище, що визначається співвідношенням людських, організаційних, часових, науково-технічних, матеріальних ресурсів тощо й отриманих результатів [88, с. 15-16].

Під ефективністю права а отже, і правового регулювання в юридичній науці традиційно розуміють співвідношення між фактичним результатом дії правових норм і тими цілями, для досягнення яких вони були прийняті. З цієї точки зору критерієм і одночасно мірилом ефективності юридичних приписів вважається досягнення бажаної мети [146, с. 12; 24, с. 26]. Таким чином, залежно від того, наскільки вона реалізована на практиці, і можна оцінювати ступінь ефективності або неефективності механізму правового регулювання.

Дана концепція на сучасному етапі є найбільш поширеною у вітчизняній юридичній науці. Зокрема, О. Мельник зазначає, що процес ефективного правового регулювання розпочинається визначенням цілей і завершується їх виконанням, досягненням визначеного результату. Цілі полягають у тому, щоб суб'єкти права діяли відповідно до юридичних приписів і моделей правової поведінки, щоб соціальні процеси відбувалися в напрямках, вигідних суспільству, державі, особистості [88, с. 7].

Вважаємо, що цей підхід в цілому є достатньо обґрунтованим. Адже, якщо цілі, поставлені законодавцем, не досягнуті в ході юридичної практики, не перетворені у конкретні результати, то говорити про ефективність правового впливу на суспільні відносини не можна. Залежно від того, наскільки результати відповідають цілям, і визначається ступінь ефективності тих чи інших юридичних засобів. Отже, ефективність механізму правового регулювання відносин у сфері освіти – це, перш за все, його результативність, ступінь практичної реалізації поставлених законодавцем цілей, їх матеріалізації в конкретні результати.

Ефективність механізму правового регулювання є одним із визначальних показників його якості поряд з цінністю (задоволення потреб, інтересів, розвитку людини, соціальних груп, суспільства) і економністю (адекватність обсягу соціальних витрат результатам правового регулювання суспільних відносин) [138, с. 265].

Ефективність правового регулювання залежить від багатьох обставин, основними з яких є відповідність права, всієї правової системи ідеям справедливості та свободи, рівню і потребам економічного розвитку країни, наявність досконалого законодавства, високий рівень правової культури населення [101, с. 137].

Механізм правового регулювання – це, як і усякий інший механізм, певна система, що складається з набору елементів, пов'язаних між собою і, отже, взаємозалежних. Для того, щоб механізм ефективно працював, необхідно, на думку М. Якутової, забезпечити дві складові: набір елементів повинен бути повним, а кожен окремий елемент – якісним; зв'язки між елементами механізму повинні бути міцними і надійними, але в той же час гнучкими, розрахованими на можливі зміни умов їх функціонування [190, с. 65-67].

Справді, ці складові є умовами ефективності дії будь-якого механізму, в тому числі, і механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. Ефективність дії механізму правового регулювання як системи повинна забезпечуватися за рахунок вдосконалення його складових елементів (якщо

виникають збої в якомусь одному з них, то це приводить до якісної зміни системи в цілому), а також за рахунок удосконалення зв'язків між елементами механізму з обов'язковим урахуванням факторів, що впливають на нього ззовні.

О. Скакун виділяє три основні групи юридичних чинників, що впливають на ефективність правового регулювання: стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість; стан правозастосовної діяльності, її якість; стан правової свідомості та культури суспільства [138, с. 266].

П. Рабінович пропонує класифікацію передумов досягнення ефективності правової норми. До загальносоціальних він відносить:

- відповідність норми об'єктивним законам існування і розвитку людини та суспільства;
- відповідність норми конкретно-істочичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення;
- відповідність правової норми стану правової свідомості і моралі, рівню правової культури, громадській думці тощо.

До юридичних (спеціально-соціальних) передумов ефективності юридичної норми, на думку науковця, належать:

- відповідність норми об'єктивним державно-правовим (юридичним) закономірностям регулювання (наприклад, законам системності, яка несумісна з неузгодженістю, суперечливістю, наявністю прогалів між структурними елементами кожної правової системи, або обов'язковим зв'язкам між структурними елементами кожної юридичної норми, або ж залежностям між процедурно-процесуальними та матеріальними нормами);
- наявність у суспільстві режиму законності, неухильне втілення принципів юридичної відповідальності (зокрема, принципу її невідворотності);
- домінування в суспільній свідомості, у громадській думці шанобливого ставлення до права, його високий престиж серед державних службовців та більшості населення [123, с. 158-161].

Для практичного врегулювання суспільних відносин у сфері освіти важливим є визначення необхідних умов досягнення ефективності механізму правового регулювання.

А. Абрамова розрізняє умови внутрішні та зовнішні, спеціальні та загальні. Внутрішні умови дослідниця ототожнює з критеріями ефективності МПР. Вони виступають в якості загальних і спеціальних умов, будучи факторами, що мають значення або для всього МПР, або для його окремих стадій. Зовнішні умови ефективності МПР виступають у ролі загальних умов ефективності МПР. Вони представлені рівнем суспільної правосвідомості, правової культури, ступенем правової інформованості громадян, процесами політичного, економічного, суспільного життя, рівнем законності, правопорядку, успішністю роботи державних систем та іншими чинниками, зовнішніми стосовно МПР [1, с. 5].

Загальні критерії – це оцінка ефективності механізму правового регулювання в сукупності всіх його стадій і елементів. Спеціальні критерії виражаються в якості окремих елементів МПР і цілеспрямовано не впливають на рівень його ефективності в цілому.

До спеціальних критеріїв, на думку А. Абрамової, належать якість: норми права, юридичного факту, акту реалізації та застосування. Критеріями якості норми права є: правова цінність норми права; ступінь подолання конфлікту інтересів у змісті норм права; лаконічна, доступна і грамотна мова викладу, а також структурна цілісність і закінченість норми права; повнота встановлення і виразу юридичної норми; адекватність норми права за змістом і формою; оптимальність засобів правового регулювання, закріплених у нормі права; гнучкість норми права; адекватність змісту норми права фактичному статусу суб'єкта [1, с. 21].

Як вже зазначалось, ефективність механізму правового регулювання обумовлена якістю всіх його елементів. Тому, неправильно зводити її лише до якості норми права. Значимість з'ясування критеріїв якості норми викликана тим, що норма права задає ритм всьому МПР, програмує його на успішність.

Однак ключова роль норми права в МПР не применшує значення інших його елементів, адже їх внесок не менш значимий. Наприклад, до критеріїв якості юридичного факту можна віднести: чіткість, точність та повноту даної правової категорії. До критеріїв якості акту реалізації – стабільність, доцільність, розумність, ясність акту реалізації.

На думку О. Малька, інтереси людини мають бути головним орієнтиром для розвитку і вдосконалення елементів конкретного механізму правового регулювання та підвищення його ефективності. Науковець виділяє три шляхи підвищення ефективності правового регулювання:

- удосконалення правотворчості;
- удосконалення правозастосування;
- підвищення рівня правової культури та правової свідомості суб'єктів права [83, с. 61-62].

Не секрет, що саме недосконалість законодавчої бази приводить до появи прогалин у праві, які унеможливають чи перешкоджають досягненню головної мети правового регулювання

Для того, щоб механізм правового регулювання відносин у сфері освіти нормально функціонував, недостатньо внесення окремих поправок до чинного законодавства. Необхідна широкомасштабна система державних заходів, яка включала б і активізацію контролюючих органів, і вдосконалення законодавчої бази, і багатопланову роботу з кадрами [188, с. 77].

Важливим етапом удосконалення правових норм є затвердження державних стандартів освіти, а також правил належної правової поведінки учасників правовідносин (як освітніх установ, педагогічних працівників, так і осіб, які навчаються).

Погоджуємося з дослідницею О. Певцовою в тому, що для підвищення ефективності механізму правового регулювання необхідно привести норми освітнього законодавства у відповідність з міжнародними актами [110, с. 17].

Д. Ягофаров зазначає, що існує безліч критеріїв ефективності реально діючого законодавчого акту, це обумовлено складністю і багатоаспектністю

самого поняття ефективності, множинністю «прив'язок» критеріїв до об'єкта регулювання, суб'єктивними якостями осіб, які приймають нормативно-правовий акт і т. д. Серед найбільш важливих науковець виділяє критерій стабільності та техніко-юридичної якості змісту прийнятого нормативно-правового акту. Обидва критерії безпосередньо пов'язані з оптимізацією діяльності суб'єкта правотворчості на різних стадіях правотворчого процесу, причому перший з них (критерій стабільності) відображає прогностичні якості цього суб'єкта, другий – його техніко-юридичну грамотність [186, с.8].

Що стосується удосконалення правозастосування, то воно є дієвим лише в тому випадку, якщо певні питання уже врегульовані нормами права, але правозастосовна практика в силу об'єктивних (фінансові аспекти) чи суб'єктивних (неналежне виконання працівником покладених на нього посадових обов'язків) факторів не дозволяє досягнути мети правового регулювання. Цей шлях підвищення ефективності механізму правового регулювання потребує більш активного застосування правових засобів, наявних у суб'єктів права [24, с. 27].

Підвищення рівня правової культури та правової свідомості суб'єктів є, мабуть, найскладнішим і найбільш важливим шляхом покращення ефективності механізму правового регулювання.

Проблеми, що виникають при застосуванні тих чи інших норм права, традиційно пов'язують з недостатньо високим рівнем правової культури суб'єктів правовідносин.

Багато зарубіжних та вітчизняних правознавців, зокрема, М. Черкас, наголошують, що правосвідомість є чинником, що забезпечує ефективність механізму правового регулювання [169, с. 5].

Правосвідомість та правову культуру необхідно формувати за допомогою спеціальної комплексної системи заходів, зведеної в ранг державної ідеології. Однак, на наше глибоке переконання, «виховання» принесе користь тільки у разі встановлення та неухильного застосування дієвих заходів відповідальності до суб'єктів, які порушують освітнє законодавство. Тому

першочергове завдання реформаторів – розробити систему виявлення порушень у зазначеній сфері та застосування до порушників законодавчо закріплених санкцій.

Підвищення ефективності системи освіти й якості послуг, що надаються освітніми установами, на переконання Л. Тарусової, в значній мірі залежить від відповідального ставлення всіх учасників освітніх відносин до дотримання і виконання правових норм, що діють у цій галузі [150, с. 13].

Відповідальність у сфері освіти має специфічний характер. Насамперед це зумовлено соціальною значимістю освіти і конституційним характером права громадян на освіту. Крім того, всі учасники освітніх відносин володіють спеціальним правовим статусом. Одночасно вони є колективним суб'єктом адміністративного права, а педагогічні працівники та адміністрація, поряд з цим, також індивідуальними суб'єктами трудового права, і ці обставини мають враховуватися при визначенні форм і способів відповідальності за порушення в галузі освіти.

Суб'єктами відповідальності у галузі освіти є: посадові особи – працівники регіональних органів виконавчої влади, що здійснюють функції управління в галузі освіти; працівники муніципальних органів, наділені відповідною компетенцією; юридичні особи, насамперед освітні установи; керівники освітніх установ та їх заступники; педагогічні та науково-педагогічні працівники; усі категорії учнів і вихованці; батьки (законні представники) учнів і вихованців; засновники освітніх організацій [150, с. 14].

Треба зазначити, що діючим законодавством недостатньо повно врегульоване питання юридичної відповідальності суб'єктів освітніх правовідносин. Ця проблема потребує серйозного теоретичного опрацювання.

У програмних документах останнього часу вказується на необхідність посилення відповідальності в галузі освіти, проте системна робота в цьому напрямі не проводиться. Численні зміни і доповнення в освітньому законодавстві практично не стосуються питань відповідальності освітніх установ та інших учасників освітнього процесу.

Зокрема, у законодавстві відсутнє нормативне визначення поняття «дисциплінарний проступок» у галузі освіти, що створює значні труднощі в розумінні того, які протиправні діяння можуть бути кваліфіковані як такі, за якими ознаками слід відрізнити дисциплінарні проступки від адміністративних і цивільно-правових (до якого виду правопорушень належить заподіяння матеріального збитку освітній установі). У законодавстві немає необхідного переліку заходів відповідальності, які можуть застосовуватися до порушників норм права в галузі освіти.

З метою адекватного реагування на порушення в сфері освіти необхідно більш чітко, максимально конкретно і диференційовано прописати всі можливі склади та види можливих проступків на різних рівнях освіти і в різних типах освітніх установ.

Отже, підсумовуючи, треба зазначити, що ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це особлива якісна характеристика процесу спеціально-юридичного впливу права на суспільні відносини в освітній сфері України.

Порівняльний аналіз підходів до дослідження ефективності правового впливу на суспільні відносини дозволяє виділити чотири основних критерії ефективності механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти:

- результативність – ступінь практичної реалізації мети правового регулювання;
- соціальна прогресивність – ступінь соціальної цінності результатів, отриманих у ході правового регулювання відносин у сфері освіти;
- адекватність – ступінь відповідності застосовуваних юридичних засобів характеру предмета та меті правового регулювання освітньої діяльності;
- практичність – ступінь практичної придатності (досконаlostі) юридичних засобів, застосовуваних у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти.

Названі критерії не є вичерпними, оскільки кожен структурний елемент механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти має власну ефективність яка, поряд з перерахованими критеріями, може включати і деякі додаткові показники.

У юридичній літературі існують різні класифікації умов ефективності. Разом з тим всі вони виходять з того, що умови створюють необхідне середовище, в якому конкретні явища або процеси виникають, існують і розвиваються. Умови ефективності можна охарактеризувати в цілому як зовнішні обставини, що створюють загальний фон, обстановку, яка або знижує, або підвищує якість дії права.

Умовами ефективного функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є:

- досконалість норм правового регулювання відносин у сфері освіти та їх узгодженість;
- відсутність прогалин у правовому регулюванні;
- стабільність законодавства в освітній сфері;
- якісний рівень правозастосовної діяльності;
- високий рівень правосвідомості та правової культури учасників, надійний захист їх суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків.

Крім того, необхідно враховувати, що ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти як системи повинна забезпечуватися за рахунок удосконалення його елементів, бо, коли виникають збої в одному з них, то це призводить до якісної зміни системи в цілому, а також за рахунок удосконалення зв'язків між цими елементами з обов'язковим урахуванням факторів, що впливають на нього ззовні.

Отже, засоби і форми правового регулювання повинні розглядатися не тільки як формальні складові механізму правового регулювання, але і як фактори його ефективності. Дана обставина дозволить аналізувати причини

збоїв у роботі механізму правового регулювання, виробити засоби та шляхи їх подолання.

Основними напрямками вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України мають бути:

- вдосконалення правотворчості, в процесі якої найбільш повно повинні виражатися суспільні інтереси і потреби в галузі освіти;
- вдосконалення правозастосування; оптимізація взаємодії суб'єктів правотворчості і правозастосування, що повинна мінімізувати неузгодженості, колізії в процесі функціонування механізму правового регулювання;
- підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників освітніх відносин, що, безумовно, вплине на якість правового регулювання;
- захист суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами освітніх правових відносин за допомогою вдосконалення інституту юридичної відповідальності у всіх його аспектах.

Висновки до третього розділу

Система джерел права України, що регулює відносини в сфері освіти, включає два рівні нормативно-правового регулювання: внутрішній (вітчизняні нормативно-правові акти) і зовнішній (міжнародні нормативно-правові акти).

Сучасний стан освітнього законодавства характеризується такими основними проблемами, що явно вказують на необхідність удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: відсутність чіткої правової термінології; непослідовність і застарілість деяких норм; регулювання відносин в сфері освіти різними галузями права, відсутність єдиного систематизованого нормативного акту; наявність значної кількості підзаконних актів; нечіткість у визначенні повноважень органів влади, що відповідають за освітню галузь.

Вважаємо, що якісно поліпшити стан законодавства в сфері освіти може підготовка й ухвалення Освітнього кодексу України. Саме кодифікація унормувала б чимало проблемних питань, які тривалий час продовжують гальмувати справжнє входження української освіти в європейський простір, надала б імпульс створенню нової освітньої парадигми, усуненню об'єктивних і суб'єктивних чинників гальмування справжньої демократизації освіти.

Освітній кодекс України, безумовно, сприятиме створенню на базі сформованих правових інститутів єдиного, цілісного механізму правового регулювання освітніх відносин, забезпечить систематизацію та упорядкування правових норм, скорочення кількості нормативних правових актів у цій сфері, а також усунення інших наявних недоліків у регулюванні відносин у сфері освіти.

Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це особлива якісна характеристика процесу спеціально-юридичного впливу права на суспільні відносини в освітній сфері України.

Для практичного врегулювання суспільних відносин у сфері освіти важливим є визначення необхідних умов досягнення ефективності механізму правового регулювання. Такими умовами є: досконалість норм правового регулювання відносин у сфері освіти та їх узгодженість; відсутність прогалин у правовому регулюванні; стабільність законодавства в освітній сфері; якісний рівень правозастосовної діяльності; високий рівень правосвідомості та правової культури учасників, надійний захист їх суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків.

Основними напрямками удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України мають бути: вдосконалення правотворчості; вдосконалення правозастосування; оптимізація взаємодії суб'єктів правотворчості і правозастосування, що повинна мінімізувати неузгодженості, колізії в процесі функціонування механізму правового регулювання; підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників освітніх відносин, що, безумовно, вплине на якість правового

регулювання; захист суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами освітніх правових відносин, за допомогою вдосконалення інституту юридичної відповідальності у всіх його аспектах.

Проблема вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти є досить складною і суперечливою. Якщо державі вдається виробити необхідні критерії ефективності правового регулювання і найбільш доцільно з'єднати їх в одному орієнтовному напрямі, державна політика в зазначеній сфері принесе очікувані результати. Якщо ж ні, то ми отримаємо чергову сукупність неузгоджених норм, яка навряд чи допоможе державі у вирішенні проблем, пов'язаних із забезпеченням освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що знайшло вияв у розробці загальнотеоретичних засад механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі висновки і рекомендації, що мають теоретичне й практичне значення:

1. Незважаючи на деяке зростання інтересу вітчизняних науковців до проблем освіти, в даний час освітні й суміжні з ними відносини залишаються недостатньо вивченими, зокрема, відсутнє комплексне теоретичне опрацювання механізму їх правового регулювання.

Механізм правового регулювання є одним із важливих, фундаментальних понять у юридичній науці, що відображає сутність, зміст і характер правового регулювання. Основними напрямками вивчення його проблематики є: загальнотеоретичні дослідження сутності та структури МПР; визначення ролі та місця його окремих явищ, категорій, процесів, структурних елементів; висвітлення галузевих МПР; аналіз МПР різних правових систем. Це, безумовно, є свідченням розвитку теорії МПР в сучасній юридичній науці.

Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система правових засобів, організованих специфічним чином у певній послідовності, що спрямовані на впорядкування, регулювання, закріплення, розвиток й удосконалення суспільних відносин в освітній сфері відповідно до цілей освітньої політики держави. Як юридичному феномену, йому притаманні такі характерні ознаки: системність, цілеспрямованість, функціональність, динамізм.

Структурними елементами МПР суспільних відносин у галузі освіти є: норма права, юридичний факт (фактичний склад), правовідносини у сфері освіти, акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та акти застосування права, що в своїй послідовності утворюють процес (стадії) правового регулювання.

Виділено чотири стадії правого регулювання суспільних відносин у галузі освіти: нормативно-правова регламентація суспільних відносин у освітній сфері; визначення спеціальних умов, при настанні яких відбувається дія загальних норм і які дозволяють перейти від загальних правил до більш конкретних; установлення конкретних юридичних зв'язків між суб'єктами на основі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; практична реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, яка об'єктивно виражається в такому елементі механізму правого регулювання, як акти реалізації, що утворюють його заключну ланку.

2. Методологія дослідження механізму правого регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це система загальних теоретичні принципів наукового пізнання, дослідницьких підходів та методів, що дозволяють всебічно та об'єктивно розкрити загальні закономірності механізму правого регулювання суспільних відносин, що виникають в освітній сфері. Такі принципи наукового пізнання, як науковість, об'єктивність, всебічність та комплексність відіграють важливу роль у створенні цілісної системи методології.

Методологічні засади дослідження механізму правого регулювання суспільних відносин у сфері освіти включають у себе систему взаємодоповнювальних філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів основними з яких є: діалектичний, формально-логічний, функціональний, системно-структурний, формально-юридичний, історичний та порівняльно-правовий методи. Кожен з них має свої особливості, що дає можливість ґрунтовно висвітлювати ті чи інші аспекти предмета дослідження, а саме: МПР суспільних відносин у сфері освіти, сформулювати його поняття та виявити проблеми правових засобів, що складають даний механізм, і запропонувати напрями підвищення ефективності.

3. Нормативною основою механізму правого регулювання суспільних відносин у сфері освіти є освітньо-правова норма. Її основне призначення полягає у чіткій та детальній регламентації суспільних відносин у сфері освіти.

Воно розкривається через специфічні завдання, які детермінують увесь процес правового регулювання.

Поняття освітньо-правової норми є узагальненим, у ньому відображено: комплексний характер правового регулювання сфери освіти; освітня специфіка змісту і характеру норми тієї галузі права, що регулює відповідну сторону відносин у сфері освіти (цивільних, трудових, адміністративних та ін.). У той же час освітньо-правові норми володіють власним змістом та характером, адже предметом їх регулювання є всякі відносини, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з навчанням та вихованням. Освітньо-правова норма (норма освітнього права) – це загальнообов'язкове правило поведінки, призначене для врегулювання освітніх і суміжних з ними правовідносин і забезпечене силою державного примусу.

Крім загальновідомих критеріїв класифікації норм права, що можуть застосовуватись і до сфери освіти, є також специфічні, такі як: елементи системи освіти; належність норми до того чи іншого комплексного інституту освітнього права; освітній рівень, тип навчального закладу тощо.

Саме нормотворча діяльність, будучи початковою стадією всього процесу правового регулювання, визначає його результат і тим самим ефективність правового впливу на систему освіти.

4. Юридичні факти у сфері освіти – це певні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення освітніх та суміжних з ними правовідносин. Вони є важливим елементом механізму правового регулювання, бо саме віднесення нормою права тих чи інших життєвих обставин, станів, поведінки до числа юридично значимих зазвичай визначає мету, завдання, зміст, характер і результат правового регулювання.

Юридичні факти в залежності від результатів впливу на відносини в сфері освіти можна поділити на три види: правостворюючі (ті, що необхідні для виникнення відносин, пов'язаних з одержанням освіти), правозмінюючі (ті, що потрібні для їх зміни) та правоприпиняючі (ті, що необхідні для успішного завершення освітніх відносин, і ті, наявність яких веде до припинення освітніх

відносин раніше досягнення кінцевого результату навчання і виховання). Система юридичних фактів, що виступає об'єктивною основою для виникнення, зміни чи припинення освітніх та суміжних з ними відносин є досить складною і включає в себе практично всі відомі теорії права їх види: події, правомірні дії, правопорушення, індивідуальні правозастосовні акти.

Серед норм освітнього законодавства, в яких закріплюються юридичні факти, найбільша питома вага припадає на нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України і на локальні акти навчальних закладів. Та існуюче законодавство не забезпечує в повній мірі регулювання інституту юридичних фактів. Враховуючи важливу роль юридичних фактів для виникнення і подальшого розвитку освітніх відносин, є необхідною більш повна регламентація законодавством системи таких фактів, умов їх об'єктивації та породжуваних ними наслідків.

5. Пропонується розмежувати на перший погляд тотожні за значенням поняття – «правовідносини в сфері освіти» і «освітні правовідносини». Перше з них характеризує всі види правовідносин, що існують у сфері освіти, яка має всезагальний характер, а притаманні їй відносини регулюються практично всіма галузями права. Правовідносини в сфері освіти є комплексними і включають освітні та суміжні з ними відносини.

Освітні правовідносини – це врегульовані нормами освітнього законодавства відносини, що виникають між особою, яка навчається (в окремих випадках її батьками чи іншими законними представниками) з однієї сторони і освітньою установою (навчальним закладом) та педагогічними працівниками – з іншої, у зв'язку із здобуттям цією особою освіти певного рівня, основні характеристики якої визначаються освітньою програмою відповідно до вимог, передбачених державними стандартами.

Суміжними з освітніми є відносини, що виникають у процесі регулювання об'єктів сфери освіти засобами різних галузей законодавства (адміністративні, цивільні, фінансові, трудові та ін.) і загальною метою яких є сприяння реалізації права на освіту та функціонування системи освіти взагалі.

Освітні відносини суттєво відрізняються від інших правовідносин у сфері освіти – цивільно-правових, адміністративних, трудових, сімейних тощо. Їх специфіка та відмінність проявляються у всіх елементах структури – суб'єктах, об'єктах та змісті. Суб'єктами освітніх відносин є: навчальний заклад; педагогічні працівники; особи, які навчаються (здобувачі освіти, які є: вихованцями, учнями, студентами, курсантами, екстернами, інтернами, клінічними ординаторами, аспірантами, ад'юнктами, здобувачами, докторантами тощо) і батьки (законні представники) неповнолітніх учнів.

Освітня правосуб'єктність – це здатність особи мати і здійснювати освітні права та обов'язки й нести відповідальність у разі їх невиконання. Правовий статус учасників освітніх правовідносин унікальний, не повторюється повністю чи частково правовими статусами суб'єктів інших галузей права.

Об'єктом освітніх відносин є немайнові духовні блага (у вигляді знань, умінь, навичок, компетенцій та вихованості), зміст яких визначається освітньою програмою відповідного рівня та спрямованості і на оволодіння якими спрямований законний інтерес суб'єктів права на освіту.

Освітні правовідносини мають стійкий, триваючий характер, постійно повторюються, духовні в своїй основі, є багатосторонніми, інтерактивними, спрямованими на розвиток і саморозвиток всіх учасників освітнього процесу. Вони характеризуються об'єктивною необхідністю та доцільністю, високою значимістю, наявністю волі суб'єкта, поширеністю і масовістю, безперервністю. Особливостями освітніх правовідносин є те, що їм притаманна «власна» сфера виникнення, функціонування, розвитку, – освіта (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна, аспірантура, докторантура).

6. Акти реалізації освітніх прав і обов'язків посідають особливе місце у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти, адже втілюють його кінцеву мету. Це юридично значимі результативні дії суб'єктів, процес фактичного втілення в життя приписів освітньо-правових норм. Ці дії здійснюються (реалізуються) в декількох формах: виконання (освітніх

обов'язків), дотримання (заборон), використання (суб'єктивних освітніх прав) та застосування.

Право на освіту – це вид та міра можливої поведінки людини, що спрямована на розвиток власної індивідуальності шляхом здобуття та розвитку знань, умінь, навичок, ключових компетенцій у ході власної цілеспрямованої діяльності навчання та діяльності викладання.

Серед специфічних ознак права на освіту можна назвати динамічний характер, що виявляється в постійному збагаченні його змісту та індивідуальний характер – необхідність особистої реалізації, неможливість інститутів делегування.

7. Система джерел права України, що регулює відносини в галузі освіти, включає два рівні нормативно-правового регулювання: внутрішній (вітчизняні нормативно-правові акти) і зовнішній (міжнародні нормативно-правові акти). Сукупність внутрішніх актів включає закони (загальні, базові, спеціальні; інші закони, що регулюють окремі правовідносини в сфері освіти; сукупність стратегічних нормативно-правових актів, що регулюють як загальні довго-, середньо- та короткострокові питання соціально-економічного розвитку країни, так і засади та орієнтири розвитку національної системи освіти) та підзаконні нормативно-правові акти (укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади з питань освіти, які можна об'єднати у такі групи: нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України; «профільні» нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади, спрямовані виключно на регулювання правовідносин у сфері освіти; «непрофільні» нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади, що містять окремі норми щодо регулювання правовідносин у сфері освіти).

Сучасний стан освітнього законодавства характеризується такими основними проблемами, що свідчать про необхідність удосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: відсутність чіткої правової термінології; непослідовність і застарілість деяких

норм; регулювання відносин у сфері освіти різними галузями права, відсутність єдиного систематизованого нормативного акту у сфері вітчизняної освіти; наявність значної кількості підзаконних актів; нечіткість у визначенні повноважень органів влади в сфері освіти. Законодавча регламентація освітніх та суміжних з ними відносин помітно відстає від об'єктивних потреб, не відповідає вимогам повноти і системності, не забезпечує належною мірою реалізацію законних інтересів суб'єктів права.

Якісно поліпшити стан законодавства в сфері освіти в Україні може підготовка і ухвалення Освітнього кодексу України. Саме кодифікація ввормувала б чимало проблемних питань, які тривалий час продовжують гальмувати справжнє входження української освіти в європейський простір, надала б імпульс створенню нової освітньої парадигми, усуненню об'єктивних і суб'єктивних чинників, що стоять на заваді справжньої демократизації освіти. Освітній кодекс України, безумовно, сприятиме створенню на базі сформованих правових інститутів єдиного, цілісного механізму правового регулювання освітніх відносин, забезпечить систематизацію та упорядкування правових норм, скорочення кількості нормативних правових актів у цій сфері, а також усунення інших наявних недоліків у регулюванні відносин у сфері освіти.

8. Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти – це особлива якісна характеристика процесу спеціально-юридичного впливу права на суспільні відносини в освітній сфері України. Для практичного врегулювання суспільних відносин у сфері освіти важливим є визначення необхідних умов досягнення ефективності механізму правового регулювання. Такими умовами є: досконалість норм правового регулювання відносин у сфері освіти та їх узгодженість; відсутність прогалин у правовому регулюванні; стабільність законодавства в освітній сфері; високий рівень правозастосовної діяльності; високий рівень правосвідомості та правової культури учасників, надійний захист їх суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків.

Основними напрямками вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти України мають бути: вдосконалення правотворчості та правозастосування; оптимізація взаємодії правотворчості і правозастосування, що повинна мінімізувати неузгодженості, колізії в процесі функціонування механізму правового регулювання; підвищення рівня правосвідомості та правової культури учасників освітніх відносин, що, безумовно, вплине на якість правового регулювання; захист суб'єктивних прав та посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами освітніх правових відносин за допомогою вдосконалення інституту юридичної відповідальності у всіх його аспектах.

Для ефективного функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти необхідні наукова концепція, організаційно-правова робота та збалансований комплекс державних заходів. Тільки створений на основі досягнень сучасної юридичної науки механізм правового регулювання дозволить усунути проблеми, гарантувати успішну реалізацію освітньої політики та вирішення стратегічних завдань соціально-економічного, культурного розвитку України та інтеграції до єдиного Європейського простору вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Абрамова Алина Александровна. – Красноярск, 2006. – 24 с.
2. Александров Н. Г. Правовые и производственные отношения в социалистическом обществе / Н. Г Александров // Вопросы философии. – 1957. – № 1. – С. 46.
3. Александрова Л. Б. Образовательное право России: становление и развитие в условиях реформ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Л. Б. Александрова. – Волгоград, 2005. – 32 с.
4. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев – М. : Юридическая литература, 1966. – 188 с.
5. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
6. Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 1999. – 336 с.
7. Андреева Д. Є. Місце правового регулювання суспільних відносин у галузі освіти в сучасній системі права України / Д. Є. Андреева // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 11-15.
8. Андрусишин Б. І. Освітнє право України: деякі дискусійні проблеми / Б. І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 12. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 3-18.
9. Андрусишин Б. І. Освітнє право України: шлях та перспективи розвитку [Текст] / Б. І. Андрусишин // Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2010. – № 50. – С. 6–7.

10. Андрусин Б. І. Теоретико-методологічні засади дослідження освітнього права: стан і перспективи. У кн.: Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики: Матеріали наукової конференції до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 червня 2011 р.) / За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; упоряд.: В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2011. – 336 с. – С. 281-292.

11. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко // Знання України. – 2010. – 670 с.

12. Аржанцев В. И. Формирование функционального полного и прогрессивного законодательства в области образования – основополагающее условие эффективного развития российской системы образования / В. И Аржанцев , Е. В Буслов, В. Е Шудегов. // Право и образование. – 2007. – № 9. – С. 4-11.

13. Арзамасов Ю. Г. Проблемы правового регулирования образовательного процесса в современной России / Ю. Г. Арзамасов // Право. Журнал высшей школы экономики, 2010. – № 2. – С. 126–135.

14. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Том 4 / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.

15. Барабанова С. В. Проблемы и перспективы развития законодательства об образовании в условиях международной интеграции и глобализации / С. В. Барабанова, Ю. Н. Зиятдинова // Право и образование. – 2012. – № 1. – С. 4-19.

16. Белозеров А. Платное образование и законодательство о защите прав потребителей / А. Белозеров, И. Пастухов // Российская юстиция. – 2003. – № 12. – С. 26.

17. Біленчук П. Д. Філософія права: навч. посіб./ П. Д Біленчук., В. Д Гвоздецький , С. С. Сливка – К.: Атака, 1999. – 336 с.

18. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право» / В. О. Боняк. – К., 2005. – 21 с.

19. Валєєв Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник / Р. Г. Валєєв. – Луганськ, 2011. – 287 с.
20. Васечко Л. О. Національне право в умовах глобалізації / Л. О. Васечко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 1. – С. 68-70.
21. Владыкина Т. А. К проблеме образовательного права / Т. А. Владыкина // Российский юридический журнал. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета. – 2001. – № 4. – С. 28.
22. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
23. Волкова Н. В. Визначення ефективності державного управління освітою [Електронний ресурс] / Н. В. Волкова // Державне управління: теорія та практика. Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 1. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/VolkovaNV.pdf.
24. Галь И. Г. Эффективность механизмов правового регулирования в медицинском праве / И. Г. Галь // Правовые вопросы в здравоохранении. – 2011. – № 7. – С. 22-23.
25. Гальчук Р. Л. Механизм правового регулирования пограничной деятельности в Российской Федерации: сущность, структура и критерии эффективности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Гальчук Роман Леонидович. – Белгород, 2009. – 23 с.
26. Головій Л. В. Організаційно-правові засади надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Головій Л. В. – К., 2010. – 16 с.
27. Горшенев В. М. Структура механизма правового регулирования в общенародном государстве / В. М. Горшенев // Тр. Всесоюз. юрид. заочн. ин-та. – Т. 56. – М., 1978. – С. 41-52.

28. Григанська С. В. Державне регулювання системи вищої освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. В. Григанська. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

29. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник / Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. – К.: Знання, 2005. – 655 с.

30. Демченко О. Л. Державне регулювання в системі управління вищими навчальними закладами в умовах модернізації освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О. Л. Демченко. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

31. Деревянко Б. В. О кодификации образовательного законодательства Украины [Текст] / Б. В. Деревянко // Вестник Воронежского института МВД России . – 2013. – № 1. – С. 114 – 119.

32. Дія права: інтегративний аспект [монографія] / Ю. С. Шемшученко [та ін.]; відп. ред. Н. М. Оніщенко; НАН України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. – К. : Юридична думка, 2010. – 359 с.

33. Дорохова Г. А. Законодательство о народном образовании. Теоретические проблемы совершенствования / Г. А. Дорохова. – М.: Наука, 1985. – 156 с.

34. Дурденевский В. Н. Лекции по праву социальной культуры / В. Н. Дурденевский. – М. –Л.: ОГИЗ, 1929. – 328 с.

35. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

36. Загальна теорія держави і права: нав. посібник / [Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша]. – К.: Вид. Паливода А. В., 2007. – 296 с.

37. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за ред. докт.

юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. В. Цвіка, докт. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 583 с.

38. Загальна теорія держави та права: підручник, 3-тє видання, стереотипне / [Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М.] – Львів: Новий світ-2000, 2009. – 584 с.

39. Загородній С. А. Договір про професійну підготовку у вищому навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. А. Загородній. – Х., 2007. – 190 с.

40. Зайчук В. Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні / В. Зайчук // Вища школа. – 2002. – № 2-3. – С. 3-19.

41. Закон України «Про вищу освіту» : науково-практичний коментар за ред. Міністра освіти і науки України Кременя В. Г. – К., 2002. – 322 с.

42. Зигало О. А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Зигало // Державне управління: теорія та практика. Електронне наукове фахове видання. – 2009. – №2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2009_2/doc_pdf/Zygallo.pdf

43. Зинченко С. А. Юридические факты в механизме правового регулирования / Зинченко С. А. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.

44. Иванова З. Д. Запрещающие нормы в механизме правового регулирования / З. Д. Иванова // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 108–112.

45. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / Иоффе О. С.; Редкол.: Ем В. С., Козлова Н. В., Корнеев С. М., Кулагина Е. В., Панкратов П. А., Суханов Е. А. (Предисл.) – М.: Статут, 2000. – 777 с.

46. Кампо В. М. Принципи кодифікації освітнього законодавства в контексті формування конституційної ідеології освіти / В. М. Кампо // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України.

Тези доповідей наук.-практ. конф., Київ, 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – С. 48-53.

47. Кананькина Е. С. Источники права в сфере образования: (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Кананькина Елена Сергеевна. – Екатеринбург, 2006. – 29 с.

48. Кельман М. С. Методологічна ситуація у сучасному правознавстві / М. С. Кельман // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 3-11.

49. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Керимов Д. А. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 521с.

50. Киримова Е. А. Об образовательном праве / Е. А. Киримова // Право и образование. – 2005. – № 4. – С. 17-22.

51. Кирин В. А. Функциональные связи правовых норм / В. А. Кирин // Советское государство и право. – 1972. – №5. – С. 30-31.

52. Князева А. Г. Правоотношения в сфере общего образования: субъекты, объект и содержание / А. Г. Князева // Образование и общество. – 2009. – № 3. – С. 105-110.

53. Ковалева В. В. Нормативные правовые акты в механизме правового регулирования: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец.12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ковалева Виктория Викторовна. – М., 2009. – 26 с.

54. Ковтунець В. В. Конституційні засади правового регулювання освітньої діяльності [Електронний ресурс] / В. В. Ковтунець. – Режим доступу: <http://www.edu-law.org.ua/2009/10/konstytucijni-zasady-pravovogo-reguluvannya-osvitnyoi-diyalnosti.html>

55. Кодекс Республики Беларусь об образовании: Закон Республики Беларусь от 13 января 2011 г. № 243–З // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2011. – № 13. – 2/1795.

56. Козырин А. Н. Образовательное право: становление новой учебной дисциплины / Козырин А. Н. // Ежегодник российского образовательного законодательства. – 2010. – № 5 (2). – С. 6-15.

57. Козырин А. Н. Современные контуры образовательного права / А. Н. Козырин // Закон. – 2007. – № 4. – С. 17-28.

58. Комаров С. А. Механізм правового регулювання як комплекс юридичних засобів [Електронний ресурс] / С. А. Комаров. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/law/10126/>

59. Комаров С. А. Общая теория государства и права: учебник. – 7-е изд. / Комаров С. А. – СПб., 2008. – 512 с.

60. Конституційний Суд України : рішення у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 № 5-рп/2004.

61. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

62. Концепція систематизації та модернізації законодавства про освіту України [Електронний ресурс] / Інститут виборчого права. Товариство конституційного права України. Розроблено за підтримки міжнародного фонду «Відродження». – Київ. – 2011. – Режим доступу: <http://www.edulaw.org.ua/2011/02/koncepcja-sistematizac-ta-modernzac-zakonodavstva-pro-osvtu-ukrani.html>

63. Корж-Ікаєва Т. Г. Освітнє право України: питання становлення / Т. Г. Корж-Ікаєва // Митна справа. – 2011. – №1(73) част.2. – С. 451-455.

64. Коробко Л. І. Державне регулювання системи професійно-технічної освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л. І. Коробко. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

65. Костюк В. М. Основні напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання системи загальної середньої освіти в Україні / В. М. Костюк // Митна справа. – 2011. – №1(73), частина 2. – С. 362-368.

66. Костюк В. М. Характеристика механізму правового регулювання сфери освіти / В. М. Костюк // Митна справа. – 2011. – № 4 (76), частина 2. – С. 361–367.

67. Красняков Є. Перспективи освітянського законодавства України [Електронний ресурс] / Красняков Є. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2009_2/doc.pdf/Krasniakov.pdf

68. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / Кремень В. Г. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

69. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74-79.

70. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання та правова система: співвідношення правових категорій / Ю. В. Кривицький // Підприємництво, господарство і право: щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2008. – № 8. – С. 78-81.

71. Кривицький Ю. В. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання / Ю. В. Кривицький // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 22-25.

72. Кривицький Ю. Норма права у механізмі правового регулювання: теоретико-правовий аспект / Ю. Кривицький // Юридична Україна. – 2008. – № 10. – С. 8-13.

73. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Ю. В. Кривицький. – К., 2010. – 18 с.

74. Кузьменко Ю. Законодавство про вищі навчальні заклади та його місце в законодавстві України / Ю. Кузьменко // Право України. – 2007. – №11. – С. 130-135.

75. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії / О. О. Кулініч // Часопис Київського ун-ту права, 2007. – № 4. – С. 88-92.
76. Курко М. Н. Проблеми ефективності вищої освіти в Україні / М. Н. Курко // Право і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 120-123.
77. Куров С. В. Образовательное право как комплексное правовое образование / С. В. Куров // Право и образование. – 2003. – № 3. – С. 95-110.
78. Куров С. В. Публично-правовые и частноправовые элементы в регулировании отношений в сфере образования / С. В. Куров // Образование и право. – 2003. – № 2. – С. 62.
79. Лавріненко О. В. Механізм правового регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку / О. В. Лавріненко; Донецький юридичний ін-т Луганського ун-ту внутрішніх справ. – Донецьк : Норд-Пресс, 2007. – 182 с.
80. Лемак В. В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози / В. В. Лемак // Право України. – 2010. – №3. – С. 44-51.
81. Мазак А. В. Управління освітньою галуззю в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: регіональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А. В. Мазак. – К., 2005. – 20 с.
82. Малеина М. Н. Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием / М. Н. Малеина // Государство и право. – 2004. – № 8. – С. 58-59.
83. Малько А. В. Механизм правового регулирования: лекция / А. В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 54-62.
84. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов, 1972. – 294 с.
85. Матюшева Т. Н. Классификация правовых статусов субъектов сферы образования: критерии и ориентиры / Т. Н. Матюшева // Право и образование. – 2008. – № 8. – С. 4-13.

86. Матюшева Т. Н. Международно-правовой стандарт права на образование (ключевые элементы, юридические качества) [Электронный ресурс] / Т. Н. Матюшева // Право и образование. – 2009. – № 8. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0809/mat.doc>

87. Машков А. Д. Проблеми теорії держави і права. Основи.: курс лекцій / Машков А. Д. – К.: Четверта хвиля, 2008. – 464 с.

88. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Мельник. – К., 2004. – 20 с.

89. Мельничук О. Поняття та особливості освітніх правовідносин / О. Мельничук // Юридична Україна. – 2010. – № 11. – С. 15-19.

90. Мельничук О. Правосуб'єктність особи, яка навчається, як учасника освітніх правовідносин / О. Мельничук // Юридична Україна. – 2010. – № 12. – С. 32-37.

91. Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки [Електронний ресурс]: рекомендації Мінюсту України від 21 листопада 2000 р. № 41. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0041323-00>

92. Миннигулова Д. Б. Проблемы понятия и структуры образовательного права / Д. Б. Миннигулова // Право и образование. – 2009. – № 4. – С. 21-28.

93. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 / ратифіковано указом Президії Верховної Ради УРСР: від 19.10.1973 № 2148.

94. Мірошніченко Ю. Треба поліпшити якість вищої освіти / Ю. Мірошніченко // Голос України. – 2011. – № 9. – С. 5.

95. Монаєнко А. Нормативно-правова база розвитку освіти та науки в Україні / А. Монаєнко // Право України. – 2007. – № 10. – С. 76-78.

96. Монаєнко А. О. Правове регулювання видатків на освіту та науку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07

«Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. О. Монаєнко. – К., 2010. – 36 с.

97. Нерсесянц В. С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М.: Изд. гр. ИНФА.М-НОРМА, 1997. – 652 с.

98. Никифоров В. А. Право на образование в международно-правовом аспекте [Электронный ресурс] / В. А. Никифоров // Образование и общество. – 2001. – № 2(8). – Режим доступа: http://www.jeducation.ru/2_2001/nikiforow.html

99. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2005. – 319 с.

100. Новікова М. М. Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / Новікова Марія Миколаївна. – Х., 2007. – 20 с.

101. Общая теория права: курс лекций / под ред. В. К. Бабаева. – Н/Новгород: Нижегород. – ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с.

102. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Зерцало-М, 2001. – Т.3. – 639 с.

103. Огаренко В. М. Державне регулювання розвитку вищих навчальних закладів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. М. Огаренко. – К., 2005. – 36 с.

104. Ожиганова М. В. К определению понятий права на образование и свободы образования [Электронный ресурс] / М. В. Ожиганова, А. В. Козуля // Право и образование. – 2009. – № 12. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/1209/kozu.doc>

105. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / О. І. Осауленко. – К.: Істина, 2007. – 336 с.

106. Освітнє право: конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.]; за заг. ред. В. В. Астахова. – Нар. укр. акад. ; Міжнар. фонд «Відродження». – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

107. Осипов М. Ю. Понятие и соотношение правового регулирования и правотворчества: монографія / М. Ю. Осипов. – М.: Изд-во СГУ. – 2010. – 221 с.

108. Пальчиков В. І. Правові проблеми вдосконалення організації діяльності та управління у сфері освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В. І. Пальчиков. – К., 2005. – 16 с.

109. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. монографія / Н. М. Пархоменко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 336 с.

110. Певцова Е. А. Эффективность правового регулирования в сфере образования: вопросы теории и практики / Е. А. Певцова // Право и образование. – 2012. – № 2. – С. 4-17.

111. Педагогічна Конституція Європи. Pedagogical Constitution of Europe [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.argue.org>

112. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академ. курс: підруч.: У 2 х т. – Т. 1 / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. – 544 с.

113. Про вищу освіту: закон України від 17 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – С. 134.

114. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 № 896. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

115. Про дошкільну освіту: закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – С. 259.

116. Про загальну середню освіту: закон України від 13 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – С. 230.

117. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс] : указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

118. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]: указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

119. Про освіту: закон України від 23 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – С. 451.

120. Про позашкільну освіту: закон України від 22 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46. – С. 393.

121. Про професійно-технічну освіту: закон України від 10 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – С. 215.

122. Проект закону про вищу освіту (нова редакція) №1187-2 від 21 січня 2013 р. [Електронний ресурс] .– Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512

123. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. Видання 5-те, зі змінами: навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.

124. Радько Т. Н. Теория государства и права / Т. Н. Радько. – М.: Проспект, 2009. – 744 с.

125. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н. С. Ракша. – Л., 2007. – 20 с.

126. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту [моногр.] / Н. С. Ракша; Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – 210 с.

127. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / К. М. Романенко. – Х., 2008. – 20 с.

128. Романенко К. М. Особливості державного регулювання права на освіту в Україні / К. М. Романенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 18-24.

129. Рябенко М. І. Підготовка майбутнього вчителя як суб'єкта освітніх правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Михайло Іванович Рябенко. – О., 2007. – 21 с.

130. Рябошапко Л. Кодифікація законодавства про освіту – складова освітніх реформ [Електронний ресурс] / Л. Рябошапко // Віче. – 2010. – № 19. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2223/>

131. Сапаргалиев Г. С. Отношения по обучению и воспитанию граждан – предмет правового регулирования / Г. С. Сапаргалиев // Советское государство и право. – 1977. – № 8. – С. 122-128.

132. Северинюк В. М. Механізм правового регулювання в мусульманському праві: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Северинюк; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 96 с.

133. Селіванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10-21.

134. Сиченко В. В. Аспекти державного регулювання системи освіти в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Сиченко // Державне будівництво (електронне видання). – 2008. – №2. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-2/doc/1/05.pdf>

135. Сиченко В. В. Механізми державного регулювання системи вищої освіти в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. В. Сиченко – К., 2010. – 40 с.

136. Сиченко В. В. Механізми регулювання системи освіти: сучасний стан та перспективи розвитку [монографія] / В. В. Сиченко. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 400 с.

137. Сікорська І. М. Удосконалення державного управління вищою освітою в контексті європейської інтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Сікорська Ірина Миколаївна. – Донецьк, 2006. – 21 с.

138. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. – 2-ге видання. / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.

139. Спасская В. В. Образовательные правоотношения: вопросы теории [монография] / В. В. Спасская. – М.: Локус-Пресс, 2005. – 167 с.

140. Спасская В. В. Правовое регулирование образовательных отношений: теоретико-правовое исследование: дис. на соискание науч. степени док. юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Спасская. – М., 2007. – 486 с.

141. Спасская В. В. Правовое регулирование образовательных отношений: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Спасская. – М., 2007. – 57 с.

142. Спасская В. В. Содержание образовательного правоотношения [Электронный ресурс] / В. В. Спасская // Право и образование. – 2006. – № 6. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0606/spasskaya20066.doc>.

143. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник / С. Г. Стеценко. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.

144. Сырых В. М. Введение в теорию образовательного права / В. М. Сырых. – М., 2002. – 340 с.
145. Табарин И. В. Современная теория права: новый научный курс: монографія / И. В. Табарин. – М.: Издание автора, 2008. – 624 с.
146. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання: загально-теоретична характеристика / Т. І. Тарахонич // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. – 2010. – № 2. – С. 11-13.
147. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання / Т. І. Тарахонич // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 15-19.
148. Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання / Т. І. Тарахонич // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2009. – Вип. 45 – С. 20-26.
149. Тарусова Л. І. Правові основи управління післядипломною освітою в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. І. Тарусова. – Х., 2003. – 18 с.
150. Тарусова Л. Правове регулювання відповідальності у галузі освіти / Л. Тарусова, О. Шенкнехт // ПрофтехОсвіта. Юридичний супровід. – 2012. – № 5 (41). – С.13-17.
151. Твердова Т. В. Правоотношения по оказанию образовательных услуг: заметки о некоторых особенностях / Т. В. Твердова // Право и образование. – 2008. – № 2. – С. 34–40.
152. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юристъ, – 2005.– 512 с.
153. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
154. Тихомиров О. Д. Методології науки поняття // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т.: теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / відп. ред.

Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 1232 с.

155. Тицька Я. О. Особливості змісту освітніх правовідносин / Я. О. Тицька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – С. 84-88.

156. Тицька Я. О. Суб'єктний склад освітніх правовідносин / Я. О. Тицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №2. – С. 62-65.

157. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой – Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1959. – 88 с.

158. Трошкина Т. Н. Понятие и структура образовательного правоотношения / Т. Н. Трошкина // Реформы и право. – № 3. – 2011. – С. 55-58.

159. Умови прийому до вищих навчальних закладів України у 2013 році : затв. наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 05. 11. 2012 № 1244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/1423->

160. Усенко И. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / И. Усенко. – К.: Наук. думка, 1989. – 120 с.

161. Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження : наук.-метод. посіб. / С. А. Фаренік. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 238 с.

162. Федоренко В. Л. Методологія та методи дослідження проблем системи конституційного права України / В. Л. Федоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 2. – С. 13-24.

163. Федорова М. Ю. Нормативно-правовое обеспечение образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. Ю. Федорова. – М.: Академия, 2009. – 187 с.

164. Філософія права: навч. посіб / за заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

165. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М: Юридическая литература, 1974. – 346 с.

166. Ходырев П. М. Правоотношения в сфере образования: опыт конструирования теоретической модели / П. М. Ходырев // Юридическая наука. – 2012. – № 4. – С. 49-52.

167. Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Е. М. Хохлова. – Саратов, 2008. – 26 с.

168. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. учебник для высших учебных заведений / под ред. проф. В. Г. Стрекозова / В. Н. Хропанюк. – М.: Интерстиль, Омега-Л. – 2008. – 384 с.

169. Черкас М. Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / М. Є. Черкас. – Х., 2010. – 18 с.

170. Чернова Э. Р. Юридическая деятельность в механизме правового регулирования: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Э. Р. Чернова. – Уфа, 2007. – 186 с.

171. Чорна В. Г. Адміністративно-правове регулювання позашкільної освіти України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. Г. Чорна. – К., 2011. – 17 с.

172. Шабалин В. А. Системный анализ механизма правового регулирования / В. А. Шабалин // Советское государство и право. – 1969. – № 10. – С. 123-127.

173. Шаповал Р. В. Конституційне право на освіту людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Р. В. Шаповал // Право і безпека: науковий журнал. – Х.: НУВС, 2011. – № 1(38). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2011_1/PB-1/PB-1_5.pdf

174. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні [Електронний ресурс] / Р. В. Шаповал // Форум права. Електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 1. – С. 1110-1115. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11srvovu.pdf>

175. Шилова В. І. Державне регулювання ринку освітніх послуг в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Шилова В. І. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

176. Шкарлупина Г. Д. Образовательные услуги и нормы права [Электронный ресурс] / Г. Д. Шкарлупина // Право и образование. 2009. – № 1. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0109/shkar.doc>

177. Шкатулла В. И. Образовательное законодательство: теоретические и практические проблемы. Общая часть / В. И. Шкатулла; под ред. Ю. А. Кудрявцев. – М.: Изд-во Исслед. центра пробл. качества подготовки специалистов, 1997. – 164 с.

178. Шкатулла В. И. Образовательное право / В. И. Шкатулла. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 688 с.

179. Шкатулла В. И. Образовательное право в России: состояние и проблемы развития (материалы семинара) / В. И. Шкатулла, О. Н. Смолин // Право и образование. – 2002. – № 6. – С. 27-29.

180. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

181. Южакова О. В. Об определении образовательной услуги [Электронный ресурс] / О. В. Южакова // Право и образование. – 2005. – № 5. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/journ/0505/uzakova.doc>

182. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2001. – Т.3 – 792 с.

183. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О. І. Ющик. – К., 1997. – 201 с.

184. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С.; под ред. Королева А. И. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 285 с.

185. Ягофаров Д. А. Правовое регулирование системы образования. уч.пос. [Электронный ресурс] / Д. А. Ягофаров. – М., 2005.– Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/yagofarov2005/>

186. Ягофаров Д. А. Образовательное нормотворчество и проблемы кодификации российского законодательства об образовании [монография] [Электронный ресурс] / Д. А. Ягофаров, Н. Н. Хридина, Е. А. Васильченко. – Екатеринбург, 2006. – Режим доступа: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/normotvorchestvo/>

187. Ягофаров Д. А. Образовательное право: термин и понятия / Д. А. Ягофаров // Власть и властные отношения в современном мире: Материалы IX научно-практической конференции, приуроченной к 15-летию Гуманитарного университета (г. Екатеринбург) 30-31 марта 2006 г: доклады / Редкол.: Л. А. Закс и др.: в 2 т. – Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2006. – Т. 2. – С. 195-205.

188. Ягофаров Д. А. Правовые акты в сфере образования: о трех методологических предпосылках теоретико-правового анализа / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2009. – № 11. – С. 4-15.

189. Ягофаров Д.А. Моделирование образовательного нормотворчества (К постановке проблемы теоретического исследования) / Д. А. Ягофаров // Право и образование. – 2008. – № 11. – С. 4-12.

190. Якутова М. А. Механизм правового регулирования межбюджетных отношений государства и муниципальных образований в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право; Финансовое право; Информационное право» / Якутова Марина Аркадьевна. – М., – 2004. – 20 с.

Іноземна література:

191. Access to and equality in Education / Jan de Groof, Gracienne Lauwers (eds.) Wolf Legal Publishers. – 2004. – 143 p.

192. Charles L. Glenn and Jan De Groof. Freedom and Accountability: An International Overview // The Future of School Choice. Edited by Paul E. Peterson. Hoover Press Book. November 2003. – P. 227-261.

193. Cultural and Educational Rights in the Enlarged Europe / Jan De Groof & Gracienne Lauwers (eds.) Wolf Legal Publishers. – 2005. – 320 p.

194. Kunz D. Educational Rights and Responsibilities: Understanding Special Education in Illinois [Electronic resource] / Deb Kunz / – Code of access: http://www.isbe.net/spec-ed/pdfs/parent_guide

195. The Right to Education and Rights in Education / Jan De Groof, Gracienne Lauwers, Kishore Singh. Wolf Legal Publishers. – 2006. – 427 p.

Наукові статті у фахових виданнях:

До першого розділу:

196. Кархут О. Я. Методологічні засади дослідження механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти / О. Я. Кархут // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 18. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 111-118.

197. Кархут О. Я. Поняття та сутність механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти / О. Я. Кархут // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 16. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С.69-75.

До другого розділу:

198. Кархут О. Я. Правове регулювання відносин у сфері освіти в контексті державної освітньої політики / О. Я. Кархут // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 20. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 89-94.

До третього розділу:

199. Кархут О. Я. Совершенствование эффективности механизма правового регулирования общественных отношений в сфере образования /

О. Я. Кархут // *Legea și viața: Publicatie stiintifico-practica* – 2013. – № 11/4 (263). – P. 70-73.

200. Кархут О. Я. Сучасний стан і проблеми механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти / О. Я. Кархут // *Публічне право.* – 2013. – № 4. – С. 267-273.